

СТ. СТАНОЈЕВИЋ

ИЗ НАШЕ ПРОШЛОСТИ

ПРВА КЊИГА

СЛИКЕ ИЗ КУЛТУРНЕ ИСТОРИЈЕ СРЕДЊЕГА ВЕКА

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКО и КЊИЖАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ ГЕЦА КОН А. Д.
12, Кнез Михаилова 12
1934

СТ. СТАНОЈЕВИЋ

ИЗ НАШЕ ПРОШЛОСТИ

ПРВА КЊИГА

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКО и КЊИЖАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ ГЕЦА КОН А. Д.
12, Кнез Михаилова 12
1934

МЛАДЕНУ КОКАНОВИЋУ,
апотекару

БЕОГРАД

Штампарија „Привредник“ Живојин Д. Благојевић
Кнез Михајлова бр. 3 — Тел. 21-450

1934

скенирао
Теодор Анагност

САДРЖАЈ

Страна

МИСИЈА НАШЕ НАРОДНЕ ИСТОРИЈЕ	1
О СРПСКОЈ КУЛТУРИ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ	5
СРПСКИ НАЦИОНАЛИЗАМ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ	30
СРПСКО ИМЕ У ЗАПАДНИМ СРПСКИМ КРАЈЕВИМА	38
НАШЕ СЕЉАЧКЕ ДРЖАВЕ	49
СРБИ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ	54
ИЗ ИСТОРИЈЕ УМЕТНОСТИ КОД НАС У СРЕДЊЕМ ВЕКУ	61
ЗНАЧАЈ ИСТОРИЈЕ НАШЕ МУЗИКЕ	70
НАШЕ ЗАСТАВЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ	78
О СРПСКОМ ГРБУ	85
СРБИЈА И СРБИ ОКО 1168 ГОДИНЕ	91
ЗАБРАНА ЛУКСУЗА У ДУБРОВНИКУ 1235 ГОДИНЕ	94
ОКО ЈЕДНОГ КОЊА	97
ДВА СКАНДАЛА У ДУБРОВНИКУ 1284 ГОДИНЕ	103
БРАЧНИ УГОВОР СРПСКЕ КРАЉИЦЕ КОНСТАНЦЕ НА МИЛУТИНОВУ ДВОРУ	110
НУКЛЕУС СРПСКОГ МЕДИЦИНСКОГ ФАКУЛТЕТА У XIV ВЕКУ	118
ПРВИ ЦИРКУС У СРБИЈИ (1323 ГОД.)	122
НАША ПОСЛУГА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ	126
ИЗ ДУБРОВАЧКЕ ЧАРШИЈЕ У XIV ВЕКУ	132
ТОПОВИ НА КОСОВУ	142
ВЛАДАОЦИ ТРГОВЦИ	145
МЕЂУНАРОДНИ ИЗБОРНИ СУД КОД НАС У СРЕДЊЕМ ВЕКУ	159
ПОЗИВ СРПСКИХ РУДАРА У ШПАНИЈУ У XV ВЕКУ	152
ПРВА СРПСКА ФАБРИКА	155

Мисија наше народне историје

За време борбе за ослобођење и уједињење нашега народа, у напону наше националне борбе и рада, наша народна историја играла је велику улогу. Она је у доба кад се спремало поколење, које ће извршити велико дело народног ослобођења и уједињења, васпитавала цео народ у националном духу, она је поучавала примерима из прошлости, она је бодрила надом на бољу будућност, уливала снагу за борбу и уверење у победу правде и истине.

Колико је наша народна историја ту мисију вршила предано и добро, показала је племенита и јуначка борба нашега народа за ослобођење и уједињење.

Када је сан постао јава, када су народни идеали остварени, када је извршено ослобођење и уједињење, настао је нов живот, јавиле су се нове потребе, избили су на површину нови проблеми, настало је доба, када се свесно и снажно кидају старе освештане традиције, које могу да спутавају и спречавају развитак и напредак.

У таким приликама и према таком стању ствари могло би изгледати, да је наша народна историја свршила своју улогу, да она треба да буде постављена у ред наука општег, а не посебног, националног интереса, да се дакле по интересу и важности треба да изравна са наукама, као што су археологија, палеографија и т. д.

Међутим, није тако. Наша народна историја не може, не треба и не сме постати обична наука. Она још није испунила своју улогу, она још није извршила своју мисију.

После ослобођења и уједињења настало је у нашем народу снажно превирање у свима правцима и у сваком погледу, настало је ново доба, са новим потребама, са новим погледима, са новим менталитетом. Све се изменило и све се мења.

Од када постоји наш народ, он никада није био у тако тешком и у тако повољном положају као после свог ослобођења и уједињења. Силна енергија, коју је наш народ пре ослобођења и уједињења морао трошити у негативној и непродуктивној борби против оних, који су хтели уништити нашу националну егзистенцију, ослобођена је после свршетка светског рата и упућена је на позитиван конструктиван рад. Не може бити сумње да сада са свих страна извиру нове снаге, свуда кључа и ври, и ако то не избија увек на површину, и ако се то свуда не види.

Стога је доба у коме живимо тешко. То је доба сукоба и противречности. Оно сатире људе, ломи их и уништава, упропашћује и убија. Све што је слабо, ма у ком погледу, све што је неспособно за тежак живот и сурову борбу за опстанак, подлеже, тоне, гине и пропада. Само они, који могу да издрже велике борбе и велика искушења, они остају. Они утиру пут новим генерацијама, које ће створити велика дела. Из велике и мучне садашњице борби и превирања, указује се у визији боља будућност, у којој ће способни победиоци створити нешто велико.

У таквом добу и у таким приликама, када се у мукама рађа ново поколење, које треба да ствара велике ствари, народна историја има посебан, важан и деликатан задатак. Њена је дужност да

упућује и саветује, да враћа на прави пут, да пружи примере и да даје упутства, да спречава занемаривање народног духа, те снажне гаранције и сигурног јемства за напредак; она је ту да не дозволи да се изгуби национално тле под ногама, и да свакој духовној акцији да национално обележје и национални садржај. Јер народна историја је најбоље и најсигурније васпитно средство, она је резервоар народног искуства, збирка примера за подражавање и подстрек новим поколењима, велико искуство прошлости и сигуран путоваћа за будућност. Она подржава и даје народни дух у свакој акцији. А тај народни дух је потребан у сваком делу, — не због шовинизма, бољеће сентименталности или уображене вредности, — него због тога, што су народне особине и склоности, саме собом, својим постојањем и својом снагом, удариле често и неосетно, често и против воље оних, који стварају, свој знак и свој печат на све оно, што је у народу и што је од народа створено, па чак и на све оно, што је са стране добивено и примљено.

Те народне особине и склоности носимо сви ми у себи; оне су наслеђем добивене од свих генерација наших предака, и оне и неосетно, па често и против наше воље, силно утичу на нас и добијају свога израза у сваком нашем раду и у свакој нашој акцији.

Национални дух је резултат природних особина и склоности и њиховог развитка у току векова, за које су време од њега примљени, претопљени и прилагођени разни страни елементи, али увек у народном духу и према његовим склоностима.

Што није одговарало, народним склоностима одбачено је или је модулисано, преображено и њима прилагођено. Народни дух није никада жртвовао

своје особине, нити је дао да се оне силом мењају, нити да се над њима врши ма какво насиље.

Онај који не поступа у складу са њима, или чак ради против њих, врши насиље над природом. Ван оквира тих склоности и против особина наслеђених од предака и дубоко усађених у душу целог народа, не може се створити у духовном правцу ништа велико.

Стога је потребно увек се обраћати народу, проучавати његову душу и његове особине, из њих црпи снагу и идеје, проучавати његове склоности и прилагођавати им се. А за све то даје најобилнији и најпоузданији материјал народна историја, народна историја наравно у најширем смислу, народна историја која обухвата целокупни народни живот у свима његовим гранама и у свима правцима.

Стога ће увек бити потребно студирати народну историју. Она ће увек бити неисцрпан извор за проучавање народног живота, народног духа и народних особина.

(Политика 11-14-IV 1931, бр. 8236.)

О српској култури у средњем веку*)

I

Последњих десетак година о српском народу се врло много писало и говорило. Може се рећи, да се јавно мњење у Европи није никада толико занимало српским народом, његовим положајем и његовом судбином, као последњих неколико година. Тај интерес за српски народ, и специјално за Србију, постао је необично велик особито од времена анексионе кризе 1908/9 год.

Анексиона криза поставила је српски народ и Србију у центар европске политике, она је већ давала наслућивати, да ће се на томе питању мерити снаге две групе европских држава. Онда су шире масе у великим европским државама сазнале, да постоји српско питање и да је за решење тога питања делимице везана и њихова судбина.

Није слепа случајност, што је велики европски рат избио баш на српском питању. Србија и српски народ чине, по свом географском положају, Гордијев чвор светске политике, и у опште, а у питању немачке превласти у Европи, напосе. Немачка је хтела да га пресече, и изазвала је тиме светски рат.

*) Приступно предавање из историје српског народа, одржано на универзитету у Паризу (Сорбони) 15 новембра 1917 год.

Српски је народ већ одавно био уверен, да превласт Немачке у Европи значи његово ропство и његову пропаст. Стога је српски народ, и сем симпатија које је иначе имао за њих, већ и због тога морао везати своју судбину са судбином оних, који су стали на браник слободе човечанства. И кад је требало ту општу и своју слободу бранити са оружјем у руци, српски се народ поштено за то борио, колико је могао. Та његова борба изазвала је велико и искрено признање чак и његових непријатеља. По себи се разуме, да је због тога утолико више похвала добио за то српски народ од својих пријатеља и савезника.

Али је претстава о српском народу и о Србији, коју је оно, што је последњих година писано и говорено, могло створити у ширим масама публике код наших пријатеља и савезника, доста једнострана, и према томе погрешна.

Велике победе на Куманову и Битољу, борбе на Једрену и пун напора излазак на Јадранско Море кроз албанске кланце за време турског рата, победа над Бугарима после њиховог изненадног издајничког напада на Брегалници, велика победа на Церу, срамни пораз аустријске војске на Руднику, Колубари и код Београда, очајне борбе против удружених Аустријанаца, Немаца и Бугара, пропаст и губитак Србије и тешко повлачење преко непроходних албанских брда, — то су претставе, које излазе пред очи свакога странца, кад се помене Србија и српски народ.

У души и мозгу свакога онога, који је слушао и читао о Србији и српском народу, оцртава се Србија као горовита земља, као „гнездо соколова“, а Срби као храбри горшаци, који живе о пушци и ножу, као кондотјери, којима је борба најмилија забава и највеће уживање. То је можда и узрок, што међу нашим пријатељима има доста њих, који

се питају и који нас питају: Шта ће бити са нама, ако добијемо велику државу, која ће обухватити све области, у којима станују Срби, Хрвати и Словенци, шта ће бити са великим и тешким проблемима, врло разноврсним и врло компликованим, који ће се онда поставити, како ћемо их решити, и хоћемо ли их моћи у опште решити, и решити их како треба.

Та је бојазан природна последица једностране оцрне и претставе о српском народу. У осталом, ја сматрам, да је та бојазан према непотпуној претстави што је има шира публика о Србији и српском народу, сасвим разумљива. Она се не јавља као израз злог расположења, ма у коме правцу, него као резултат недовољног познавања правог стања ствари. Међутим, претстава о српском народу, као да је он само ратнички народ, и да су ратничке врлине његова главна и основна особина, скроз је погрешно. Нема сумње, да је српски народ увек врло храбро ратовао, али се он увек борио само за своју слободу и своју егзистенцију, а никада за освајачке и империјалистичке циљеве и тежње. Српски народ није никада освајао туђе земље и заузимао туђе територије. Он је увек или бранио своју слободу и свој опстанак, или је, кад је водио офанзивне ратове, увек хтео да ослободи и уједини у једну државу своје саплеменике, који су били у ропству. Српски народ је рат изазивао или га је примао увек само по невољи, и сматрао га је увек само као *срешћство*, као нужно зло, које се мора употребити, да се постигну други, племенитији, културнији, хуманији и моралнији циљеви.

У том погледу врло је карактеристична једна од најлепших народних песама, у којој се прича пропаст старе српске државе у познатој битци на Косову. У песми се каже, како је Богородица питала кнеза Лазара пре битке, да ли хоће да се при-

воли небеском или земаљском царству, па ако хоће земаљском, да ће победити Турке, а ако ће небеском, да ће у борби сва српска војска изгинути. Лазар се без размишљања приволео небеском царству, али је ипак ушао у борбу, у којој је јуначки пао.

Земаљско царство је царство грубе материјалне силе, а небеско је царство царство духа, царство културе, царство цивилизације. То небеско царство душе, културе и цивилизације српски народ је увек претпостављао царству грубе материјалне силе, чак и онда, када је због таког избора била у питању и његова егзистенција.

Стога ми дозволите, да вам као увод у лекције о историји српског народа прикажем у најкраћим потезима историски развитак српске културе и српске цивилизације у средњем веку.

II

Када су Срби, Хрвати и Словенци у VII веку сишли у земље на Балканском Полуострву, у којима сада станују, они су у тим земљама нашли доста остатака и трагова старе јелинске, римске и римско-јелинске културе и цивилизације. Ти трагови нису били само остаци старе класичне материјалне културе, то нису били само стари градови, са дебелим зидовима, зграде са удобностима, које је римска материјална култура подигла, добро поплочани друмови, солидни мостови и водоводи, — него су наши преци у новој својој домовини нашли и примили од староседелца, које су овде затекли, и много разних културних елемената. Они су од њих примили бољу врсту стоке и начин крчења шума и боље обраде земљишта, затим разне врсте воћа, које су ту затекли; они су од њих научили бољу израду сира. Познати црногорски сир води своје порекло из тих времена, јер већ Плиније Ста-

рији, дакле писац, који је живео неколико стотина година пре доласка Срба на Балканско Полуострво, хвали сир, прављен у црногорским планинама.

Али, ма како да су били на ниском ступњу културе када су дошли на Балканско Полуострво, наши су преци примили од староседелца, које су ту затекли, и неке елементе чисто интелектуалне културе. По себи се разуме, да оскудица у изворима за то далеко доба не даје могућности да продremo у све, чак ни у најглавније потанкости живота наших предака у то време, али се и у том погледу даје бар понешто наслућивати и комбиновати, а понешто и директно констатовати. Да наведем један, у том погледу врло занимљив и важан факт.

Једнога дана питао сам ја највећег нашег композитора, покојног Ст. Мокрањца, која је српска област најмузикалнија. Он ми је одговорио, да је југ Србије и Старе Србије, и по продукцији и по мелодичности и по музикалном смислу и осећањима, без сумње најмузикалнији део нашег народа. Међутим грчки писац Страбон пише у својој Географији, како су људи баш у истим тим крајевима врло музикални. Искључена је могућност, да је то пука случајност. Ту је без сумње по среди наслеђе, које су наши предци, када су дошли на Балканско Полуострво, у тим крајевима примили од староседелца.

Не може бити сумње, да су Срби, Хрвати и Словенци, када су у VII веку населили Балканско Полуострво, донели собом неке, и ако примитивне, елементе материјалне и интелектуалне културе. Извори тога времена причају о нашим предцима, да су обрађивали земљу и да су имали неко социјално уређење. Интересантно је да византиски писац VI века Прокопије прича о њима, да имају кроз демократско уређење, и да све ствари за-

једнички решавају. Уз ратове и борбе, којима је био испуњен готово цео живот оних дивљих времена, Срби VI и VII века имали су и других навика и других склоности. Из извора, који су у то доба бележили готово само ратове и буне, и које су писали непријатељи и противници нових дошљака на Балканско Полуострво, ипак пробија по нека црта, која показује, да је и у оним временима борбе за опстанак, када се све рушило и када је све пропадало, међу нашим предцима ипак било неких културних елемената и финијих осећаја. Да наведем само два примера за то.

Кад је 591 год. византиски цар Маврикије пошао на Дунав против Словена, који су већ увек надирали у византиску империју, ухватили су византиски војници и довели пред њега три Словена. Они нису имали никаквог оружја, него само гитаре. На саслушању су рекли, да носе гитаре, јер не знају владати оружјем; они живе, причали су даље, у својој земљи мирно и без боја, свирају у гитаре, јер не знају свирати у бојне трубе, не познају рат, и за то се радије вежбају у свирци.

Други је пример још занимљивији. Павле Ђакон износи у познатој својој Историји Лангобарда један догађај, који је сигурно у целини аутентичан, јер га је он без сумње чуо из доброг извора. Он прича, да је његов дед био заробљен од Авара, па је отуда побегао и пошао преко данашње Хрватске кући у Италију. Како се морао крити као бегунац и није могао да нађе хране, он је једнога дана, изнемогао од глади, од умора и малаксалости, пао у једној шуми. Био је у опасности или да буде ухваћен или да умре од глади. Срећом његовом на њега је ту наишла једна стара жена из оближњег словенског села. Та стара словенска жена одвела га кришом кући, и ту га је

тајно хранила док није толико ојачао, да је могао кренути даље. Она га је онда испратила, показала му пут, и он је срећно стигао у Италију.

Занимљиво је још поменути и то, да Павле Ђакон прича, како је та жена, видећи да је његов дед сасвим изнемогао због глади, знала, да ће му шкодити, ако му одједном да много и чврсте хране, па га је почела хранили лаком храном и давати му је постепено, док му није стомак довољно очврснуо.

III

Нове географске и климатске прилике, нова културна средина и остаци и утицаји старе културе, изазвали су необично силан утисак на нове дошљаке. Али у IX су веку два нова фактора извела праву револуцију у животу и у духовима наших предака. У почетку IX века наши су предци основали своју прву државу, а у другој половини тога века, они су почели у већем броју примати хришћанство.

Кад су дошли на Балканско Полуострво, наши су предци имали своју племенску организацију и били су под управом својих поглавица. Али они тада нису имали појма о ма каквој већој, било војној било државној, организацији. Они нису, као германска или као туранско-татарска племена, образовали велике, добро организоване војске, са којима би рушили државе и освајали земље. Не, они су заузели земље на Балканском Полуострву пенетрацијом (истина не увек мирном), и почели су ту одмах примати елементе, и материјалне и интелектуалне културе, коју су ту затекли.

Она три заробљена Словена, који су били доведени пред цара Маврикија, казали су му, међу осталим, и то, да су они чули о римској држави,

да је велика, силна и богата. Ако су у то доба Словени о Византији могли говорити само по чувењу, сто година после тога, они су ту државу већ могли из близу посматрати и добро је познати.

Али, ако је Словенима VI века Византија могла импоновати не само својим традицијама и својим сјајем и богатством, него и својом силом и војничком снагом, у доба када су се Срби, Хрвати и Словенци стално населили на Балканском Полуострву, тај је ореол већ морао бити доста смањен. Јер Византија у то доба више није била држава, која је задавала страх свима народима, то није била победница Гота и Вандала и Персијанаца, — она је у то доба била нападана са свих страна и ослабљена многим спољним и унутрашњим борбама и недаћама.

У то је доба међутим дошла до велике снаге франачка држава, чија је судбина везана за прву државу на словенском југу. Словени на Балканском Полуострву су о тој држави већ и раније без сумње знали и слушали, а крајем VIII века они су видели, како су војске Карла Великог разбиле Аваре, који су њима господарили 250 година, и пред којима је некада стрепила Византија.

Кад је уништена аварска држава, онда су Словени, који су до тога времена били под Аварима, дошли под франачку власт, а кад је ускоро после тога франачка држава, после успешног рата са Византијом, добила и многе покрајине у северозападним крајевима Балканског Полуострва, дошао је знатан део српско-хрватско-словеначког народа под франачку власт.

Али је франачка власт била туђа, а они су хтели да буду слободни. Они су и до тога времена били истина под Византијом и под Аварима, али је власт Византије била сасвим лабава и само формална, и те земље, удаљене много од државног

средишта и без интереса, и политичког и економског и стратегичког, за то средиште, нису је готово никако осећале. Аварска држава, ослабљена последњих деценија огорченим унутрашњим борбама између централне власти и феудалних господара, није у то доба такође више могла много тиштати покорене Србе, Хрвате и Словенце.

Те формалне и лабаве господаре заменила је сада једна млада, снажна, добро организована и дисциплинисана држава, са добром организованом војском и са уређеном бирократијом. Ред и дисциплину је требало завести, особито у крајевима, који су били на периферији, јер су те области тек недавно биле освојене за државу, а због свог истакнутог положаја биле су изложене узнемиравању од стране непријатеља. Али наши предци, који су могли бити добри и мирни поданици лабаве Византије и растројене Аварске, нису хтели остати мирни поданици добро организоване државе, у којој је морао владати ред и дисциплина, као што је у то доба била франачка држава.

Стога су убрзо никли разни сукоби, који су бивали све чешћи и све оштрији. И ако су приче, што их је скоро 150 година доцније забележио Константин Порфирогенит о поступању Франака према Србима, Хрватима и Словенцима, претеране и тендециозно унакажене, ипак се и кроз те бледе и обојене традиције може видети, да је по среди био сукоб између власти у уређеној држави и народа, који није хтео да слуша и да буде покоран.

Можда је дошао и потстрек са стране, из Византије и из Млетака, — тек Срби, Хрвати и Словенци у басену средњег Дунава дигли су 818 год. под својим кнезом Људевитом устанак против Франака. И ако је устанак био дигнут против Франака, устаници су у свом државном уређењу,

у начину ратовања, зидања утврђења и т.д. имитовали Франке. Тако је та прва држава на словенском југу постала у борби против Франака, али је организована по обрасцу франачке државе, уколико је то било могуће. Онда су Јужни Словени први пут добили свест о држави и државном животу, први пут су осетили потребу државног уређења и користи власти, концентрисане у држави.

Да напоменем, да је та држава, прва на словенском југу, била основана у басену средњег Дунава, и да је одатле природно покушала да се шири у моравску долину и у јадранско приморје, тенденција која се стално јавља све до наших дана. Али је још много важнији факат, да је та прва држава на словенском југу обухватала сва три дела нашега народа, и Србе и Хрвате и Словенце. То је дакле била прва југословенска држава. Историски догађаји и историски развитак у будућим временима прекинуо је рад у овоме правцу и изазвао је назадак, и ми се тек сада после равно једанаест векова враћамо на идеју о једној држави Срба, Хрвата и Словенаца, за коју су прве клице биле бачене још у почетку IX века.

Људевитов устанак није могао успети. Срби, Хрвати и Словенци били су још и сувише неорганизовани и слаби, особито према франачкој држави. Тако је, после четири године борбе, устанак у крви угушен.

Али је утисак те прве државе на словенском југу био силан, и преокрет у погледима био је необично велик. Још после стопедесет година биле су у народу живе традиције о тој првој југословенској држави. Слост слободе била је и сувише велика, а користи од државе и сувише очигледне и јасне, да би народ, и ако први покушај није успео, идеју о самосталном државном животу напустио.

Ускоро после пропалог Људевитовог покушаја, основане су средином IX века прве државе

српског и хрватског народа, српског у центру српских земаља, а хрватског у јадранском приморју. Идеја о самосталном државном животу, појавила се у почетку IX века у басену средњег Дунава у борби против Франака, није од тога доба никада више напуштена у српском народу.

IV

Ускоро после тога заведено је у српском народу хришћанство.

Када су Срби, Хрвати и Словенци дошли на Балканско Полуострво, они су донели собом из старе постојбине своју стару веру, веру својих предака, образовану под утисцима индоевропских веровања и погледа на свет и живот. Та је вера била основана на поштовању природних сила, а добијала је свога израза у разним обредима, који су имали у себи много мистичних, нежно-патријархалних и наивно-побожних црта. Хумане црте старе словенске религије биле су необично развијене и истакнуте у веровањима нашег народа. Оне су биле главно обележје религиозног живота код Срба пре примања хришћанства.

Кад је српски народ примио хришћанство, он је у нову веру унео врло много елемената из своје старе вере. Тај факт, да су многе ствари, и верске и обредне, могле бити пренете из старе српске вере у нову, показује, колико је та стара вера, у главним и основним цртама, морала бити блиска вери вечите истине и опште хуманости. Стога је хришћанство у српском народу сразмерно лако заведено и брзо је продрло у шире слојеве. Опозиција и реакција, која се јавила у српском народу против хришћанства, била је више политичке но религиозне природе. Јер, и ако је међу Србима без сумње било хришћана још од времена њиховог доласка на Балканско Полуострво, ипак оно у првој српској др-

жави није владало потпуно и није доšlo до тога да буде државна вера.

Када је међутим у другој половини IX века Византија дошла до фактичке власти у српским земљама, она је из верских, а најмање исто толико и из политичких разлога, тражила, да се у српском народу званично заведе хришћанство као државна вера. То је онда заиста и учињено. Али је то имало и једну врло велику незгоду.

Пошто је ту промену извела византиска државна власт, када је натерала Србе на признање њене врховне власти, природно је, да је српски народ хришћанске мисионаре и претставнике нове, државне вере, сматрао за претставнике византиске државне власти у опште, и да је због тога гледао на њих као на символ ропства и потчињености. Кад се узме још на ум, да су му ти претставници нове вере говорили страним, неразумљивим језиком, да га нису разумели, ни њега, ни његов душевни живот, ни његове склоности, ни његове врлине и мане, ни његове обичаје, и још да су се неки од тих претставника нове вере према народу осорно понашали, — онда је природно, да је у народу било доста незадовољства против хришћанства и његових претставника. То незадовољство у народу и опозицију новој вери подржавали су сви претставници и заштитници политичке слободе, затим сви конзервативни елементи, којима је била мила и драга стара вера предака, и који су били због тога против увођења нове вере, а вероватно највише претставници старе јерархије, које је нови поредак оштетио у њиховим и духовним и материјалним интересима.

Сва та, и религиозна и политичка, опозиција добила је свога израза у тренутку, кад се народ дигао на оружје да извојује себи политичку слободу. Колико је у тај мах у уверењу ширих маса

била изједначена нова вера са политичком и државном влашћу, види се по томе, што су устаници, када су се дигли против Византије, протерали заједно са византиским државним чиновницима и мисионаре, дакле заједно са претставницима државе и претставнике вере. Они су заједно дошли, природно је било да заједно и иду. Тако је нови државни живот српског народа стао у опреку са хришћанством.

Али то није могло тако остати. Реакција, која је победила, везала је била појам о слободи и државној независности са појмом старе вере у противности са хришћанством. Али је тако постављена теза била погрешна. Хришћанство не само да није било противно народној слободи и државном животу, него је оно, напротив, могло бити заштитник и гаранција за чување извојеване слободе, за уређено и правилно функционисање државног апарата и за улазак нове државе у међународну заједницу.

Сем тога, у српском народу било је без сумње хришћана још од времена доласка на Балканско Полуострво, и број оних, који су из убеђења у тачност онога, што је проповедала нова вера, прилазили њој, био је свакога дана све већи. Њих је било толико, да су они, и после протеривања византиских званичних црквених власти задржали и имали своју хришћанску јерархију. Уз то су дошли и други, врло важни утицаји и потстицаји са стране.

У другој половини IX века велика политичка узбуђења држала су готово непрестано у напрегнутом стању цело Балканско Полуострво и све западне и јужне Словене. У Цариграду се водила енергична борба против превласти римске столице у хришћанском свету. У исто доба је и Бугарска, у то доба политички врло јака, примила хришћанство, и прогласила га државном вером, док се

у погледу верске администрације лелујала и лавирала између Рима и Цариграда. У Византији су претставници цркве дозволили и признали проповедање хришћанства на словенском народном језику, а словенски апостоли Тирило и Методије почели су своју благотворну делатност проповедањем хришћанства на словенском језику, превођењем црквених књига и уређивањем словенске црквене јерархије.

Све је то морало изазвати покрете и имати јаког одјека у српском народу и у новој српској држави. Увиђавни људи од утицаја морали су увидети, да ће и српски народ и српска држава ускоро морати ући у међународну заједницу, а услов за улазак у ту заједницу било је примање вере, која је проповедала и означавала не само љубав и хуманост, него и културу и цивилизацију.

У то је доба било већ свима јасно, да хришћанство не значи робовање, и да се слобода и нова вера могу сложити и измирити. Без сумње је и у самом народу било доста искрених присталица нове вере и претставника хришћанске цркве и јерархије, који су вршили агитацију за своју веру. Тако је хришћанство, које је у устанку било прогнано, ускоро почело опет хватати корена у српском народу.

Колико се после тога хришћанство одомаћило у српском народу види се по томе, што Млетци називају једно српско племе, које је у приморју становало: паганима. Значи, да се сматрало, да је српски народ у целини у то доба већ био примио хришћанство, кад се за једно племе изрично истичало, да је задржало своју стару веру.

Сем тога, у српским приморским земљама било је доста становника других народности, који су имали своју стару црквену организацију. Та црквена организација проширила се, изгледа, постепено на све српске земље, и обухватила је целу српску

државу. Из тога је доба сачувана врло жива традиција о црквеном уређењу и забележена је у XIII веку у једном врло занимљивом извору, у т.зв. дукљанском летопису. По тој традицији сазвао је краљ велики сабор, на који су дошли изасланици византског цара и римског папе. Тај је сабор донео многе законе, и црквене и грађанске, и на њему је изведена административна и црквена подела и организација српских и хрватских земаља.

Примањем хришћанства српски и хрватски народ ушао је у међународну заједницу културних народа и држава. Колико је народ схватао значај примања хришћанства и црквеног уређења види се и по томе, што се традиција о догађајима из тога времена тако дуго и тако живо држала.

И ако из тога времена има за нашу историју врло мало сачуваних споменика, ипак се може констатовати, да су у то доба разни културни елементи већ увелико почели продирати у српски народ. У то су се доба Срби у приморју већ бавили трговином; један млетачки извор помиње, да су српски трговци у знатном броју прелазили на својим трговачким лађама у јужну Италију ради трговине.

V

Српска држава, образована у средишту српских земаља у IX веку, није била дугога живота; у почетку друге половине X века Византија је покорила прву српску државу.

За време поновне византиске власти у српским земљама утврђено је онда хришћанство у српском народу. И кад је пред средину XI века, у време када је у Византији владала пацифистичка странка, у српском приморју поново букнуо устанак против Византије, устаници већ нису више слободу, политичку и државну, везивали за своју стару веру.

Напротив, већ се за време борбе против Византије истиче, да су устаници хришћани, и то добри хришћани. Нова српска држава, основана онда тим устанком у зетском приморју, у новој географској средини и у новом политичком средишту, била је хришћанска држава, и сви су је за таку сматрали.

О ту нову државу стале су се одмах отимати римска и цариградска црква. То је било баш доба дефинитивне поделе између источне и западне цркве, и обема је у тај мах наравно било стало до тога, да обим свога утицаја што више прошире, и то особито баш на Балканском Полуострву, где су се границе њиховог утицаја сударале, те да у свој делокруг добију цркву у српској држави. За римску цркву та је тежња била необично важна због тога, што је она сматрала, да су јој српске земље насилно отете у VIII веку, када је византиски цар Лав III, услед анатеме, што је на њега бацила папска курија поводом његових наредиба против поштовања икона, одузео од римске цркве Балканско Полуострво, сем Далмације, и подложио га цариградској патријаршији.

Срби су у тај мах пристали уз римску цркву. Можда су на ту одлуку утицале и старе традиције; међутим највише је без сумње противност према Византији определила државнике у новој српској држави да пристану уз римску цркву. Али су Срби од Рима много тражили: признање и проглас краљевства и своју црквену организацију.

Ти захтеви показују велику политичку мудрост и умешност српских државника у то доба. На папској курији су увидели значај српских понуда и важност тог новог савезника и поданика. Стога је папа Александар II дао српској држави самосталност и архиепископију у Бару, а велики папа Гргур VII, који је свакако имао да каже главну реч и при стварању барске епископије, послао је

Михаилу 1077 знаке краљевске власти и дао га је крунисати за краља.

Проглас српске државе за краљевину и круна и признање државне самосталности, добивене од папе Гргура VII, чија се дела не могу мерити обичним мерилом, морала је учинити дубок утисак и у српском народу и ван Србије. Та два факта, организација независне цркве и проглас краљевине, показују, колико је у погледу културе зетска српска држава измакла првој српској држави. Али има и других факата, који то показују.

У то се доба, у другој половини XI века почињу у српском приморју дизати цркве и манастири и уређује се у независној архиепископији црквена јерархија. Везе српског народа, и политичке и културне и економске, у то доба необично јачају. Срби стоје у то време у вези не само са својим суседима, Византинцима, Бугарима и Угрима, него и са Млетцима, са Сараценима, са папском куријом, Италијом и Норманима. Нормански емигранти из Италије склањају се у то доба у Србију, а српски емигранти беже у Италију, где заснивају породичне везе и враћају се кући са својим новим рођацима из Италије.

Све су те везе морале изазивати уношење нових елемената и јачање и материјалне и духовне културе у српском народу. Његов се хоризонт у то доба стално шири, он долази све више у додир са страним светом, од кога је имао много да научи. Из тога је времена сараценски назив за једну врсту пореза у српским земљама, из тога су доба први основи снажног и мудрог политичког државног уређења, које су Срби могли научити од најдаровитијег народа за образовање држава у историји света, од Нормана.

Али је и ван елемената материјалне културе, и ван практичне политике, у зетској српској др-

жави било и drugih ствари, у којима се види знатан културни напредак српског народа. У то доба, у средини XI века, јављају се и први трагови српске књижевности. Један зетски кнез, који је на превари, упркос задане речи, мучки убијен, нашао је свог биографа, који је нежним и топлим речима описао живот и смрт првог српског владара-мученика. И од тога времена, и ако је зетска српска држава ускоро пропала, и ако је средиште српског и народног и државног живота ускоро пренето у други крај, сачувала се у Зета традиција литерарног рада, као што се задржала традиција о самосталном политичком животу и традиција политичке уметности. Значај српског културног средишта у Зети остао је и даље снажан, јер су ту биле живе традиције о државном животу, јер су и економске и културне и политичке везе тих крајева у приморју са страним светом биле увек врло живе, јер је ту био и остао центар католичке самосталне црквене организације за све српске земље у слободној српској држави и јер су ту биле многе цркве и манастири, подигнути у XI веку као расадници културе и просвећености.

Тако је Зета, и кад је у борби око питања, где ће бити средиште српског државног живота, у борби, којом је испуњен скоро цео XII век историје српског народа, подлегла, задржала свој политички и културни значај из времена, када је ту било средиште српског државног и народног живота. Али је Зета, и поред свих својих лепих традија, и поред својих веза преко мора, и поред своје католичке црквене организације, дошла на други план и у други ред, када је у старом српском државном средишту основана нова српска држава.

Образовањем тог новог средишта и његовом победом у борби за превласт у српским земљама почиње нова епоха у историји српског народа и у историји српске културе.

VI

Српска држава, која је основана, или управо обновљена, у Рашкој у XII веку, т.зв. Немањинска држава, најзнатнија је државна творевина на словенском југу у средњем веку.

Српски државни живот у средњем веку занављан је три пута. При трећем занављању Босна се издвојила из заједнице и образовала је засебну државу. При крају XIV века издвојила се из Немањинске државе Зета, а у току друге четвртине XV века из Босне Херцеговина као засебна држава. Тако је српски народ у средњем веку имао шест својих држава.

Од свих тих држава далеко је најважнија Немањинска држава. То је *Србија* средњег века. И данас још сваки Србин, кад помисли на своју историју, он се прво и највише сећа историје *ше* државе. Историја *ше* државе, то је главна садржина историје српског народа у средњем веку; то је држава Душановог царства, то је држава Косовске битке, из *ше* су државе готово све народне традиције, и све личности, које се помињу у српској историји и традицији средњег века, играле су улогу у *шој* држави. Све што је у српском народу поноса о народној прошлости односи се на *шу* државу, и обнављање *ше* државе била је садржина тежњи и жеља српског народа кроз векове.

Али Немањинска држава није за српски народ само символ политичке мудрости и војне силе. Она је уједно, и више од тога, претставник српске културе и цивилизације у средњем веку. Уз велику фигуру цара Душана, чија се држава простирала од Дунава и Саве до Олимпа и од Јадранског Мора до Месте, уз кнеза-мученика Лазара, који је погубљен на Косову, уз народног јунака, Краљевића Марка, — најпопуларнија особа из српске

прошлости је син оснивача Немањинске државе Св. Сава, велики патриота, дубок државник, оснивач српске књижевности, организатор српске народне цркве, творац српске цивилизације и просвете у средњем веку. Велика и симпатична фигура Св. Саве постала је у модерно доба заштитник српских школа и символ српске просвете и културе. Св. Сава је, може се рећи, најсимпатичнија личност у српској историји и најпопуларнији човек у српском народу.

Карактеристику Савина рада и његових идеја и карактеристику народне оцене тога рада и тих идеја најбоље даје једна од старијих народних песама, у којој се прича, како је код цркве Грачанице на Косову био збор, и како је ту постављено било питање, куд се дело Немањино благо. Ту се случајно десио и Св. Сава, те је он одговорио на ту, како је назвао један наш историк, интерпелацију:

„Није бабо расковао благо
На нацаке ни на буздоване,
Ни на сабље ни на бојна копља,
Ни добријем коњма на рахтове;
Већ је бабо потрошио благо
На три славна српска манастира....
Остало је благо похарчио,
Зидајући по калу калдрме,
И градећи по водама нуприје,
Дијелећи кљасту и слијепу.
Док је души мјесто ухватио,
Седам кула блага похарчио.
Ето, бабо куд похарчи благо!“

После Савина говора цео је збор узвикнуо:

„Просто да си, Немањићу Саво!
Проста душа твојих родитеља!“

Проста душа, а честито тјело!
Што носили, свијетло вам било!
Што родили, све вам свето било!“

Важна је та песма особито због тога, што показује, како је она генерација, која је својим глумима и жртвама створила државу, имала много смисла за културу и просвећеност.

А тешке су биле прилике, у којима је постала Немањина држава.

Зетска српска држава, створена пред средину XI века у зетском приморју, изгубила је првих година XII века, услед великих династичких борби, сваки углед, а у тако разривеном стању средишна власт је била сасвим ослабила. Услед тога су поједине области, које већ и пре тога нису биле доста јако везане за средишњу власт, почеле испољавати своје сепаратистичке тежње и радити на томе, да постану самосталне.

Међу тим областима истицала се, својом традицијом, својом снагом и својом борбом за слободу, особито Рашка, где је био центар прве српске државе. У дугој и упорној борби, која је настала између Зете и Рашке око тога, која ће од њих две да буде вођ и средиште српског народа, победила је Рашка, благодаречи свом згодном географском положају, издржљивости и живавости својих горштака и врлинама и способношћу оснивача нове династије, Стевана Немање.

Победа Рашке над Зетом и оснивање нове српске државе са новом династијом, чини епоху у историји српског народа. Тиме почиње нов период у српској историји, период политичке снаге и величине, период великог културног напретка и полета.

Обично се у историским књигама, и српским и страним, тај т. зв. Немањински период српске

историје, који траје од средине XII до средине XV века, претставља као једна једнолика целина. То је међутим скроз погрешно. У приказивању Немањинског периода обично се занемарује једна од најважнијих и најзанимљивијих ствари: не узима се на ум и не истиче се, бар не увек и не у довољној мери, културни и просветни *развиша*к и *напредак* Немањинске државе. Јер у културном и просветном погледу разлика између Немањинске државе XII и XV века, исто је тако велика као разлика између Карађорђево Србије у почетку XIX века и Србије наших дана. Довољно је сравнити шта о Србији у почетку и шта при крају њеног живота пишу два Француза: око 1168 год. један од највећих историчара у светској историографији Вијем Тирски, и 1439 год. даровити и духовити Брокијер.

Али та велика разлика између Немањинске државе XII и XV века не лежи само у територијалним променама и у територијалном ширењу, не лежи у броју квадратних километара, у броју становника и у броју војске, него је између Србије XII и Србије XV века особито велика разлика у култури и просвећености, и у културном и економском напретку у сваком погледу.

VII

У обиму једног предавања ја не могу наравно улазити у детаље културног развитка и напретка Немањинске државе. Али ћу додирнути нека, бар најважнија факта.

Кад је Немања почео борбу за оснивање своје државе и кад је утврдио ново средиште српског народа и српске државе, био је у свима земљама које су, тада или доцније, биле у склопу Немањине државе, сем нешто у приморју, само сасвим незнатан број цркви од цигле или камена, а кад

су Турци освојили српске земље било је у њима на двадесет великих манастира са великим храмовима, у којима су бљештале фреске и мозаици, богато украшени златом, сребром и драгим камењем, са дебелим високим зидовима, на којима су биле јаке куле. Сем тога, било је још пуно мањих манастира и безброј цркви, тако да су поједини крајеви у српским земљама у то доба буквално били засејани црквама и црквеним грађевинама. А не треба, мислим, ни истичати, да цркве и манастири у то доба нису били, ни код нас, само верске установе, него да су били снажна културно-просветна средишта, у којима се неговала култура и просвећеност, вештине и уметност. Има података, по којима се може закључити, да су и код нас већ у XIV веку манастири били и средишта за економски живот и развитак, и према томе расадници не само моралних принципа и просвете, него и материјалне културе и економије.

Али је, сем манастира и цркви, било у Србији у то доба доста и других установа, поставилих у Немањинској држави током времена. У доба, када је Немања утврђивао своју власт и оснивао своју државу, није у српским земљама радио ни један рудник. Од средине XIII века почели су се међутим постепено у српским земљама отварати рудници, и у XV веку, када су српске државе стајале, услед турских освајања, на рубу пропасти, и кади су њихови дани већ били избројани, приходи из рудника српских држава ишли су у стотине хиљада дуката.

У вези са рудницама стајало је без сумње и питање о ковању новца. У XII и у првој половини XIII века српска држава није имала свог новца, него је у Србији био у употреби византиски, млетачки, мађарски итд. новац. Од средине XIII века почела је међутим српска држава ковати свој но-

вац, а крајем XIV века и у XV веку већ је готово сваки знатнији властелин и полусамостални господар ковао свој новац. Почетком XIV века српски је новац био толико у употреби у ломбардским трговачким варошима, да се појединим спекулантима тамо рентирало, да српски новац, лакши и са гором легуром, фалсификују, да на тај начин траже себи користи и зараде, и власти ломбардских вароши морале су предузимати озбиљне мере против ширења лажног српског новца.

Можда је у томе послу имала неког удела и сама српска држава, и можда је ондашњим српским финансијерима прављење лакшег новца била једна тачка у њиховом финансиском програму. Бар има података, по којима се види, да је млетачка република предузимала репресивне мере против српске државе због недовољне вредности српског новца. А да је то питање у то доба занимало и ширу јавност, види се по томе, што Данте у својој Комедији помиње у паклу и српског краља Милутина, који је тамо доспео због тога, што је бајаги правио лажан новац.

Колико је у Немањинској држави у току од две стотине година државног живота напредовало материјално благостање види се, међу осталим, и по томе, што су у повељама обичне и незнатне власти у XIV веку дарови, и у земљи и у људима и у другим стварима, несравњено богатији, но прилози, што их је Немања дао Хиландару, свом главном манастиру, који је подигао у Светој Гори.

Тај напредак у материјалном благостању у опште у Србији средњег века види се исто тако добро и у напредовању српске трговине и у проширењу увозних и извозних артикала у Немањинској држави. У том погледу карактеристичан је је један акт дубровачке општине деспоту Стевану Лазаревићу из 1417 год. Протестујући, што је

Стеван хтео да забрани извоз неких нових артикала из Србије, Дубровчани наводе, да они заиста извозе сада много више артикала, но што су пре извозили, али да се зато у Србији сада исто тако и увози несравњено више и разноврснијих ствари, него пре.

Колико је био велик културни напредак у Србији у то доба види се и по овоме. У почетку друге половине XIII века дошао је на српски двор један византиски посланик и био је необично изненађен, када је на српском дрору затекао српску краљицу, — а то је била Францускиња Јелена, жена краља Уроша I, — како са својом снајом и дворкињама седи и ради крај преслице. После непуне пола века, други византиски посланик био је на српском двору, који се у тај мах налазио на путу, у околини Битоља, послужен дунавском рибом, и то на златним тањирима.

Културни напредак Немањинске државе види се добро и по томе, што су домаћи синови постепено улазили у разне послове. У почетку су и архитекти и предузимачи и вајари и сликари за задужбине српских владара довођени са стране. У животу Св. Саве помиње се н.п., како је он при повратку са својих путовања из Палестине долазио у Солун и Цариград, како се ту нешто договарао са сликарима и „царским мајсторима“, и како их је доводио у Србију. И заиста, прве српске грађевине у XII и XIII веку зидали су и сликали, колико је то познато, само странци. Али је временом и у том погледу настала промена. У почетку XIV века помињу извори, да се српски архиепископ Данило II бавио архитектуром, и да је радио планове за неке црквене грађевине. Крајем тога века јавља се већ специфично српски стил црквених грађевина у Србији, и међу архитектима, а вероватно и међу сликарима, има већ и домаћих синова.

Исто се тако све више осећа улазак домаћег елемента и у трговину. Док је у почетку сва трговина у Србији била у страним рукама, временом почињу у њој узимати учешћа и домороци; у XIV веку они су већ толико упознати са трговачким пословима, да улазе у разна трговачка предузећа: узимају у закуп руднике, воде трговину на велико, улажу новац у трговачке послове на учешће у добити, тргују с ажијом, итд.

Напредак културе у Немањинској држави може се констатовати и у државној и црквеној организацији и администрацији. Док је у почетку државна администрација била слабо и примитивно уређена, она се временом стално све више ширила и усавршавала. У почетку је било врло мало чиновника, и није било канцеларија, а администрација је била сасвим примитивна. Доцније је временом образован читав чиновнички кадар, изградила се чиновничка јерархија, и развила се постепено диференцијација у раду и у звањима.

Исто се тако може констатовати знатан развитак и у цркви. Кад је Немања основао своју државу, постојала је у Србији једна епископија у целој земљи. Кад је Св. Сава установио независну српску цркву, установио је он 8 епископија. Доцније је тај број стално увећаван, епископије су претваране у митрополије, итд.

Напредак и диференцијација у Немањинској држави види се и у томе, што су у почетку државног живота све важније државне функције биле у рукама свештенства, особито калуђера; временом су међутим лајци све више узимали учешћа у државном раду и све више улазили у државне послове. То се може констатовати и у дипломатској струци и у дворским и другим канцеларијама. Знатан је напредак учињен и у дипломатици. Док је она у почетку примитивна, неодређена, без прин-

ципа, током времена она се развила у потпуно формирану струку. У првој половини XIII века краљ Владислав је у повељи једном манастиру морао корети управнике манастира, што су због небрежливости, како се у повељи изрично каже, изгубили основну манастирску повељу. После сто година имали су манастири и дворске канцеларије своје уређене архиве и библиотеке, чак су у то доба и поједина властела имали посебне сандуке, у којима су чували важнија документа.

VIII

Не може бити сумње, да је у Немањинској држави, бар у истој сразмери, у којој је учињен напредак у материјалној култури, учињен напредак и у духовној култури и цивилизацији.

У почетку државног живота српска је књижевност била тек у повоју. У то су доба тек избиле прве слабе клице књижевног рада, који се, под утицајем ученика Ђирила и Методија, био развио у зетској српској држави. Али то је још била, бар по језику и редакцији, т. зв. старословенска, а не српска књижевност. Праве српске књижевности још није било. Али се у то доба већ почела рађати српска литература тиме, што су у другој половини XII века српски преписивачи старословенских књига при преписивању, прво нехотице и несвесно, па онда све више свесно, почели употребљавати особине свога језика или бар свога изговора. Тако је постепено постала српска редакција при препису старословенских црквених књига. Та је редакција онда убрзо ушла у употребу и у практичном животу, у дипломатици и т. д.

Али то још увек није била књижевност, чак ни у средњовековном смислу. Ускоро ће међутим доћи и то. У првој десетини XIII века оснивач

српске црквене независности и организације Св. Сава, написао је биографију свога оца Немање, оснивача нове државе, и тиме је поставио темеље средњовековној српској књижевности.

Српска се књижевност после тога добро и правилно развијала, и у току од два века достигла је у свом развоју доста висок степен. Већ је Немања имао четири биографа, од којих су двојица били његови синови. Двојица, а можда и тројица, од њих били су истина калуђери, али је један био лајик, и то владар, први краљ у Немањинској држави, Стеван Првovenчани.

Од тога доба српска се књижевност стално развијала у свима правцима: она је јачала по броју, богатила се по врстама и напредовала је по квалитету, и у доба, када је Србија почела политички опадати и пропадати, српска је литература дошла у кулминацију свога развоја, свога стварања и своје вредности. У то је доба српска књижевност већ изашла из богословско-религиозних повоја; у њој су се писала историска дела, хронике и летописи, филолошке расправе, дела из области лепе књижевности, као што је „Песма љубави“ сина кнеза Лазара, деспота Стевана Лазаревића, затим биографије личности, које нису биле свеци итд.

Српска књижевност се у то доба није више неговала само по манастирима, као што је то било у прво доба, него и по властелинским дворевима, где су и поједина српска властела имала своје приватне библиотеке. Док су у почетку државног живота чак и владари били неписмени или полуписмени, у XV веку су властелиска деца имала стране васпитаче, и на ћирилицом писаним документима потписивали су се понекада намерно латински, да покажу да и то знају.

Али, и ван тога има доста података о томе, како је у то доба култура све више улазила у српске земље. У то се доба помињу први декарни у српским земљама, у то се доба подижу први велики модерни градови, у то се доба оснива у манастиру Манасији као нека академија. На челу књижевног и научног рада стоји у то доба човек, који је био нека врста дворског или државног књижевника, а који није био калуђер.

Колико је временом живот у Србији бивао у материјалном погледу све угоднији, види се и по томе, што се може констатовати, како су странци све више долазили у Србију и стално се настањивали у њој. Већ у XIII веку доселила се у Србију Марија, жена Герарда IV de Cherysy, сестра краљице Јелене, са својим сином, и вероватно је и умрла у Србији. У XIV и XV веку број особа, које су се насељавале у Србији, стално расте. У XV веку има их из Византије, из Угарске, Млетака, Италије, Француске итд. У то се доба на дворевима српских владара и властеле редовни гости били свирачи из Италије и Француске; они су позивани на двореве приликом разних свечаности, и ту су остајали дуже време.

У XII веку, када је основана Немањинска држава, Србија је на западу у Европи сматрана за дивљу земљу, а српски владари као племенски главари полудивљих племена, у XV веку се на Србију гледало као на земљу, која истина у култури још није стигла западне државе, али која им се знатно приближила у сваком погледу. И српски владари, на које се у XII веку гледало са висине као на поглавице полудивљих племена, у XV веку су сматрани као једнаки и равноправни чланови међународне владарске заједнице.

Напослетку да наведем један врло важан и карактеристичан пример, који особито јасно пока-

зује, како је српски народ био пријемчив за културу, за културне установе и за све нове културне тековине. У доба, када су Турци већ били заузели готово све балканске државе, уништили Бугарску, заузели Византију и јужне српске државе, и када је пропаст четири самосталне српске државе била још само питање времена, и то кратког времена, — пронађено је најбоље и најаче средство за ширење просвете: штампа.

Српске су државе у то доба биле у очајној борби за опстанак, без икакве наде на успех у тој борби. Ипак је последња српска слободна држава у самртничком ропцу још успела да учини велики, и ако последњи, напор: да у последњим данима свога живота подигне штампарију. Тај факат је важан и симболичан: последња српска самостална држава издише под ударцима силног освајача, а последња државна установа у њој није фабрика оружја и муниције, није спремање материјалних средстава за одбрану од непријатеља, него спремање моралног и културног оружја за борбу за опстанак. Тај факат је одлична историска документација оне народне песме, по којој се кнез Лазар приволео небеском царству. Дигући штампарију на самртном часу свог државног живота, српски народ се приволео небеском царству, уверен да материјално оружје може извојевати само привремене победе, а да се сталне и праве победе могу извојевати само моралом и културом.

(Француски текст штампан је у *Revue de l'Orient Chrétien* II, 10 (20) 3, 1919, 280—305).

Српски национализам у средњем веку

Сви странци, који су писали о српском народу, истицали су редовно, да је једна од најкарактеристичнијих његових особина, његова необична љубав према слободи, према отаџбини и према народу. Та је карактеристика српскога народа потпуно тачна. Само се обично погрешно цени доба, када се та особина код Срба појавила и развила.

Обично се узима, да је национална идеја у опште последица идеја, посталих у великој француској револуцији, а да се она развила за време романтизма у Европи, који је настао после велике револуције.

То је мишљење, бар у колико се тиче српскога народа, сасвим погрешно. Пре свега, модерни српски национализам, онако како га ми схватамо и разумемо, образложио је потпуно јасно и тачно већ Доситеј Обрадовић у својим списима, који су били штампани пре велике француске револуције. Доба романтизма, које је код других народа стварало националну идеју, код српског народа могло је само боље образложити и удубити ту идеју, али је она ту била већ жива и потпуно развијена и пре тога.

Још више. Та је идеја била жива у српском народу већ у средњем веку. У оно мало сачуваних домаћих извора, што их има за српску историју средњег века, могу се наћи белешке, које показују,

како је већ у то доба код Срба била развијена љубав према отаџбини и према народу.

Већ у првим сачуваним споменицима на народном језику има података о српском национализму и патриотизму. Тако се у биографијама Св. Саве непрестано истиче његова љубав и брига за отаџбину и за народ. У причи о томе, како је подигнут манастир Хиландар у Светој Гори, износи се, како је Сави и Немањи дошао један стари Србин и рекао им, да они треба да подигну у Светој Гори један српски манастир, где ће наћи уточишта Срби, који буду долазили у Свету Гору. У другом извору прича се, како се Сави јавио Бог на сну и рекао му, да он и његов отац треба да подигну манастир „својој отаџбини, да се зове српски манастир“. Немања и Сава су послушали тај савет, и подигли су манастир Хиландар за синове своје отаџбине. Хиландар је дакле сазидан са јасном намером, да буде чисто српска национална установа. Међутим, ма да је Немања толико волео Хиландар и Свету Гору, где је нашао мира и душевног задовољства после бурног владарског живота, он никако није желео да и после смрти остане далеко од своје отаџбине и од свог народа. Савин биограф Доментијан прича, да је Немања на самрти наредио Сави „да свете моћи његове пренесе у земљу његове отаџбине, јер је и после смрти хтео да чува своје стадо“. Други биограф Савин, Теодосије, каже, да је Немања рекао Сави: „Моје кости ћеш пренети у земљу људи мојих“. Другом приликом Доментијан истиче, како је Сава, када је дошао на Синајску Гору „и ту, на крају земље, бдио над стадом своје отаџбине“.

Теодосије, говорећи о животу и раду Савину у опште, каже, да је Сава „састрадавао душом за отаџбину и тужио због људи свога племена“, и како се молио Богу „за славу своје отаџбине“.

Још је лепше и јасније изражен српски патриотизам и национализам у неколико састава, који су написани последњих година XIV века, а у којима се говори о косовској битци.

По једном од тих састава кнез Лазар је пред битку овако говорио својим војницима: „Ако нам буде суђен мач, ако ране, ако и смртна тама, треба све то слатко да подносимо због Христа и због благочашћа отаџбине. Боље је да у борби нађемо мучну смрт, него да дамо плећа нашим непријатељима“. По другој једној версији војводе одговарају Лазару, на његов говор војсци пред битку, овако: „Шта је много, ако за тебе и за благочашће и за отаџбину не поштедимо себе и умremo?... Умримо да увек будемо живи!... Не треба да поштедимо себе, да после будемо живописан пример другима!... Кад би смо помишљали на таште грешне ствари, не би се никада ништа учинило за подвиге отаџбине“.

По једном од тих списа, кнез Лазар је пред смрт рекао онима, који су били уз њега: „Пролимо крв своју, искупимо смрћу живот, дајмо нештетнице да се секу удови нашега тела за благочашће и за нашу отаџбину, и Бог ће се смиловати на оне од наших који остану, и не ће до краја искоренити род и земљу нашу.“

Могло би се закупити у нашим оскудним изворима још доста примера, који би показали, како је српски национализам и патриотизам већ у средњем веку био необично развијен, али су и ови примери довољни да ово потврде.

(Календар Коло 1921, 91-3).

Српско име у западним српским крајевима

Питање о етничким приликама у прошлости и у садашњости, једно је од најважнијих, најзанимљивијих и најкомпликованијих питања за све оне, који се баве проучавањем Балканског Полуострва. То је питање за то важно, што ће се само онда, када се буду сигурно znale етничке прилике на Балкану, моћи поуздано решити многи важни културни и политички проблеми у прошлости и садашњости, па, можда, и у будућности балканских земаља и народа; а компликовано је оно због тога, што се на Балкану као у калеидоскопу од увек мењала етничка физиономија: ту се од најстаријих времена јако осећало непрекидно комешање народâ и племенаâ, непрекидна борба расâ, ређе свесна и културна, чешће инстинктивна и материјална, непрекидно ремећење, потискивање и сузбијање, опадање и пропадање напореда са формирањем све нових и нових слојева на старе основе. Уз то је врло мало извора, у којима има података за проучавање балканских етничких прилика, јер су се балкански народи од увек налазили већином на оном ступњу и културног и материјалног развитка, који потомству и будућности не оставља довољно материјала за његово проучавање. Осим тога су тешка времена онога периода, који се у историји света назива сеобом народâ, када је култура пропадала и човечанство се враћало у првобитно, некултурно

стање, уништила готово све што је стара класична култура била учинила и подигла. Исто су тако и врло многи резултати културнога живота, што су га имала и нова и стара племена на Балкану у средњем веку, пропали за време турских освајања и турске владавине. Уз све то долази још и непознавање данашњих прилика у многим покраинама Балканског Полуострва, због оскудице и непоузданости података о садашњем етничком стању.

Стога је српски историк и етнограф осуђен да ради са резигнацијом; у њему мора бити непрестано живо и свесно уверење, да никада неће моћи све урадити и да ће тешко икада моћи дати макар само и главније контуре прошлости. Па ипак, и у овом правцу може се много урадити. Ако постави своје задатку уске границе и српски етнограф може наћи и доста и захвалнога поља за рад. Али, уколико је српски етнограф принуђен да се задовољи и малим резултатима у своме раду, утолико су му потребнији и јак таленат и опширно знање и методско образовање, да може савладати све тешкоће, на које стално наилази. Он треба да зна језике и историју свих племена и народа, који су живели на Балканском Полуострву или имали директних веза са Балканом; он треба добро и детаљно да зна њихову и политичну и културну и материјалну историју, треба да познаје изворе за њихову прошлост, треба да те народе и у садашњости у сваком погледу изврсно познаје и т. д. Па ипак, и поред свега тога, он ће тек са два три потеза моћи обележити само неколико црта као резултат дугог и напорног рада. Јер оно живо етничко комешање на границама, у границама народâ и племенаâ, оно готово непрекидно мешање старих етничких елемената са новима, ону инстинктивну, често неосетну, борбу једних са другима, ону вечиту плиму и осеку на свима етничким границама, оно непојмљиво и

необјашњиво одржавање, продирање и напредовање мањих етничких елемената у страним већим комплексима, често и против систематског рада државног организма, — то нам српски етнограф неће моћи никада потпуно представити.

Све те тешкоће можда су и узрок, што ми још немамо етнографа, бар не доброг. Али при свем том, и за ову грану наше науке има прикупљено већ доста грађе, а јави се и погдекоја озбиљна расправа, која баци светлости и на то необрађено поље. Тако се дане појавила у скромном облику (потписана само В. Ђ.) једна расправа проф. Др. В. Ђерића са натписом: О српском имену по западним крајевима нашега народа, где су са великим трудом ванредно марљиво и савесно прикупљени сви, на много страна разбацани, податци о помену српског имена у Црној Гори, Боци Которској, Дубровнику, Босни, Хрватској и Славонији. Напоследку је проф. Ђерић проговорио на крају неколико речи о имену словенском на северо-западу наших земаља, доказујући сасвим разложито, да је име словенско од XVI до XVIII века употребљавано само у књижевности, а да никако није живело у самом народу. Осим тога, исправио је проф. Ђерић неколико погрешака у тумачењу неких наших старих споменика.

Проф. Ђерић сам није изводио резултате из својих података; он се ограничио на то, да хронолошким редом избележи по појединим областима сва места из савремених извора, у којима се помиње српско име. Мени је жао, што он у својој расправи није извео никакве резултате, ма и у најкраћим потезима; он би то учинио и савесно и тачно и објективно, јер ово што је проф. Ђерић изразио, написано је са марљивошћу, знањем и разумевањем, како се у нас врло ретко раде оваке ствари.

*

Кад је она велика маса Словена, која је од почетка VI века на доњем Дунаву почела да продира у области византиске империје, после велике и дуге борбе, вођене промењљивом срећом, ипак у првој половини VII века успела да пређе Дунав, те се развила по Балканском Полуострву и стално населила у земљама на југу од Драве и Дунава, — онда је у тој маси Словена прешло на Балкан и стално се настанило у својој новој отаџбини и српско племе. Колико је словенских племена прешло онда на Балкан, какви су били бројни односи међу њима и колику је које племе територију заузело, то су питања, која се и нехотице одмах свакоме намећу, али на њих наука по свој прилици никада неће моћи дати тачнога одговора. Само се може слутити и нагађати, да је једно од словенских племена, која су се у првој половини VII века стално настанила на Балканском Полуострву, а које се називало Србима, заузело од прилике, само у много мањем концентричном кругу, земље, у којима данас српски народ станује.

Племенске заједнице нових дошљака биле су додације подлога за образовање државних центара. Образовање државних центара код појединих племена вршило је утицај на околна племена у правцу концентрације и окупљања. Како је тај процес текао, ми наравно не знамо, али је јасно, да су прва државна средишта привлачила себи околна, мања и слабија племена, и да су том приликом та племена губила не само своју самосталност, него често и своје племенско име. Тај процес се вршио у VII и VIII веку; у IX веку изгледа да је тај процес у главном већ био свршен: свест о држави и државној заједници ухватила је већ била корена, те су на западној половини Балканског Полуострва форми-

рана око два словенска племена два јака државна средишта: српско и хрватско.

Племенски називи лако су се том приликом губили, јер ти називи нису ни били израз специфичких особина, које би стајале у опреци са особинама онога племена, чије се име примало. Али, када је формиран један јак државни центар на националној основи и са националним именом, онда је ово национално име временом већ постало обележјем специфичких народних особина. То име добило је онда већег значаја, оно је постало обележјем свега онога, у чему се маса тога племена разликовала од оних, са којима је долазила у додир. Национално је име на тај начин постало симолом извесних особина, које је сам народ од увек инстинктивно боље осећао, но што их наука икада може дефинисати. Процес народног претапања вршио се онда сасвим друкче, но што се данас врши; данас модерна држава насилно намеће национално име племена које влада и другим племенима, а не брине се, хоће ли то друго племе примивши назив, па рецимо чак и језик, племена, које влада, примити уједно и све *особине* његове, или ће то бити, а тако је у ствари, само промена фирме и ништа више. У средњем веку, када држава у томе правцу није вршила пресију на своје поданике, процес ширења националног имена текао је много природније. *Онда је јачање и ширење народног имена значило заиста и јачање и ширење самога народа, са свима бићним особинама његове индивидуалности.*

На тај начин је српско име јачањем и ширењем српскога племена јачало, ширило се и ухватило дубока корена тако, да већ у првој половини IX века српско име носи цео народ готово на целој територији, коју и данас српски народ заузима, осим северних и северозападних покрајина (Срема и Хрватске). Али је брзо после тога опет наступила реакција.

Српски народ је у новој својој отаџбини на Балкану заузео лепе, плодне и богате крајеве; али су ти крајеви била на граници, где су се од увек укрштала и борила о првенство два света, две културе. Сфера интереса истока и запада увек се је граничила баш у земљама, у којима данас Срби станују, и баш ту у тим земљама водила се увек најача борба о надмоћ и првенство, и баш о те земље отимао се увек исток и запад у најразноврснијим облицима: као романизам и јелинизам, као православље и католицизам и, напослетку, као германство и словенство.

Те прилике, потпомогнуте још и географским, утицале су врло неповољно на концентрацију и одржање јединства у српском народу. Због тога је тежња за одвојеношћу и расцепаност српских области и земаља увек избијала на површину и, створена и потпомогнута и свима могућим спољњим приликама, увек могла успешно радити и успевати. Распадање на више државних и обласних центара утицало је јако и на живот народног имена; заједничко народно име је потискивано, и ако је без престанка живело, а покрајинска имена све су више отимала маха. Тај је процес онда у X веку већ био готово извршен. У то доба почињу, уз заједничко народно име, да овлађују обласна и покрајинска имена. Али је, због оскудице у материјалу, цео развитак тог процеса до XIII века врло тешко пратити. Тек од XIII века, када извори почињу бивати бољи и многобројнији, можемо сигурније и подробније пратити живот обласних и народних имена у западним српским покрајинама.

У Црној Гори је језик, којим народ говори од увек називан српским, али је народ сам врло често називан провинцијалним именом. Историска традиција утицала је толико у томе правцу, да је чак и арбанаско обласно име често избијало на повр-

шину. Од XVII века почиње се већ и сам народ све чешће називати Србима, и у земљи и на страни. Назив народа као Срба место обласног имена, особито је истакнут у преписци руског двора са Црногорцима у XVIII веку. То је међутим доба, када је с једне стране у народу јачала свест националног јединства, с друге стране је то доба, када су државе, које су биле заинтересоване на Балкану, радије истицале велике народне комплексе и њихове националне тежње, него провинцијалне тежње појединих покрајина или племена. Због тога се у ово доба јасно истиче, да је Црна Гора не само српска земља, него и део Србије.

Турско освајање извршило је у нашем народу донекле неку врсту нивелисања, особито баш у погледу етничких назива. Поједине области дошле су у то доба међу собом у тешњи однос и чешћи додир; антагонизма, и ако га није много ни било, нестало је, а, што је најглавније, у народ, који је до тада владало, ушао је нов етнички елемент: турско племе, које је сада завладало. Према том новом окружном господару осећао се српски народ, који за време свог слободног живота, подељен на самосталне области и државе, није могао толико јако осећати своје национално јединство, као једна целина. Тај осећај националног јединства створила је и одржавала свест заједничке прошлости и заједничких интереса, заједничке тежње и инстинктивна борба за одржање живота и националне индивидуалности. Због тога се после турског освајања опажа како покрајинска имена слабе и пропадају, а заједничко народно име све више избија на површину и осваја.

У Јужној Далмацији, која је сразмерно кратко време била у саставу српске државе, називан је не само језик, којим је народ говорио, него је и народ, и за време живота обласних имена, Србима.

Национално име је у овом крају било очувано можда због тога, што је тај крај већином био у вези и у саставу млетачке државе, која је, из разних узрока, увек чинила разлику међу српским и несрпским становништвом овога краја. Због тога овде покрајински називи нису били довољни, него се ту и у време, када по другим крајевима превлађује покрајинско име, морао употребљавати национални етнички назив. У XIV веку идентификован је у овом крају назив православне вере са српском народношћу; али превлашћу цариградске патријаршије почиње убрзо продрати грчки назив за православље.

У Дубровнику је понос властеле увек своју народност везивао за традиционалне успомене старих времена, римских или дубровачких. За грађане републике био је једини поносан назив Дубровчанин; за друго национално име они нису хтели да знају. Али је зато језик, којим су говорили Дубровчани још од онога времена, када је тај језик почео продрати у дубровачке улице и куће, врло често називан српским.

Борба националног имена са провинцијалним називима најбоље се може пратити у Босни. Српско име се временом постепено кристалисало не само у рашкој српској држави, него и у Босни. Када је у Босни овладало национално име, не може се наравно рећи, јер нема извора, али изгледа да је то било рано, јер папска канцеларија у XII веку идентификује Босну са Србијом („српска држава т. ј. Босна“), а зна се, да је папска канцеларија била врло конзервативна у том погледу, те се са довољно разлога може претпоставити, да је тај назив већ доста времена пре тога био употребљаван у папској канцеларији, да је дакле национално име у Босни у то доба било јаче од провинцијалног. Још у првој половини XIII века у босанској држави народ редовно називан српским именом. Али

се у то доба већ јасно опажа борба међу националним и провинцијалним (сада већ државним) именом. Борба та водила се скоро кроз цео XIII век. Занимљиво је, да се у исто доба водила иста борба око покрајинског и националног имена и у Рашкој. Резултат тог процеса био је неједнак: у Рашкој је надвладало национално име, у Босни провинцијално. Лако је могуће, да је јачање националног имена у Рашкој утицало, да у Босни надвладају покрајински називи. Од половине XIV века у Босни сасвим превлађују провинцијални називи; али је национално име остало код народа и у држави у пуној свести (језик је до XVII века називан само српским), оно је избијало на површину погледа чак и када су провинцијални називи потпуно отели маха. У папској канцеларији међутим изгледа, да су се још дуго држали рудименти некадашњег идентификовања Босне са Србијом.

У Хрватској се српско име јавља тек после турских освајања и сеоба српског народа према северо-западу. Пошто су се Срби у првом реду у вери разликовали од оних, које су онде затекли, то је тамо од XVI века православна вера била називана српском. Али је врло важно да је и језик новог становништва називан српским. Народ је себе без сумње називао Србима, али у изворима, који су потекли од странаца и из званичних кругова, често се стари државни рашки назив и влашки верски назив истиче јаче од националног имена. Од XVIII века међутим почиње национално име и ту све више да осваја терен.

У Славонији до XVI века нема у изворима помена о називу народа и његовог језика. У XVI и XVII веку опустела је услед турских ратова Славонија готово сасвим, те је после тога насељена народом из Србије, Босне и Херцеговине. По тој новој популацији називана је онда цела данашња

Славонија Рашком. Да ли се сам народ називао баш овим именом, или су званични кругови овако прекрстили национални назив, то се из познатог материјала за сада не може констатовати.

Занимљиво је, да се већ у XVII веку помињу католички Срби.

*

Када је српски народ дошао у земље, у којима сада станује, његово национално име заузимало је много мању територију, но што је сада заузима. Врло је важан факат, да се национално име српскога народа, ма да су се Срби од свога доласка на Балканско Полуострво готово стално налазили у врло незгодним приликама, непрестано, као из концентрационог круга, ширило на све стране, те је територија, на којој сада живи у народу српско име, много већа, но што је била пре тринаест векова. Како српски народ никада (са малим изузетком око средине XIV века) није био у положају, да своје име преко државног организма натура и страним етничким елементима, то ширење српског имена може бити само резултат ширења онога племена, које је тај назив носило, са свима његовим етничким, културним и материјалним особинама. Другим речима: ширење српскога имена далеко преко граница, у којима је оно у почетку живело, значи, да се са њиме заједно шириле и све интелектуалне и физичке особине српскога народа. Противно дакле мађаризацији, која даје само име или, у најбољем случају, још и свој језик без икаквих других етничких особина, — примање српскога имена значило је потпуно примање свих етничких особина српскога народа.

Због тога се српско име потпуно стопило и потпуно идентификовало са народношћу; зато се

са српским именом јављају свугде и увек сва обе-
лежја српске народности; зато је борба против
српског имена уједно и борба против српског на-
рода; зато, напослетку, Срби у оним крајевима, где
држава и друге разне агитације и пропаганде раде
против њиховог националног назива, тако консе-
квентно и енергично бране и чувају српско име,
осећајући инстинктивно, да оно садржи у себи све
оне особине, које чине језгро српске народне инди-
видуалности.

(Српски Књижевни Гласник 7, 1902, 39—47).

Наше сељачке државе

За историју нашега народа и његовог држав-
ног живота необично је значајно у сваком погледу
констатовати, да су све наше државе, од почетка
па до данас, имале своју основицу у сељачком
стадежу, и да су све од реда у потпуном смислу
биле сељачке државе.

На супрот државама разних германских и
других племена и народа, које су основане и ор-
ганизоване по војном систему и на војном уређењу,
све српске државе имале су чисто сељачко уре-
ђење и постале су устанком и организацијом се-
љачкога стадежа. Ни једну државу код нас није
створила војничка каста, као што је то био случај
са свима германским државама и са Угарском, Бу-
гарском, са хунским државама и т. д., него су,
напротив, све наше државе створене од сељака, и
њихова првобитна организација била је основана
на чисто сељачко-државном уређењу.

Већ прва српска држава, створена средином
IX века у сливу Таре, Пиве, Дрине, Ибра и Лима,
била је чиста сељачка држава. Сељачки народ,
без војног уређења и без организоване војске,
дигао се да се куком и мотиком ослободи визан-
тиске власти и да себи створи своју сопствену
егзистенцију.

Исто је тако и друга српска држава, ство-
рена у Зети средином XI века, била чисто сељачка
држава. И Немањинска држава, основана у другој
половини XII века, имала је као покретну силу

свога стварања сељачки сталеж, и прво је њено уређење било на чисто сељачко-демократској основи.

Није ваљда потребно ни истицати посебно, да је и нова српска држава, створена првих година XIX века, била чисто сељачка држава.

Свима је познато, како је дошло до Карађорђевог устанка, и да су нову српску државу створили шумадишки сељаци, да су је они организовали и уредили, и да је та држава, скоро све до наших дана, била чисто сељачка држава, да су народне скупштине биле у ствари сељачке скупштине, да је сељак био господар целокупног државног живота, и да је, најпосле, главна брига државне организације и уређења била посвећена благостању и напретку сељака.

Познати чешки историк *Пајскер* у једној својој расправи врло је лепо и тачно истакао, како и рудименти словеначке државе, постале у VIII веку, показују исто тако основице сељачког уређења и сељачког стварања. Он је особито нагласио, да је позната церемонија на Господетском Пољу, која је одржавана до средине XIV века, била симболизација сељачке власти и сељачког државног уређења. На тој свечаности, на име, један је сељак стајао са кравом и плугом, а херцег, који је имао да прими власт у земљи, кад се приближио сељаку, сишао је с коња и прилазио му је пешице. Сељак му је онда изишао на сусрет и ударио му три шамара. После тога, они су се руковали, настало је међусобно даривање, свечаности и т. д. *Пајскер* је сасвим са разлогом истакао, да су три шамара, што их је словеначки сељак ударио аустриском херцегу, имала симболични значај сељачке власти у сељачкој држави.

Нема сумње, да је исти случај, као код Срба и Словенаца, био и код Хрвата. И хрватска је држава основана првобитно као чисто сељачка др-

жава. Она је постала сељачким устанком, сељачки је била организована, и ма да се доцније у њој развио племићски сталеж, у својој основици она је имала сељачко-демократско државно уређење.

Факат, да су све наше државе у прошлости биле основане као сељачке државе, и да им је уређење првобитно било на сељачкој основи, имао је и добрих и злих последица.

Зле су последице биле, што је, услед тога, у нашим државама дисциплина била слабо развијена и што ред никада није био на завидној висини. Али су ти недостаци били богато надокнађени тиме, што су наше државе, основане и организоване као сељачке државе, црпље своју снагу из свести и воље за слободним државним животом из широких народних сељачких маса. То важи особито за све српске државе, и средњег века и новега доба.

Факат да су наше државе биле сељачке државе, и да су широке народне масе узимале увек живог учешћа и имале необичан интерес у државном животу, био је један од главних разлога, што се наш народ увек онако живао, енергично и истрајно борио за слободу и за обнављање својих држава.

У Бугарској је н. п. напротив, сва државна организација од почетка почивала на војном уређењу, јер је бугарска држава основана завојевањем словенских маса у Бугарској од стране турског бугарског племена, док су српске државе увек почивале на дубокој свести српског сељака. Последице тога и такога стања осећале су се увек и могу се пратити кроз целу историју српског и бугарског народа. У Бугарској је представник државе увек била војска, у српској држави био је представник државе увек народ. У Бугарској је са поразом војске увек пропадала и држава, у срп-

ским државама губитак једне битке никада није значао државну пропаст. То се и у српској и у бугарској историји понављало неколико пута, и увек са истим резултатима. Изгубљена битка или изгубљена престоница значиле су код Бугара и крај државе. Код Срба су изгубљена битка или изгубљена престоница значили увек само једну етапу у борбама, које су се стално настављале и обнављале. После косовског пораза српски је народ још скоро сто година водио жилаву борбу са Турцима, губећи стопу по стопу своје отаџбине. У Бугарској је међутим падом Трнова судбина бугарске државе и бугарског народа за увек била запечаћена. Већ пре тога, после пораза на Велбужбу, бугарски су великаши нудили Стевану Дечанском целу своју државу, да је заузме и да влада њоме.

Разлика у основицама државе код нас и код Бугара видела се и у наше дане. Док је Србија 1915 год., и ако потучена и прегажена, наставила упорно и енергично борбу за своје обнављање, и и док је српска војска, прогната са своје државне територије, и са туђинског земљишта водила борбу за слободу своје отаџбине и свога народа, докле је Бугарска после пораза одмах капитулирала и предала се на милост и немилост. У бугарској војсци и народу није било ни близу онога великог резервоара моралне снаге, која је српску војску довела преко албанских брда на солунски фронт и одржала у њој снагу и свест, да и после, на изглед коначне пропасти обнови живот своје државе.

Разлози за тако различно држање српске и бугарске војске у светском рату леже у психи наших народа, а узроци су његови далеки и дубоки. Узроке те ваља тражити у факту, да је српска држава сељачка и народна држава, да њен живот базира на широким слојевима сељачког народа, да

је тај сељачки народ носилац њене идеје и њенога живота, да је он представник њенога бића, и да свест о државној потреби и љубави према држави и отаџбини дају широким народним слојевима потребну моралну снагу за тешку борбу и за издржљивост у свима искушењима.

И баш због тога, што су све наше државе, и словеначка и хрватска и српске, биле сељачке државе, и што и данас главна снага нашег државног и националног живота почива на широким слојевима словеначког, хрватског и српског сељака, ми не треба да се бојимо за будућност ове државе. Свест о државној и слободној заједници продретје временом и у најшире слојеве, и најшири слојеви нашег хрватског, словеначког и српског народа, биће носиоци наше државне идеје и нашег државног јединства. Онда ће снага, напредак и будућност нашега народа бити постављени на сигурну основу, и то ће бити најбоља гаранција за наш државни живот и напредак.

(Наше село, 1929, 33-4.)

Срби у средњем веку

И ако за нашу историју средњег века има врло мало сачуваних извора, ипак и у домаћим и у страним споменицима тога времена има прилично сачуваних података о томе, како су изгледали наши претци у то доба и какве су особине имали.

I

Сви извори, и домаћи и страни, слажу се у томе, да су Срби средњег века били високи, развијени и необично јаки људи.

Византиски историк VI века Прокопије, добар познавалац Словена, који су у то доба у масама продирали на Балканско Полуострво, пише у свом делу о византиско-готским ратовима, да су Словени снажни, необично развијени, окретни и брзи, храбри и одважни, да су издржљиви, да стојички подносе све невоље и да јуначки трпе све муке.

Да је тај Прокопијев опис наших предака тачан, види се, међу осталим, по овом догађају, који се десио при опсади једнога града у Италији 539 год. византиски командант, чувени Велизар, наредио је, да му ухвате једнога Гота, да га испита неке ствари. Међутим то није било лако извршити. Онда један византиски виши официр, Валеријан, који је под својом командом имао и један одред Словена, изабере из тога одреда једног Словенина „великога тела и необично снажног“, објасни му шта треба да учини, пошаље га да изврши на-

редбу, и обећа му, ако учини што треба, богату награду. Тај Словенин оде онда ноћу у поље на место, где су Готи обично косили траву за своје коње, и сакрије се тамо за један џбун. У зору дође ту један Гот и почне купити сено и траву; купећи траву и сено, он је непрестано гледао на византиски логор, да га не би когод оданде напао. Међутим онај Словенин скочи одједном иза грма где је био сакривен, зграби га с леђа око појаса, дигне га, и у трку донесе живог у византиски логор.

Византиски историк VII века Теофилакт Симоката, прича, како су византиски војници 591 год. ухватили три Словенина и довели их цару Маврикију, који се дивео величини и снази њиховог тела.

И из доцнијег доба има у изворима података, по којима се види, да су стари Срби били снажни и лепо развијени људи.

Византиски историк XIII века Ђорђе Акрополита каже за Македонце, да су велики и добро развијени. У једном анонимном опису источне Европе из 1308 год. пише, да су Срби „високог и лепог стаса, и људи и жене“. Талијански хуманиста Матија Санто Минијате био је у Задру у лето 1403 год., када је тамо стигао херцег Хрвоје Вукчић са својим Босанцима. Матија је 11 јула писао флорентинском канцелару, познатом Калучу, писмо, у коме каже, да је стигао у Задар Хрвоје „велики господин својом силом, а не мање својим телом“, да је са њим дошло доста босанске властеле, и да су то „људи, који се издвајају телом више но сви, које сам икада видео.“

Други познати хуманиста, историк Виндек, описујући турнир, који је 1412 год. приређен у Будиму у част пољског краља, пише, да су Хрвојеви Босанци људи „високог стаса, одважни и срчани у борби“.

Један Млечић, који је као посланик 1550 год. путовао кроз наше земље, забележио је, да су Срби јаки и високи људи и да су навикнути да трпе. Из исте године је и један спис Лудвика Басана, родом Далматинца, у коме пише, да су Босанци „најхрабрији и најснажнији људи“. У једној космографији Леванта, која је писана у то доба (1554 год.), каже се такође за Србе, да су крупна тела и добро обдарени свим што природа даје. Босански епископ Фрања пише у своме извештају папској курији 1600 год., да су Босанци „високи, лепо, даровити, снажни и борбени“, а познати Томко Мрњавић каже, да је у Босни „пропорција и лепота света најупадљивија у целој Европи, и према томе у целом свету“. У једном делу о Александру Великом из 1618 год. каже се, да „у Србији... живи најлепши народ на свету, људи висока стаса и јуначни; побожни су, мила им је част, поуздани су и постојани“. Турски географ Евлија Челебија каже 1661 год. за становнике Подгорице, да су „високи као платани“. У једном аустријском званичном извештају из 1747 год. каже се за Србе, насељене у Славонији и Крајини, да су „лепо људи, високи... бистра ума, храбри јунаци, за бој као створени“.

У средњем веку било је у обичају, да се поједини народи пореде са животињама. У једном рукопису, у коме се налазе таква поређења, Србин је идентификован са медведом, а у другом са вуком, дакле у оба случаја са животињама, које представљају снагу.

Да напоменем још, да персиски песник XI века Назир-и-Кусрав у једној песми истиче лепоту жена на Балканском Полуострву.

II

Специјално за поједине чланове наших средњовековних династија има, и у домаћим и у страним изворима, доста података, који показују, како

су то били махом лепо и снажни људи. Тако Јевстатије, познати архиепископ солунски, велики књижевник и патриота, пише за Стевана Немању да је „не од толико лаката, колико је природа људима одредила, него превазилазећи их много растом и величанственим својим изгледом“.

Потера, коју је Немања послао за Савом, кад је побегао од куће, распитујући за њега, описивала је, каже Савин биограф XIII века Теодосије, његов „взраст јуности и красотни вид“. За краља Милутина каже његов биограф, архиепископ Данило, да је био „светага сада красни цвет многокрасан взором, паче синов чловечаских“. За Душана каже један савременик, да је био „красан... взором образа и дивноју добротоју тела својега, паче многих синов чловечаских“. Један савременик каже за њега, да је „мужаштом украшен и красотоју тела, јако ни јединому таковому узору бити ва благочастивих царих“. Други један Душанов савременик, Француз Филип Мезијер, описујући у житију Петра Томазија његов боравак у Србији за владе Душанове, прича за Душана, да је „међу свима људима на свету свога доба већи телом и страшан у лицу“.

За деспота Стевана Лазаревића каже један савремени немачки историк, да је „ванредно леп човек“. За деспота Ђурђа Вуковића прича Француз Брокијер, који га је видео 1433 год., кад му је, како Брокијер пише, било 58—60 година, да је „леп господин и крупан“, а за Ђурђеове синове, да су „врло лепо“. Уз деспота је, кад га је Брокијер посетио, било „много деспотових људи, лепе и крупне госпде, са дугом косом и великом брадом“.

Мантовански епископ Јован Антоније видео је у јуну 1462 год. деспота Стевана Бранковића. У једном писму, које је писао тих дана епископ Јован каже за Стевана, да се не може замислити до-

стојанственији човек од њега, да је доста високог раста и да има ванредно озбиљно и паметно лице.

Кад је Ђурађ Црнојевић једнога дана изашао пред млетачки сенат у сјајном црногорском оделу, богато златом извезеном, сенатори млетачки су се, по белешци једнога савременика, дивили његовом стасу и изгледу.

III

О душевним особинама и о карактеру наших предака у средњем веку има такође сачувано нешто података. Тако поменути Прокопије прича, како је један Византинац, кога су Словени заробили, „случајно дошао у руке једног човечног и праведног господара“.

Три Словенина, о којима Симоката прича, да су их Византинци ухватили 591 год., нису имали никаквог оружја, већ само гитаре. Они су говорили, да носе гитаре „јер нису увежбани да носе оружје на телу“, да „свирају у гитаре, а не знају дувати у бојне трубе. Њима је рат био непознат, и говораху, да су им, природно, милија вежбања у музици“.

Како је међу нашим претцима било добра и милостива света показује особито овај догађај. Прадед познатог историка Павла Ђакона био је заробљен од Авара, па је око 620 год. побегао из ропства и пошао у Италију. Једнога дана он је, заморен и гладан, дошао до једног словенског села. Ту је нашао једну стару жену, која је видела, да је он бегунац и да га мучи глад. Стара Словенка је онда, потстакнута милосрђем, прича Павле Ђакон, одвела бегунца својој кући, и ту га је сакрила, па му је тајно давала хране, док се није толико опоравио, да је био способан да настави пут. Она му је онда дала јела, показала му пут и испратила га.

Византиски цар и историк Јован Кантакузин, савременик Душанов, ма да није имао разлога да буде добро расположен према Србима и да им буде наклоњен, тврди за Србе, да су праведни, да су поштени и да хришћане, које у рату заробе, не задржавају у ропству, него их пуштају на слободу и дозвољавају им да се врате кући.

За деспота Стевана Лазаревића каже савремени немачки историк Виндек, да је био „истинит и праведан и мирољубив“.

Особито је занимљив опис, што га је о Србима XV века дао Бугарин, Константин Философ, који је дуго година живео у Србији. У биографији деспота Стевана Лазаревића прича Константин, да су Срби „на гласу са своје храбрости, као нико други на свету. Послушни су, да им у томе нема сличних. Где је потребно брзи су да послушају без много разговора. Брзи су и на одговор свакоме ко их пита, оружани и левим и десним оружјем. У чистоти тела превазилазе друге народе, а исто тако и лаком и светлом крвљу. Уз то су милостиви и дружељубиви. Ако неко од њих допадне сиротиње и остане без онога, што му је потребно, други му дају све што треба, и то не само једном но сваком и увек. Похвално је и то, што син, ако је и у своме дому, када са родитељима заједно једе, стоји пред њима као слуга. А то се не види само код богатих, но и код најглубљих и у последњој сиротињи. Где се код њих десило, да је неко озлобио свога оца или матер? Друг друга чини вишим у части и назива га господином са откривеном главом. Тако је код њих заиста све изредно“, — завршује Константин Философ ову тираду о врлинама Срба у његово доба.

IV

Има једна особина у карактеру нашега народа, која се особито истиче и у оно мало извора, што их имамо сачуваних за историју нашега на-

рода у средњем веку. То је извесна сентименталност, која је била од увек једна од најмаркантнијих особина словенске и специјално српске душе.

Биограф Св. Саве Доментијан врло лепо и живо прича, како је Сава, када је у Никеји посвећен за архиепископа, на путу у Србију свратио у Свету Гору, где је провео своју младост, па како, када је тамо стигао „бољшеју скрбију и печалију одржим, претоплејше слзи проливаше, поминаје светоје јуносноје пребиваније ва Светеј Гори“.

У биографији краљице Јелене прича архиепископ Данило, како је она сама себи говорила: „Плачи“, јер „идеже бо слзи ту и умиљеније божјие“, а ученик Данилов каже у биографији краља Стевана Дечанског, како је Дечански, када је ухапшен „сетује плакаше се горце“.

У Сребрници је у пролеће 1426 год. избила побуна против једног државног чиновника. Деспот Стеван је ту побуну брзо угушио, а коловође је веома строго казнио. То је било пред сам Ускрс. Стеванов биограф Константин Философ прича, како је онда деспот Стеван дошао у цркву на велики четвртак, када се поји „Вечери твојеј тајнеј данас, Спасе, причасника ме прими“. Кад су ту стихиру запевали, деспот се сетио свога поступка са коловођама завере, па „не вазмог држати се, начет ридати горко. Вмив же лице своје вниде, и паки начет ридати горко“.

(Полишика, 29 I 1930, бр. 7808).

Из историје уметности код нас у средњем веку

I

Културна и просветна историја нашега народа у средњем веку није довољно позната, да би смо могли добити сасвим јасну слику о тој грани народног живота у нашој прошлости. Томе је узрок пре свега оскудица извора за нашу историју у средњем веку у опште, и посебно оскудица оних врста извора, у којима се налазе податци за историју културе, просвете и уметности.

Па ипак се и за нашу историју уметности у средњем веку може, и у нашим и у страним изворима, наћи нешто података, који нам дају неку представу о почетцима уметничког живота код Срба у средњем веку.

Да се у нашем народу од увек и много певало, не може бити сумње, и ако се белешке о томе налазе тек у доцнијим временима. Али већ веома рано, још пре него што су се Срби населили на Балканском Полуострву, има података о свирци и о музичким инструментима у нашем народу. Тако су три наша претка, које је византиска војска 591 ухватила, и код којих су место оружја нађене гитаре, причали, како они носе гитаре, јер не знају владати оружјем, пошто у њиховој земљи нема гвожђа, те они тамо живе у миру и без боја, свирају на гитаре, јер не знају свирати у бојне трубе, не познају рат и за то се радије вежбају у свирци.

По себи се разуме, да су се ова три наша претка правили наивни пред византиским официрима, кад су им овако причали о својој мирољубивости и безазлености, али је свакако важан и занимљив факат, који је забележио византиски историк, да се наши претци јављају на Балканском Полуострву у VI веку, место оружја са гитаром у руци.

После тога нема за дуго времена у изворима података за историју уметности код нас. Тек после пуних шест векова, у почетку XIII века, налазимо опет један податак о уметности код нас.

Даровити биограф Св. Саве из краја XIII века, Теодосије, бележи, како је Стеван Првовенчани „када је и за трпезом седео, тимпанама и гулама, као што то чине владоци, увесељавао своје великаше“. На двору првог српског краља у почетку XIII века била је дакле у обичају нека врста „тафелмузике“. По тексту би чак могло изгледати, да је сам краљ свирао, а вероватно и певао, својим гостима, али је свакако извесно, да је Стеван Првовенчани волео музику.

За другог једног нашег владоца средњег века каже се међутим у изворима изрично, да није марио музику. Константин Философ прича у биографији деспота Стевана Лазаревића, да Стеван није марио, и да је чак забрањивао музику, сем оне, која се у бојевима употребљава. Тако ми знамо за двојицу наших владалаца средњег века, за једног да је волео, за другог да није волео музику.

II

У почетку XIII века била је музичка терминологија код нас већ доста развијена, и по томе се са разлогом може слутити, да је и сама музика у то доба већ доста негована. У преводу једног грчког црквеног списа из почетка XIII века, за време Св. Саве, помињу се: гудац, свирац, свираљ-

ник, играц, глумац, плесач. Али је најзанимљивије да се у том спису у српском преводу помиње и шпилман, што показује несумњиво, да су у то доба, а свакако и пре тога, долазили свирачи из Немачке у Србију.

И у XIV веку помињу се немачки уметници у нашој земљи. Позната је наша изрека: Није Шваба за гајдаша. Међутим горка иронија наше зле судбине хтела је, да је први и најстарији гајдаш, који се у нашим земљама 1379 год. помиње био баш Немац (звао се Кунц). У исто доба помињу се и два Немца трубача. Ускоро после тога 1383 год.) помиње се флаутиста Ханс, а 1416 год. звиждач Петар из Келна. У другој четврти XV века помињу се код нас трубачи из Грчке, из Арте и са Крита.

Али се већ доста рано помињу и домаћи уметници. Тако се 1335 год. помиње у Дубровнику трубач Драган из Призрена, у једној Душановој повељи помиње се Преде свирац, а 1415 год. помињу се српски гуслари на двору пољског краља. У то се доба (хвала Богу једва једном!) помиње и један Србин гајдаш у Дубровнику.

III

Од краја XIV века помињу се у нашим земљама, особито на владалачким дворovima, веома често свирачи и певачи, флаутисте, свирци на гитари, трубачи, добошари, затим мађионичари, лакрдијаши, играчи и глумци.

Они су често са српских дворова долазили у Дубровник, особито у фебруару сваке године на дан прославе Св. Блажа, заштитника града и државе дубровачке. Том приликом они су свирали, певали и изводили разне своје продукције у Дубровнику и, сем зараде, добијали су добре напојнице, у новцу и стварима, и од дубровачког већа.

Дубровачки су вештаци, особито свирачи и певачи, одлазили на српске дворове, да тамо учествују у разним свечаностима, и да зараде мало пара. Не може бити сумње, да су том приликом многе арије и разни мотиви пренети из Италије, Француске и Немачке (одакле су већином долазили свирачи и певачи у Дубровник) у наше земље, где су наравно дотерани на наш калуп и прилагођени нашем укусу.

Свирачи, певачи и разни други вештаци помињу се од краја XIV века у свима нашим областима, али највише на краљевском двору у Босни и на разним властелинским дворovima у Херцеговини.

У Зети се они помињу 1395 год. У септембру те године дозволило је дубровачко веће свирачима у Дубровнику да иду у Зету на црквену славу Св. Богородице Ртачке, да тамо свирају. У фебруару 1412 год. било је у Дубровнику о прослави Св. Блажа шест трубача Баоше Баошића, и дубровачко је веће том приликом обдарило свакога од њих са по 10 дуката. Идуће године у јулу одобрило је дубровачко веће свирачима и трубачима из Дубровника да иду на осам дана у Зету, да Баоши Баошићу честитају сина, да тамо свирају и да наравно том приликом зараде мало ситна трошка.

Поменуто је, да деспот Стеван Лазаревић није волео музику, сем ратне свирке. За његова доба помињу се у Србији само трубачи. У априлу 1408 год. решило је дубровачко веће да обдари трубаче деспота Стевана са чојом у вредности од 60 дуката, а у новембру 1426 год. дозвољено је двојици трубача из Дубровника (вероватно двојици Грка, који су прошле године били узети у службу у Дубровнику) да иду на четири месеца у Србију, свакако да тамо приреде курс у својој вештини.

IV

Много више но у Зети и Србији помињу се у то доба разни вештаци на двору босанских краљева. Тако је дубровачко веће 15 новембра 1408 год. обдарило једног мађионичара и једног лакрдијаша босанског краља са 18 дуката. У априлу 1417 и у фебруару 1419 год. учињен је опет поклон мађионичарима босанског краља. У јануару 1422 год. добили су флаутисти босанског краља поклон од дубровачког већа у оделу и у намирницама у вредности од 120 дуката. У јулу 1428 год. послата су из Дубровника два свирача на свадбу босанског краљу Твртку II Твртковићу. У мају 1431 и у јулу 1432 год. учињен је опет поклон свирачима босанског краља. У фебруару 1440 год. дато је четворици флаутиста и свирача босанског краља чоје у вредности од 60 дуката, у фебруару 1441 год. обдарени су мађионичари и свирачи, а у фебруару 1447 и 1452 год. његови свирачи. У јулу 1453 год. учињен је поклон добошарима и свирачима босанског краља.

Још више но у Босни помињу се у XV веку разни вештаци на дворovima херцеговачке властеле особито на двору Сандаља Хранића и његових наследника. Тако је дубровачко веће дало 30 гроша шесторици мађионичара и свирача Сандаља Хранића и 5 гроша „Прибињи, мађионичару из Босне“.

Имена разних вештака у то доба у нашим земљама ретко су позната, те већином не знамо њихову народност, али је овај Прибиња мађионичар свакако био Србин.

У фебруару 1441 год. дало је дубровачко веће дозволу трубачима и свирачима, да иду на осам дана Сандаљу, а ако који од њих буде хтео тамо да остане, може слободно то учинити. У јуну 1428 год. дозволило је веће да могу ићи Сандаљу

два Грка трубача, свакако иста она двојица, који су две године пре тога били у Србији, и вероватно с истим задатком. У фебруару 1430 и 1432 год. обдарени су Сандаљени мађионичари и свирачи, који су дошли у Дубровник на прославу Св. Блажа, а у марту 1432 год. дозвољено је неким дубровачким свирачима и трубачима да иду у Благај, на двор Сандаљу и да остану тамо 20 дана.

И Сандаљев наследник, Стеван Вукчић, неговао је у том погледу живе везе са Дубровником. У новембру 1440 год. одобрено је свирачима и трубачима из Дубровника да иду у сватове Стевану. У фебруару 1441, 1442, 1445, 1446 и 1449 и 1450 год. обдарени су флаутисте, мађионичари и свирачи Стеванови, који су долазили за прославу Св. Блажа

Дубровник. Идуће године биле су на тој прослави у Дубровнику две свирачке дружине из Херцеговине, од којих једна Стевана Вукчића, а друга неког Хроте. У априлу 1442 год. дозвољено је опет дубровачким свирачима и трубачима да иду Стевану. У новембру 1444 год. нудило је дубровачко веће Стевану свираче и трубаче, али са напоменом, да не смеју ићи ван његових граница нити у Зету.

Занимљиво је, да су Дубровчани у један мах, у марту 1449 год., кад су били у затегнутим односима са Стеваном, одбили да даду дозволу својим свирачима и трубачима да иду на његов двор. Али Стеван је ипак, и без тога, нашао пута и начина да се весели. Године 1454 помињу се његови гајдаши, а идуће године добио је његов лакрдијаш Мрвац (Србин наравно!) поклон у оделу од дубровачког већа.

Ако су Дубровчани имали разлога да Стевану, који је с њима често био у рђавим односима, по некада ускрате средства за уживање, према његовом сину Владиславу, свом великом пријатељу,

били су они у том погледу веома издашни. Тако су они 9 априла 1452 год. уступили Владиславу два свирача, два трубача и два добошара, а после три недеље питали су га, свакако због тога, што су се они задржали код њега дуже, но што је било одређено да тамо остану, да ли су му они још потребни. У децембру исте године дали су Дубровчани опет свираче и трубаче Владиславу, а у мају идуће године послали су му опет трубаче.

V

Али се, сем тога, и на мањим властеским дворовима у Босни и Херцеговини помињу у то доба разни вештаци.

Тако је дубровачко веће дозволило 13 маја 1417 год. свирачима и трубачима у Дубровнику да иду на осам дана на двор Петра Петровића, а после два дана учињен је поклон мађионичарима Петра Павловића и војводе Ђурђа Војсалића. У јуну 1418 год. учињен је опет поклон Петровим мађионичарима, а у мају 1423 год. свирачима браће Златоносовића. У фебруару исте године обдарени су свирачи војводе Радослава Павловића, који су били дошли у Дубровник на прославу Св. Блажа. Исто су тако и истим поводом обдарени његови мађионичари и свирачи и у фебруару 1434 и 1443 год. Четворица Радославових свирача долазили су и у априлу 1435 год. у Дубровник, где су били обдарени.

У фебруару 1445 год. дошли су у Дубровник на прославу Св. Блажа мађионичари и свирачи војводе Иванаша Павловића, а у мају 1449 год. дозвољено је свирачима и трубачима из Дубровника да иду на свадбу Иванишу. У фебруару 1450 год. долазили су у Дубровник свирачи и добошари Иванишеви и Радослава Павловића заједно са једним свирачем и певачем босанског краља. И у

јулу исте године долазили су у Дубровник свирачи Иваниша Павловића и били су одвећа обдарени. За прославу Св. Блажа 1451 год. дошли су били у Дубровник свирачи, трубачи и добошари војводе Петра Павловића и његовог брата, кнеза Николe.

Као што се из овога види, на нашим владалачким и властeosким дворовима у средњем веку проводило се време врло весело, уз свирку, песму и друге забаве. Како се сваком приликом мислило на забаву види се из овог примера. У априлу 1446 год. пошло је једно дубровачко пошланство Стевану Вукчићу и босанском краљу Стевану Томашу, и дубровачко је веће решило, да то пошланство на путу прате флаутисти.

Други је случај још карактеристичнији. Средином XV века водила се у Млецима парница због оставштине и имања млетачког трговца Јована Белтрама. Поводом те парнице помиње се у актима, да су наследници Белтрамови упропастили све што је он стекао, јер су проводили „нечастан живот у Босни уз разне свираче“ и живели су тамо као да су велика господа.

VI

Свирачи, певачи, трубачи, добошари лакрдјаши и мађионичари у нашим земљама били су из разних крајева, а било је међу њима, као што је истакнуто, и Срба.

Али се од средине XV века помињу и Турци као разни вештаци код нас. У септембру 1452 год. помиње се у Дубровнику један Турчин мађионичар, а потурчењак Исабег Исаковић слао је 1461 год. своје добошаре у Дубровник, који су ту са ма-

ђионичарима босанског краља, Стевана Вукчића и војводе Петра Павловића присуствовали прослави Св. Блажа. Год. 1466 помиње се да је дошло у Дубровник пет свирача Ахмед-беговог хеџаје.

Са Турцима и потурчењацима су у вези и први помени о *позоришћу* код нас у средњем веку.

У јануару 1494 год. закључило је дубровачко веће, да обдари Турке, који су давали представе и изводили игре на пијаци у Дубровнику.

Из истога је доба и један документ у коме је први помен о позоришној дружини код нас и о њеном директору. То је писмо потучерњака Али-бега Павловића Дубровчанима, које у целини у оригиналу гласи:

„Од војводе Али-бега Павловића, земљи господара, мудрог и племенитог сваке части Богом дарованом господству дубровачком, кнезу и властелу и свој опћини господства дубровачкога. Властеле! Ја к вам право, а ви ка мене како вам је угодно господству. Да ово *послах моје глумце Радоја Вукосалића с дружном* на свеци, нека сте нам весели, богу препоручени и всему славному господству“.

Радоје Вукосалић је дакле, колико је познато, први имао код нас позоришну дружину и био први директор позоришта код Срба.

(Полишка 6-I-1923, бр. 5291).

Значај историје наше музике

Историја наше музике до сада је сразмерно мало испитана и обрађена. То је сасвим природно. Проблеми, који се јављају и који се морају поставити при испитивању историје наше музике, необично су тешки и компликовани, а материјала за рад у томе правцу је мало, па и он је често врло несигуран.

Наш је народ, сем културних елемената, створених у самом народу његовим талентом и његовом творачком снагом, од увек, још у својој прадомовини па и после када је дошао на Балканско Полуострво и све до данас, примао културне елементе са разних страна, особито од источних и западних држава и народа. Том двојном утицају истока и запада био је наш народ стално изложен, више и јаче, но ма који други народ у Европи. Тај се двојни утицај осећа у свима правцима нашег и политичког и културног живота и у прошлости и у садашњости; он чини једно од најважнијих обележја нашег народног духа и наше материјалне и интелектуалне културе.

Али, док се у елементима материјалне културе разни утицаји могу лакше и сигурније утврдити, јер су стабилнији и знатно мање изложени непрестаним и произвољним променама, у примљеним елементима духовне културе, који се од почетка и непрестано мењају и прилагођавају народном духу и укусу, врло је тешко констатовати сигурна факта, на основу којих би се могли извести и добити по-

зитивни закључци. То важи посебно и особито за нашу народну музику.

На нашу народну музику утицали су без сумње сви они народи, са којима је наш народ долазио у додир кроз векове, од најстаријих времена па све до данас.

Још у прадомовини су у том погледу на прве основе самосвојних музичких народних творевина долазили разни утицаји са истока и са запада. За време сеобе у садашњу своју отаџбину наши су претци дошли у везу са новим народима, који су у сваком погледу вршили на њих културни утицај у разним правцима, па без сумње и у музици.

Пре него што су прешли на Балканско Полуострво, наши су претци преко сто година живели у данашњој Војводини, прво под влашћу Гепида, па онда, кад је гепидска држава уништена, под влашћу Авара. Има података, по којима се види, да су Авари (једно татарско племе) вршили извесан утицај у музичком погледу на народе, којима су владали. Тако се у једном савременом извору прича, како је један Гепид крајем VI века би побегао од Словена, па се понудио Византинцима у службу, и како је он једном приликом „певајући неку аварску песму“ дао византиској војсци уговорени знак за напад на Словене. Кад је на Гепиде, који су живели међу Словенима, утицај аварске музике био толико јак, сва је прилика да је аварска музика вршила исто тако знатан утицај и на наше претке.

У то доба ухватили су византиски војници у данашњој Бугарској три Словенина, који су били ненаоружани, а носили су собом само неке музичке инструменте. Они су, на питање, ко су и одакле су, одговорили, да су Словени, да њихово племе живи на западном океану, да су чули како је Византија силна држава, а њени грађани добри људи,

па су с тога дошли к њима. Они су, сем тога, причали, да не знају руковати оружјем, да живе у миру и без ратова, свирају у своје гитаре, јер не знају свирати у бојне трубе, не ратују и зато се радије вежбају у свирци.

Кад су се наши претци стално настанили у својој новој отаџбини на Балканском Полуострву, у земљама у којима сада станују, они су ту за-текли старо становништво, Илире и поромањене староседеоце. У новој њиховој отаџбини било је крајева, где је интерес и смисао за музику био врло развијен.

Ја сам једном приликом питао покојног *Мокрањца*, у коме је крају музички смисао и таленат нашег народа највише развијен. Он ми је одговорио, да по његовом мишљењу у томе погледу на првом месту стоји крај: Врање, Тетово, Пећ, Митровица. Грчки писац Страбо (63 год. пре Христа — 19 год. после Христа) пише у својој Географији, како су становници баш тога краја (Дарданије) одани музици, и да стално свирају у фруле и друге музичке инструменте. Мислим, да се Страбоново причање и Мокрањчева изјава не поклапају случајно. У најмању руку мора се претпоставити, да су стари Дарданци са својом музиком знатно утицали на наше претке.

За познији средњи век има доста података о певању и свирању код нас. *Г. Драг. Косић* је савесно прикупио белешке, у којима се говори о народним песмама код нас у средњем веку. Да поменем само два случаја. Ученик Св. Саве, Доментијан, забележио је, да су после бегства Св. Саве у калуђере певане о томе догађају у народу песме, а Теодосије, писац с краја XIII века, прича како Стеван Првовенчани „једна на трпезе председеше гуслами, јако обичај самодршцем, благородних веселаше.“

Али за историју наше музике много су важнији податци о доласку страних свирача у средњем веку у наше земље. За раније доба средњег века нема о томе података, али за XV век има доста бележака о доласку страних свирача, особито из Италије и Француске, на дворове наше властеле и владара у Босни и Србији. Те мале музичке капеле долазиле су већином преко Дубровника, позиване поводом разних случајева, особито поводом свадби и крштења, и остајале су обично на разним дворovima у Босни, Херцеговини и Србији десетак дана, увесељавајући својом свирком и песмом властелинове или владаочеве госте. Репертоар тих свирача свакако није био врло богат, и они су за оно десетак дана, док су се бавили на двору, без сумње безброј пута понављали оно неколико песама, што су их знали.

Када се у народу разгласило, да ће на властелинов или владаочев двор доћи страни свирачи, хитао је из околине особито млађи свет, у првом реду они, који су имали смисла и интереса за музику и волели је, да их чују. Слушали су њихове песме, и оне су без сумње утицале на образовање арија, које су после тога одјекивале српским пољима и дубравама.

Али, по себи се разуме, да су музички елементи, који су на тај начин директно продирали у наш народ, били од самог почетка стално изложени променама, под утицајем музичког укуса и музичких склоности самога народа. У том погледу могле су у кратком времену бити изведене велике промене. Позната је прича, како је један наш учитељ образовао у једном селу у Поморављу певачко друштво и, одушевљен француском борбом за слободу, научио своје друштво да пева Марсељезу, и то са француским текстом. Када је тај учитељ премештен из тога села, он је оставио у аманет

своме друштву, да не заборави арију и текст песме слободе. После неколико година пао је тај учитељ случајно на преноћиште у то село, и имао је прилике да се увери, како су чланови његовог певачког друштва сачували његов аманет. Покрај његових прозора прошла је група сеоских младића певајући *Allons enfants*, али је арија, коју су они уз те речи изводили, много више личила на песму *Јечам жела Грузжанка девојка*, него на арију класичне песме слободе. Тако се борбена песма револуције у шумадиским луговима у току од само неколико година расплинула у епску мирноћу и ширину, и прилагодила се укусу шумадиским музичких склоности.

Слична је судбина без сумње постигла и вешину трубадурских песама, које су италијанске и француске музичке дружине свирале и певале по нашим дворовима у средњем веку.

Али је од свега тога ипак можда понешто остајало у народу, и понешто је ваљда ипак вршило неки утицај на нашу народну музику, и можда се трагови свега тога могу још наћи и констатовати у нашој народној музици.

Не може бити сумње, да су утицаји француске и, особито, италијанске музике у приморју стално постојали. Ти су утицаји што даље од мора бивали вероватно све слабији, у првом реду због тога, што су долазили само повремено и за кратко време, али у приморју, особито у Дубровнику, и у крајевима, који су били ближе приморју или су имали боље и лакше везе са приморјем, ти су утицаји били знатно јачи, особито због тога, што су били стални. Стога је ту отпор, што су га музичке склоности и музички укус народа давали страним утицајима, бивао временом све слабији и све мањи, тако да је ту без сумње током векова све јаче превлађивао утицај стране музике, и та је страна

музика вероватно чак прилагођивала себи народну музику. Ту се дакле вероватно вршио процес обратан од онога у унутрашњости. Из приморја су се таласи таквог музичког живота преносили у унутрашњост, сукобљавали су се ту и одбијали од струја, које су себи потчињавале стране утицаје и биле изразити представник правог народног музичког живота.

Морам напоменути, да ово схватање стоји донекле у опреци са опажањима проф. В. Новака, по којима је баш у периферним крајевима нашег народа сачувана најчистија народна музика.

Али је у музичком животу нашег народа било још неколико компонената. У наше су земље долазили свирачи и певачи и са разних других страна, а не само из Италије и Француске. У једном извору из доба Св. Саве помиње се „шпилман“, а и иначе се зна, да су у наше крајеве често долазили свирачи и певачи из Немачке. Сем тога, зна се, да су нама долазили и певачи и свирачи из Грчке и из Албаније, а не може бити сумње, да су поједине свирачке дружине долазиле и из Мађарске, а вероватно и из Румуније и Бугарске.

На српску народну музику утицала је дакле пре свега музика народа, са којима су Срби долазили у додир пре доласка на Балканско Полуострво, у првом реду Авара, па онда музика староседелаца, које су они затекли у својој новој отабини, па онда током средњег века грчка, арнаутска, италијанска, немачка и мађарска музика, а врло вероватно и румунска, бугарска и татарска. Од доласка Турака и њихове власти у српским земљама освежен је онда и силно појачан утицај оријенталне музике.

Ти разни утицаји делимично се могу и данас, и то сразмерно лако, распознати. И за лаика није тешко да у главним потезима распозна поједине

мотиве у нашој народној музици и да одвоји у њој италијанске, мађарске и источне елементе.

Али за историју музике то није довољно. Први и основни проблем за историја српске музике јесте, да испита и утврди, колико је, када и како поједина од наведених музика утицала на нашу народну музику, и да ли се и где могу наћи и констатовати трагови тих утицаја.

Занимљив је случај и са црквеном музиком код нас. Ми смо црквену музику добили из Византије. Из Византије су је добили и Руси. Али се и код нас и код Руса црквена музика после самостално развијала под утицајем посебних националних музичких склоности. Стога су се после неколико векова српска и руска црквена музика разликовале међу собом, а обе су се удаљиле, свака у свом правцу, од грчке црквене музике, од које су оне постале. Када су у првој четвртини XVIII века Србима у Аустрији дошли учитељи из Русије, они су почели Србе поучавати свом, руском црквеном појању, које се у то доба већ знатно разликовало од српског црквеног појања. Тако је Јован Рајић констатовао, да су Руси учитељи научили Србе свом, руском црквеном певању. Још средином XVIII века у кондуити појединих калуђера у српским манастирима у Фрушкој Гори истицало се, да „добро зна српско појање“.

✱

По ово неколико, без икаквих претензија набацаних, мисли и факата, може се наслутити, како историја наше музике пружа богато поље за испитивање и за рад, како су многострука и тешка, али уједно и благодарна питања, која у том погледу чекају решење, и како ће историја српске музике, када она буде, уколико је то могуће, како

треба испитана, обрађена и израђена, бити важан прилог историји српске културе.

Када се прикупи и обради сав потребан материјал, када се реше сва, бар важнија питања, и на основу тога изради добра историја српске музике, видеће се како су многоструки, разноврсни и занимљиви били утицаји на српску музику са разних страна, колико је у њој страних музичких елемената и како их је српска музичка душа претопила и прилагодила свом музичком укусу, колико је тих елемената одбачено, а колико их је остало непреварених, колико је у нашој музици оригиналних, а колико страних, у народном духу прерађених музичких елемената. На основу свега тога моћи ће се онда утврдити, да ли је наш народ својим музичким талентом и својом музичком творачком снагом створио у опште у музици нешто оригинално и специфично српско.

(Звук, јуни—јули 1933, бр. 8—9).

Наше заставе у средњем веку

У своме монументалном делу о животу старих Словена проф. *Л. Нидерле* је истакао, да су без сумње већ стари Словени, још у доба, када су становали у својој прадомовини, употребљавали заставе. Те прве словенске заставе биле су свакако племенске, за ознаку и разликовање разних племена, која су онда по правилу образовала поједине војне јединице. Вероватно је, да су стари Словени почели употребљавати заставе под утицајем суседних племена и народа, који су се њима раније служили. О облику застава старих Словена и о бојама на њима није наравно ништа познато. Зна се само, да су оне употребљаване у рату, и да су, кад није било рата, вероватно чуване у незнабожачким храмовима.

Према томе се са разлогом може претпоставити, да су наши претци дошли на Балканско Полуострво у почетку VII века под својим племенским заставама и да су их употребљавали свакако и у својој новој отаџбини. Услед оскудице у изворима за нашу историју, особито у првим stoleћима средњег века, ми не знамо ништа ни о нашим заставама у то доба.

Први податак о заставама код нас тек је из друге половине XI века. Зетски владар Михаило, у тежњи да добије све знаке, који су оно доба обележавали државну независност, тражио је од папе Гргура VII, сем краљевске круне, да му пошаље и заставу. Папа је на Михаилову молбу од-

говорио 9 јануара 1078 год. писмом, у коме је обећао, да ће му послати заставу, коју је тражио.

После тога помиње се застава у нашим изворима тек 1268 године. Угарски краљ Бела IV прича у једној повељи, изданој 8 априла те године, како је његова војска победила српског краља Уроша, и како су Бели његови великаши, баш за време великих свечаности, које је он био приредио у част посете неких страних владара, довели заробљене Србе, и донели „у знак триумфа заставу краља Уроша пред двор нашег Величанства, и поболи је ту“.

У то су доба заставе у Немањинској држави биле без сумње већ у сталној употреби. Владаци су имали и употребљавали заставе, које су, изгледа, биле њихова лична својина.

У покладу жупана Десе, сина краља Владислава (1232—1242), који су изасланици града Котора по његовој наредби узели у Дубровнику 3 јула 1281 год., налази се у попису ствари, међу осталим, и „*једна заставица од црвене и плаве боје*“. То је први и најстарији податак о бојама наше заставе. Најстарија дакле српска застава, о којој се зна, била је црвена и плава.

Али изгледа да је за владе Стевана Дечанског (1321—1331) промењена боја државне заставе. Дечански је наиме око 1326 год. послао у Александрију мисирском султану једно изасланство, које је у његово име тражило од султана, да му пошаље једну *жушу заставицу*, која ће се носити пред војском у бојевима. Султан је свакако испунио молбу Стевана Дечанског, и вероватно је и та жута застава била међу онима, за које византиски историчари причају, да су у битци код Велбужда (28 јула 1330 год.) дигнуте, да даду знак за почетак борбе.

Међутим је ускоро после тога цар Душан поводом прогласа царства (16 априла 1346 год.) и

у погледу заставе извео велике промене. Он је онда у српску државну заставу унео из византиског лабарума познати „крст са четири оцила“, који је после тога остао као један елеменат у нашој застави све до данас. Да ли је и у погледу боја цар Душан учинио какве измене, није познато. Застава, коју је *Димиштрије Аврамовић* видео у Хиландару, и за коју су му причали, да је застава цара Душана, имала је облик трокута са окренутим врхом доле и напоље, а била је бела са две водоравне широке црвене пруге горе и доле.

Према томе ми имамо података о три врсте застави у Немањинској држави с погледом на боје: 1. црвену и плаву; 2. жуту; 3. црвено-бело-црвену.

Има сачувана једна стара српска застава из XIII или XIV века у селу Моровићу у Срему. *В. Качановски*, који је ту заставу описао, мисли, да је то црквена застава. Али није искључено, да је то војна застава, или, још пре, застава вароши Призрена. На предњој страни те заставе налази се насликано сунце, а у средини је слика Св. Димитрија. На застави су натписи: „Црков, јуже сатвори краљ Урош ва Черној Гори...“ и: „Град Призрен“. С друге стране је слика арханђела Михаила.

II

Има у изворима нешто података и о босанским заставама. Помиње се н. п. да је краљ Твртко I (1377 – 1391) имао своју краљевску заставу. Дубровчани су 13 јуна 1403 год. наредили своје посланику код војводе Хрвоја Вучића, да му саопшти, како је босански краљ Остоја преко свога логотета Стевана Добриновића тражио од Дубровчана, да му се потчине и „да истакну његове заставе“. Каква је била та босанска застава, ми на жалост не знамо.

Год. 1457 босански краљ Стеван Томаш тражио је од папе, да му пошаље заставу за употребу у рату. У јуну те године папа је послао у Босну два своја изасланика, који су донели и предали краљу тражену заставу.

Међутим има једна занимљива белешка, по којој се види, да су у то доба у Босни и поједини великаши хтели да имају своје заставе, без сумње због тога, што су мислили, да ће тиме више истаћи своју самосталност према централној власти. Тако је посланик војводе Павловића начинио 6 октобра 1447 год. уговор са једним Дубровчанином, да за његовог господара начини две заставе, и то по угледу на дубровачку државну заставу; на њима да буде, као и на дубровачким заставама, лик заштитника Дубровника Св. Влаха, али да на заставама, које ће се начинити за војводу Павловића Св. Влаха, место Дубровника држи у руци Павловићев град Борач.

Зет кнеза Лазара Ђурађ II Срацимировић Баошић тражио је 1391 год. од папе Бонифација IX дозволу, да сме израдити грб римске цркве у варошима и градовима, који су у његовој власти, и да може употребљавати заставе римске цркве у ратовима и биткама против Турака.

У нашим су земљама, сем папских, биле у употреби и друге заставе, особито млетачка застава Св. Марка. У јулу 1415 године тражио је зетски владар Баоша Баошић од млетачког сената дозволу, да може преко млетачке Албаније прећи са својом војском, носећи заставу Св. Марка.

Када су Которани 1420 год. преговарали са Млечићима да признаду њихову врховну власт, они су тражили „да им се пошаље једна застава блаженог Марка евангелисте, заштитника млетачког, да се победе на которској територији.“ Млетачки сенат је у својој седници од 16 марта 1420 год.

прихватио и одобрио ту жељу и молбу Которана, али су Которани ускоро после тога замолили млетачки сенат „да се одложи дизање и истицање заставе блаженог Марка, док они не сврше жетву и бербу“. Сенат је онда 29 априла и ту њихову жељу прихватио, и одобрио им је што су тражили.

У мају 1452 год. наредио је млетачки сенат сплитском кнезу, да заузме Неретву и Крајину и да се тамо пошаљу „три заставе Св. Марка... јер их траже“.

Крајем јула исте године дошао је у Котор војвода Стеван Црнојевић, и ту му је которски кнез предао у име млетачке владе „капетанску палицу са заставом“ и повељу, те је Стеван онда положио заклетву на верност Млечићима.

Да су наши претци у средњем веку познавали и служили се заставима и других држававиди се по овом податку. Цар Фридрих II тужио се почетком 1244 год. на омишке гусаре, да они, кад хоће да нападну његове поданике, истичу царску заставу, да би их на тај начин преварили и безбрижне опљачкали.

Застава је у средњем веку и код нас сматрана као знак поседа. Кад је 1452 год. тражено од Млечића, да напусте Неретву, они су то учинили, али су оставили тамо своје заставе, што је изазвало незадовољство и нова трвења. У вези са тим је без сумње изјава херцега Стевана Вукчића, коју је његов посланик дао у млетачком сенату 15 октобра 1457 год., да херцег није хтео ударити на земље покојног кнеза Петра, ма да је за то имао дозволу од Турака, јер је тамо „видео заставе Св. Марка“.

III

У Дубровнику је свакако врло рано ушла у употребу застава са ликом заштитника Дубровника

Св. Влаха. Али је, сем тога, Дубровник свакако морао употребљавати и заставу својих сизерена, до 1358 год. заставу млетачке републике, а од те године угарску државну заставу.

У записницима дубровачког већа сачуване су белешке о дебати, која је вођена 1 јуна 1461 год. поводом питања о церемонијалу при доношењу заставе, што је угарски краљ Матија послао Дубровчанима. Предлог, да се послата застава унесе у град „с поштовањем и величанствено“, примљен је са 27 против 5 гласова, а предлог, да се поступи „друкче“, био је одбијен. Напоследку је решено, са 20 против 10 гласова, да се церемонијал ипак утврди одмах у овој седници. Онда је пао предлог: Да се нареди, да два властелина са неколико коња оду у сусрет Ники Прибисалићу, који је носио краљевску заставу, па да заставу допрате до пред владину зграду, где ће бити ректор са малим већем. Ту ће Ника Прибисалић сићи с коња и предати заставу ректору. Ректор ће примити заставу са дужним поштовањем, и послаће је да се победе над капијом Пила. Али овај предлог није примљен због последње одредбе, него је истакнуто мишљење, да заставу треба донети и дочекати као што је напред предложено, али да се она не победе на градску капију, него „да је господин ректор однесе у цркву Св. Марије“. Тај је предлог онда једва једном примљен, са 24 гласа, док су њих 8 ипак гласали против...

Сем народних песама, у којима се сачувало доста података о заставима у војсци средњовековних српских држава (крсташ барјак, свилен барјак и т. д.), народна је традиција сачувала и иначе доста података о нашим старим заставима. Тако је сачувана и забележена традиција, да су у битци код Велбужда (1330 год.) Которани отели бугарску државну заставу, и да је Стеван Дечански дозво-

лио, да та застави остане у Котору, те су Которани од тога доба „ту заставу са крстом носили при светковини Св. Тривуна“.

Већ је поменуто, да су у Хиландару *Аврамовићу* показивали заставу, за коју се веровало, да је застави цара Душана. *Милићевић* прича у опису манастира Горњака: „Браћа ми казиваху и за барјак цара Душана, али рекоше, да је он већ предан Њ. Св. Кнезу Михаилу“.

Љуб. Павловић пише: „После косовске битке Мијаци су, по предању, дошли у ове планине заједно са својим барјактаром. Барјак су сакрили...“ У борбама против Аустријанаца у светском рату они су, по причању *Љуб. Павловића*, „истакли косовску заставу“. Ту мијачку саставу описује *Тома Смиљанић* овако: Застава има „горе и доле црвену боју, а у средини белу (као Душанова у Хиландару!); у средини је шара слична сунцу (као у призренској застави у Моровићу!), а наоколо су шаре, где се може видети и стари двоглави орао, лафкер, коњаник, оклопник и т.д.; на угловима су крстови, понегде и полумесец; на врху мотке стоји леп крст без Христова распећа, ишаран резбаријама и премазан златном бојом“.

Да напоменем још, да Томко Мрњавић прича у својој биографији Св. Саве, да су српски установици у Банату 1595 год. имали заставе, на којима је био лик Св. Саве.

(Полишика 6-IX-1930, бр. 8022).

О српском грбу

I

О српском грбу, о његовом постанку и о појединим елементима у њему, писали су многи, и наши и страни, научници. Од наших, међу осталима: *Стојан Новаковић*, архимандрит *Нићифор Дучић*, *Димитрије Руварац*, проф. др. *Радослав Грујић*, проф. др. *Фердо Шишић*, проф. *Св. Димитријевић* и т. д., а од страних: *Диканж*, *Ламброс* (1861), *Зворноос* (1899, 1901 и 1914), *Гросе* (1924 и 1928), *Хајзенберг* (1924), *Тијалдос* (1926) и т. д.

У расправама поменутих научника и писаца расветљена су многа питања, која стоје у вези са српским грбом, али су још увек многа остала нерешена и чекају на обраду и дефинитивно решење.

Два најважнија елемента у српском грбу су: крст са четири оцила у четири поља и двоглави орао. Прво је питање, које се само собом намеће: одакле су узети ови елементи у српски грб?

Наши научници, који су писали о српском грбу, констатовали су, и по правилу су се том констатацијом задовољавали, да је грбове са четири оцила и са двоглавим орлом саставио или измислио дубровачки историк *Мавро Орбини* (1601), да су те елементе из Орбинија узели сви састављачи разних хералдичких зборника у нас у XVII и XVIII веку, и да су отуда они унети у грб карловачке митрополије, а доцније и у грб обновљене српске државе.

Међутим, наши писци, који су расправљали о српском грбу, по правилу нису обратили довољно пажње на провенијенцију тих елемената, који се налазе у Орбинијевим грбовима. Когод прочита расправе наших писаца о српском грбу, добија утисак, да је Орбини измислио и начинио српске грбове без реалне подлоге и без ослоња на историске податке, особито да је баш поменута два елемента, крст са четири оцила и двоглавог орла, унео у српски грб без података о томе из доба старе српске државе, на основу којих би он имао разлога и оправдања, да их употреби у састављању својих грбова.

Ствар међутим није тако проста, као што се мисли. Изгледа, да има доста разлога за претпоставку, да Орбини поменуте елементе није унео у српски грб напамет, и да их није просто измислио, већ да је имао материјала и података, на основу којих је то учинио.

Понеки од поменутих писаца и сами су утврдили, да се двоглави орлови налазе у српским споменицима и за време слободних држава у средњем веку, на новцу, оделу и т. д., али нису констатовали, или бар нису то довољно истакли, да је, према томе, Орбини, при састављању својих грбова, могао имати и можда употребио поуздане изворе, на основу којих је унео поједине елементе у своје грбове.

Нема сумње, да је Орбини саме грбове као такве измислио и саставио, али исто тако не може бити сумње, да је он за поједине елементе, које је унео у грбове, употребио податке, које је нашао у старим споменицима.

II

Када сам, пре више од тридесет година, први пут видео римско-византиски лабарум, мени је било јасно, да је лабарум извор и прототип крста са

четири оцила у нашем грбу. Што сам више о томе питању читао и размишљао, све сам се више уверавао у тачност своје претпоставке. Био сам пријатно изненађен, када ми је недавно мој ученик и пријатељ, одлични грчки научник г. др. *Михаило Ласкарис*, коме сам, као и многим другима, причао о овим својим резултатима, обратио пажњу, да је, скоро тридесет година пре моје констатације, на исту мисао дошао и познати грчки историк *Ламброс*.

После велике победе над својим непријатељима 312 год., цар Константин Велики почео је употребљавати на војним заставама, а од 325 год. и на новцу, хришћански крст. Тај знак назван је лабарум. Лабарум је после тога имао разне облике, а резан је на новцу, гемама, саркофазима и т. д.

Од римског царства наследила је лабарум византиска империја. У Византији је међутим лабарум добио један додатак: у четири поља између кракова крста стављен је по један знак, налик на грчко В (вита).

У византиској историографији расправљало се још од XVII века питање, да ли су она четири знака у византиском лабаруму, постављена у поља између кракова крста, четири оцила, као што то изрично каже византиски писац XIV века Кордин, или су то четири грчка слова В (вита).

Може се са разлогом претпоставити, да Орбини или састављачи наших хералдичких зборника, нису српски грб са крстом, у коме се налазе четири оцила, измислили и саставили без икакве реалне подлоге. Пре свега, пада у очи назив за те знаке, оцила, који имају и наши зборници и византиски писац Кордин. Тешко је претпоставити, да је то пука случајност. Затим стоји факат, да је у Византији лабарум, на коме је био крст са четири оцила, употребљаван као царска застава. Зар није логична претпоставка, да су Орбини или састављачи наших

хералдичких зборника, у овом случају црпили податке из неких извора?

Вероватно је Душан, када се прогласио за цара (1346 год.) и када је узео остале знаке византиског царског достојанства, почео употребљавати и византиску царску заставу, на којој се налазио крст са четири оцила, стари римско-византиски лабарум. Сигурно је, да пре тога времена у српској војсци лабарум није био у употреби, јер је Душанов отац, краљ Стеван Дечански, слао 1326 год. посебно посланство у Мисир и тражио је, да му се оданде пошаље застава, која ће се у ратовима носити пред српском војском.

III

Још више но за крст са четири оцила оправдана је за други елеменат у српском грбу, за двоглавог орла, претпоставка, да су га Орбини или састављачи наших хералдичких зборника унели у српски грб по неким подацима, који су им стајали на располагању.

Питање о провенијенцији и употреби двоглавог орла било је предмет многих расправа и многих препирки. У последње време писао је о томе питању Хајзенберг и, особито добро, Зворнонос.

Потребно је пре свега истаћи, да се птице са две главе налазе доста често већ на преисториским споменицима. И у историско доба су двоглаве птице биле у употреби, прво, како изгледа, на истоку, одакле су прешле у Јеладу, па онда Римљанима, а затим у Византију. У другој половини XII века налазе се двоглаве птице на новцу муслиманских владалаца.

Код нас се двоглави орлови налазе на оделу Стевана Првовенчаног у Жичи. Зна се, да та слика у Жичи никако не може бити много старија

од друге четврти XIV века када је Жича обновљена и поново пописана. Пок. *Валићковић* је изгледа мислио, да је она још много млађа. Али је потребно истаћи, да нема доказа, да су при обнови Жиче у оделу Стевана Првовенчаног учињене промене, и да ти орлови нису можда били и на првобитној слици Стевана Првовенчаног.

Ако је употреба двоглавих орлова ушла у обичај у Византији тек за време Палеолога, као што то доказује Хајзенберг, онда је двоглаве орлове код нас могао почети употребљавати краљ Милутин, када је узео за жену кћер цара Андроника II, Симониду (1299).

Али се може поставити и друга претпоставка. Изгледа као сигурно, да је двоглави орао био у употреби у Византији и пре династије Палеолога, још од времена династије Комнина. У малој Азији у Пафлагонији, где је богата и виђена породица Комнина имала своја имања, причало се, да на тим имањима живи једна двоглава птица, која је заштитник њихове породице. Кад су Комнини дошли на престо, они су ту двоглаву птицу узели за заштитника своје породице, а Стеван Првовенчанин, који се поносио тиме, што је зет породице Комнина, могао је онда увести у употребу ту двоглаву птицу, заштитника и своје породице.

Да напоменем још, да се двоглави орлови код нас почињу приметно чешће употребљавати од времена деспота Стевана Лазаревића, који је био зет породице лезбоских Катилузија, а за њих је утврђено, да су особито радо употребљавали двоглаве орлове.

Према томе су Орбини и састављачи хералдичких зборника и у питању двоглавог орла вероватно црпили податке из извора.

Према томе, два главна елемента у српском грбу: крст са оцилима и двоглави орао, базирају дакле врло вероватно на реалној подлози и узети су свакако из споменика старе српске државе. Крст са четири оцила био је амблем старе српске државе, а двоглави орао био је династички амблем.

(Политика 6-I-1930, бр. 7778).

Србија и Срби око 1168 год.

У шездесетим и седамдесетим годинама XII века, када је Византија била у сталним борбама и неприликама, Срби су готово из године у годину устајали на оружје, да се ослободе византиског ропства и да извојују себи државну слободу. Са необичном вештином и дивљења достојном истрајношћу и доследношћу водила је ту борбу за слободу она велика и славна генерација, која је поставила темеље Немањинској држави.

Свака белешка о оном времену и о људима из онога доба за нас је важна и необично драгоцен, тим пре, што је тих бележака врло мало.

Једна од таквих бележака налази се у Историји крсташких ратова и јерусалимског краљевства од великог државника и генијалног историка — једног од највећих историка свих времена и свих народа — Виљема, архиепископа у Тиру.

За нас су Виљемове белешке о Србији и српском народу у XII веку, и ако их је он црпао из византиских информација, врло важне, јер је он те податке добио на лицу места и у непосредној близини Србије, која се онда у борби рађала.

Виљема, архиепископа тирског, послао је био његов господар, Амалрих, краљ јерусалимски 1168 год. у Цариград, да води неке преговоре са византиским царем Манојлом. Кад је архиепископ Виљем, са посланством јерусалимског краља, стигао у Византију, цар Манојло је био отишао у рат против Срба, који су били дигли устанак. Цар је у тај мах

лично руководио операције против устаника. За правац тих операција била је изабрана Македонија, свакако због тога, што су Срби у тај мах у томе правцу дејствовали.

Виљем Тирски пошао је стога у Македонију, да тамо тражи цара Манојла. Када је Виљем са јерусалимским посланством стигао у Македонију, био је поход против Срба већ успешно завршен; цар Манојло се већ враћао из рата, и архиепископ Виљем састао се са њим у Битољу.

Поводом састанка са царем Манојлом и преговора са њим, Виљем Тирски забележио је у својој Историји неке занимљиве појединости о Србији и српском народу у то доба.

Када је посланство јерусалимског краља дошло у Цариград, пише архиепископ Виљем, цар Манојло није био у својој престоници. Он се, прича Виљем, у тај мах налазио „у Србији, земљи брдовитој и шумовитој, која лежи између Далмације, Угарске и Илирије. Срби су се били побунили против цара, уздајући се у неприступачност своје земље, и у тешкоће, што их чине кланци војсци, која хоће тамо да продре“.

После тога Виљем прелази на тумачење речи Србин, и тумачи је као роб (сервус). „Стара предања, пише он, причају, да цео овај народ води своје порекло од робијаша, који су били протерани у ову земљу, да овде копају руде и да тешу мермер, и отуда им је и име, које их означаје као робове“.

Говорећи затим о самој земљи, Виљем, наравно на основу информација, које је добио са византиске стране, прича, како су Срби „сироти и необразовани. Они станују у брдима и у шумама и не знају за земљорадњу“. Очигледно је ова последња тврдња сасвим нетачна, јер се зна, да су Срби још у доба свог насељавања на Балканском Полуострву у VII веку обрађивали земљу.

Виљем Тирски описује затим природно богатство српских земаља. Богатство Србије састоји се, пише он, у „крупној и ситној стоци, млеку, сиру, маслу, месоу и воску. И свега тога има у Србији у изобиљу“.

Затим говори Виљем о државном уређењу Србије и о животу Срба у то доба. „Овом земљом управљају власници, које зову жупанима, и који су у извесној зависности од господина цара. Понекад они изађу из својих шума и брда, и пустоше, пошто су смели ратници, околне крајеве. Због тих нападаја, од којих несносно пате околне земље, продро је господин цар са јаком силом и безбројном војском у њихову земљу. У том походу он је покорио Србе и заробио њиховог врховног поглавицу. Он се баш са тога похода враћао, кад смо ми били у провинцији Пелагонији, у вароши која се обично назива Бутела (Битољ); она је у близини старе вароши Јустинијанове, која се данас зове Охрид, а која је била постојбина срећног, непобедног и мудрог господара цара Јустинијана. Ту смо се ми, после великих тежоба, које смо на путу имали, састали са царем“.

Колика је штета, што Виљем није забележио име српског поглавара, што га је цар Манојло био заробио!

После тога Виљем описује, као је цар Манојло посланство лепо примио, како су они повољно свршили све послове, и како су од њега богато одбарени.

Првог октобра 1168 год. кренуо је Виљем Тирски са посланством јерусалимског краља из Битоља натраг у своју отаџбину.

(*Политика 12-III-1921, бр. 4600*).

Забрана луксуза у Дубровнику 1235 год.

Пошто је у Дубровнику у почетку XIII века био завладао велики луксуз и расипање, особито о свадбама, Дубровчани су 13 априла 1235 године свечано објавили закон о забрани луксуза при удаји. Оригинал тог важног и занимљивог документа налази се и сада у дубровачком архиву.

Закон о забрани раскоши при удаји од 1235 год. почиње уобичајеном свечаном формулом: „Године од рођења Христовог хиљаду две стотине тридесет и пете, тринаестог априла, у малом и великом већу, сакупљеном по обичају на звук звона, и пошто је учињен збор на јавном тргу, Петар Белиславић, поткнез дубровачки, судије и саветници малог и великог већа и дубровачки народ утврдили су и у више махова одобрили....“

Затим долазе подробне одредбе закона о забрани раскоши. Пре свега је одређено, да мираз, који девојке добију, ни у ком случају не сме бити већи од 200 перпера. Сем тога, млада сме издати на адићаре за украс главе, ушију и руку највише 10 форинти, али се у то не рачуна венац и чепац. Млада се може за венчање обући као што је обичај у Дубровнику, т.ј.: горњу хаљину од срлета, опшивену мрком или модром кожом од куње, и огртач или плашт од чисте или мешане свиле. Доња хаљина и појас могу такође бити од свиле и опшивени зецјом кожом. Опрема може

бити јефтинија од овога, али скупља никако. Чепци, који су већ направљени, могу остати, али нови, који се буду правили или поручивали или доносили са стране, не смеју више бити од свиле и извезени златом.

Свадба се сме славити само један дан, и то на дан венчања. Сладак хлеб не сме се више носити нити се сме носити јело за младом, кад иде младожењиној кући. Поклони у кокошима, огртачима, плаштовима, прстењу и новцу, не смеју се више чинити. Исто тако млада и младожења не смеју више чинити поклоне. Колач и овнујско месо не смеју млада и младожења више једно другом слати на дан свадбе.

У оделу, у коме се венча, млада сме остати само осам дана, а не више. До тада су после свадбе задржавали и гостили по осам дана младожења по два своја друга, а млада по две своје другарице. Од сада их смеју гостити највише четири дана. Исто тако млада не сме ићи више, као што је био обичај, у цркву Св. Илије, и тамо чинити поклоне.

Затим долазе неке одредбе, очевидно против сујеверја: У младин прстен не сме се више метати маст и горка трава. Исто тако не сме се при свадби више употребљавати буре са водом и гвоздени сандук и кожа.

Девојке без родитеља и које немају браће, могу понети у мираз цело своје имање, а удовице могу дати мужу цео свој стари мираз и све, што су добиле од првог мужа.

Сва ова ограничења не важе за оне Дубровчане, који се жене са стране, нити за Дубровчанке, које се на страну удају.

Казне за оне, који се огреше о овај закон, биле су врло строге. Ти грешници су пре свега били искључени из цркве, нису могли ни

кога тужити ни сведочити на суду, њихове ствари нису се могле на суду у опште расправљати, а сва њихова документа губила су сваку вредност. Ако би која жена донела мираз већи од 200 дуката, нико од њених рођака није могао после њене смрти тражити од њеног мужа више од те суме.

Ове одредбе и казне важиће, каже се у закону, двадесет и девет година, и нико их ни на који начин не може изменити.

Као што се види, Дубровчани су у то доба предузели енергичне кораке, да сузбију раскош при свадбама и којекакве сујеверице, које су чињене том приликом. У том погледу могли би смо се у многим чему и сада, после седам стотина година, на њих угледати.

(Полишика 23-III-1922, бр. 4998).

Око једног коња

Од почетка XIII века слала је млетачка влада једног свог грађанина у Дубровник за кнеза; он је био представник млетачке власти у Дубровнику и стајао је на челу државне управе. Представник млетачке власти у Дубровнику упуштао се понеки пут и у трговачке послове, што свакако није било у сагласности са његовим положајем и што је без сумње шкодило угледу млетачке републике.

Године 1283 био је у Дубровнику кнез Јован Ђорђо. Угледни Дубровчанин Марин де Гајимо купио је од кнеза Јована једнога коња за босанског бана. Коњ, што га је кнез Јован продао Марину, морао је бити врло добар, јер су се погодили, да Марин плати за њега 300 перпера, што је за ондашње прилике била необично висока цена.

Погодба је била начињена и пазар свршен; Марин је именовао и јемце за ту погодбу, али је он отпутовао из Дубровника, а није платио Јовану уговорену суму, нити је узео купљеног коња. Кнез Јован је писао неколико пута Марину (трипута му је писао латински, а једном српски) и позивао га је, да дође у Дубровник, да плати 300 перпера, што му је остао дужан, и да узме коња. У писмима је кнез Јован чак претио Марину казном од 200 перпера, ако се не одазове његовом позиву и не дође у Дубровник. Али све то није помогло: Марин није дошао, и чак на писма уопште није ништа одговарао! После се Марин пред судом прав-

дао тиме, да он добивена писма није отварао, те да није знао њихову садржину. Али је Марину свакако то био само рђав изговор, јер је он морао знати, зашто му кнез Јован шаље толика писма и шта је њихова садржина.

Пошто Марин није реагирао нити је уопште одговарао на писма кнеза Јована, Јован се обратио дубровачком суду и тражио је, да му суд осигура његово потраживање од Марина за продатог коња. Суд је нашао, да је Јованов захтев оправдан, и решио је, да Јовану преда један Маринов виноград као осигурање за новац, што га је Марин имао да плати за продатог коња кнезу Јовану, и Јован је званично уведен у посед Мариновог винограда. Али је продати коњ остао, и после тога, код Јована.

Пошто је истекао рок Јованове службе у Дубровнику и он предао дужност своме наследнику, решио се он да оде из Дубровника и да се врати у Млетке. Међутим, њему је било незгодно да његов спор са Марином остане у стању, у коме се у тај мах налазио. Јован је истина био у поседу Мариновог винограда, али је продати коњ још увек био код њега, и због тога је постојала опасност, да се, кад се Марин врати, у Јовановом отсуству не реши ствар ипак неповољно по њега. Јован је са разлогом сматрао, да је пазар свршен, те није ни помишљао на то, да можда задржи коња, него је с правом тражио, да му Марин плати уговорену суму за коња, а био је наравно вољан да задржи његов виноград, који му је предан, догод Марин не плати уговорену суму.

Решен да напусти Дубровник, Јован је хтео свакако да питање коња пре свога одласка реши, и да у том погледу остави после себе чисту ситуацију. Првога јула 1284 год. изашао је он пред новог дубровачког кнеза Михаила Мавроћена, који

је са пет заклетих судија чинио дубровачки суд, и изнео је пред њих свој спор са Марином због овога коња. Јован је том приликом нагласио кнезу и судијама, како је он судском пресудом уведен у посед Мариновог винограда зато, што му он није платио дужних 300 перпера за коња, што га је Марин продао босанском бану али пошто је, говорио је Јован, свршио своју службу у Дубровнику и хоће да се врати у Млетке, то он тражи, очевидно у страху да његов спор са Марином донесеном пресудом ипак није дефинитивно решен, да суд донесе одлуку о томе, шта ће бити са Мариновим виноградом, а да он дође до свога права.

Кнез и судије су се после ове Јованове изјаве повукли на решавање, и после договора кнез је саопштио Јовану, да они добро знају, да је он у поседу Мариновог винограда по судској пресуди; стога је суд решио, да му се саопшти, да он остаје у поседу тога винограда и да може слободно ићи у Млетке, само да именује некога, ко ће га заступати пред судом кад се Марин врати у Дубровник. Ако Марин не дође и не именује свога заступника, Јован ће моћи задржати виноград.

Јован је с овом пресудом изгледа био задовољан, али му је задавао бригу коњ, који се још увек налазио код њега. Он се очевидно бојао, ако коњ остане код њега, да због тога у његовом отсуству цела ствар не узме по њега неповољан обрт. Он је међутим, како изгледа, морао хитно да путује, а хтео је да остави после свога одласка јасну ситуацију. Пре свега хтео је да се отараси коња!

Стога је Јован сутрадан, 2 јула, поново дошао пред суд, али је сада пред судску зграду дао довести и продатог коња, и изјавио је кнезу и судијама, да он не може дуже остати у Дубровнику, а коња, кога је Марин купио од њега и продао

га босанском бану, он је до сада држао код себе, али пошто је он за паре, које му је Марин дужан за коња, по судској пресуди уведен у посед Мариновог винограда, то коњ није више његов. „Ја сам, изјавио је Јован, довео коња, нека га узме онај чији је, или други ко, и нека ради с њим шта хоће, јер ја више нећу ништа да знам за тога коња!“

Суд се због те изјаве, а особито због доведеног коња, нашао у великој неприлици. Шта да ради с коњем пред судницом? После дужег размишљања суд је решио, да пошаље Мариновој кући два грађанина, који ће саопштити његовој жени, да прими коња или да даде ма какву изјаву по овој ствари.

Кад су послати грађани дошли Мариновој кући, нашли су његову жену болесну у кревету, а кад су јој саопштили, зашто су послати к њој, она им је одговорила: „Реците господину кнезу и судијама, да сам ја жена, и не знам шта да одговорим, али ће мој брат Доброслав одговорити за мене“. Кад су се онда обратили њеном брату Доброславу, он им је рекао, да је његова сестра жена, и да се не меша у трговачке ствари; кад њен муж дође у Дубровник, она ће по дубровачким обичајима одговарати за све, што се од њега тражи, а у питање о коњу она неће да се меша!

Послати грађани су се онда вратили у суд и реферисали су кнезу и судијама о неуспеху своје мисије. Кад су кнез и судије примили тај извештај, они су дали Јовану ову изјаву: „Видели смо да сте довели коња и чули смо шта говорите. Ми коња не можемо примити. Радите с њим шта хоћете.“ Јован је на то одговорио кнезу и судијама: „И ја нећу више да имам посла с тим коњем. Нека га узме онај, чији је, или други когод за њега, како хоће!“ После тога Јован је везао коња узицом

на јавном тргу пред општинским домом, а увече је „ушао у галију и отпутовао за Млетке.“

Пред свој полазак Јован је овластио два своја пријатеља (један је од њих био дубровачки нотар), да примају приход од Мариновог винограда, који му је уступљен за дуг, и да му тај приход шаљу у Млетке, али им није дао овлаштење да га могу заступати у спору са Марином.

Када је Јован отпутовао, кнез је наредио, да коња, који је стајао везан пред општином, одведу Мариновој кући, и његова га је жена изгледа примила.

Два дана после Јовановог одласка стигао је Марин у Дубровник! Петога јула изашао је он пред кнеза и судије да одговара због свoga спора са кнезом Јованом. Пошто је положио заклетву, да ће говорити истину, Марину је пре свега постављено питање: Зашто се никако није одазвао позиву кнеза Јована, да дође у Дубровник да расправи спор са њиме око онога коња? Марин је на то питање одговорио: „Ја нисам знао нити сам од икога чуо, да ми је кнез под претњом казне наређивао, да му дођем. Истина је, да ми је господин кнез послао три латински и једно српски писано писмо. Српско писмо сам дао да ми се прочита и послао сам одговор на њега, а латинска писма нисам читао, нити сам дао коме да ми их прочита, нити сам их отварао, нити сам знао шта је у њима“.

Кнез и судије свакако нису могли примити овај Маринов одговор. Али, пошто је без сумње и њима било стало до тога, да се та парница већ једном сврши, то је тога дана спор око коња босанског бана изравнат: Јован се обвезао, да ће до Божића за Јована предати кнезу 300 перпера за коња. Тиме је спор у ствари био изравнат. Само је остало још једно питање да се реши. Марин је изгледа хтео, да купљеног коња пошаље босан-

ском бану и пре уговореног рока за исплату дуга. Стога је решено, да за Марина, ако би и пре уговореног рока за исплату хтео да изведе коња из Дубровника, морају дати потребну гаранцију она лица, која су и пре гарантовала за њега, да ће до означеног рока исплатити 300 перпера за Јована.

Тако је спор око коња босанског бана напослетку повољно решен.

(Полишка 6-I-1932, бр. 8499).

Два скандала у Дубровнику 1284 год.

У средњовековним градовима живело се врло весело и врло раскалашно. Особито су се, у погледу живота и веселости, истицали и онда, као и увек, приморски градови. Ту су се стицали са разних страна свакојаки елементи, жељни уживања и проводње, а спремни на све авантуре и разне сумњиве подвиге.

Градови у нашем приморју нису се у томе погледу много разликовали од приморских градова на западу.

И наш Дубровник није био без своје скандалозне хронике. Година 1284 као да је у том погледу била особито издашна. Те године десила су се у Дубровнику два велика скандала, која су узрујала дубровачко становништво и без сумње дала дубровчанима богатога материјала за бескрајне разговоре и жучне препирке.

У Дубровнику је у то доба био архиепископ неки Бонавентура из Парме у Италији. Бонавентура је био прек, силовит и енергичан човек; стога га дубровачко свештенство и грађани нису много волели. Он је имао у своме дому телесну гарду, која је била састављена од најамника. Ти најамници вршили су у вароши разна насиља, и грађани и свештенство били су због тога огорчени на архиепископа и његову гарду. Напослетку је дошло до експлозије.

На Ускрс 1284 године после подне сазнало се опет за неки изглед архиепископових људи. Грађанство и свештенство се узбунило, свет се почео окупљати пред архиепископовом палатом. Пред вече је дошло до великих демонстрација против архиепископа; вика је била све већа, падале су врло оштре речи од стране грађана и клирика; раздражење је стално расло. Напоследку су полетеле каменице на прозоре и врата архиепископовог двора. Демонстранти су чак покушавали да продру у архиепископову кућу, али су врата и прозори били добро затворени, те им то није пошло за руком. Из куће није нико покушавао да се одупре разјареној светини.

Подстрекач и вођ демонстраната био је подђакон Јован Преданела. Он је за време демонстрације највише говорио и викао против архиепископа, подбадао светину и дражио демонстранте.

После неколико дана, 10 априла, повео је архиепископ истрагу против клирика, који су учествовали у демонстрацији. Тога дана позван је звоном, као што је то био обичај, цео каптол на седницу. Ту је пред пуним каптолом спроведена истрага због демонстрације. Оптужен је у главном само подђакон Преданела, као једини иницијатор ускршње демонстрације против архиепископа.

Сведоци, који су том приликом испитани, у главном су јако теретили оптуженог Преданелу. Један каноник исказао је под заклетвом ово: „Кад је тога дана излазио из архиепископске сале, срео је Преданела, који му је рекао: „Како је то, да је архиепископ довео собом најамнике, који убијају људе. Не треба да каменујемо само њих, него и г. архиепископа“. Сведок му је на то одговорио: „Чувај се због тога што говориш, јер ти се може зло догодити“. У томе смислу сведочили су и други сведоци против Преданеле.

Сам Преданела рекао је под заклетвом на суду, да је он на демонстрацији чуо, да су неки његови рођаци бијени од архиепископових људи, па је онда рекао: „Не треба трпети да архиепископови људи бију наше грађане“. Додао је још, да није учинио ни четвртину зла, које је требало да учини.

Архиепископ и каптол су, на основу исказа заклетих сведока, констатовали, да је Преданела при демонстрацији говорио погрдне речи, да је подстицао демонстранте, да бацају камење на архиепископову кућу, тврдећи, да архиепископ држи људе, да убијају дубровачке племиће, због чега треба каменовати не само њих, него и г. архиепископа. Сем тога, сам Преданела је у пуном каптолу изјавио, да није рекао ни четвртину од онога, што је требало рећи.

Подђакон Јован Преданела проглашен је кривим, и осуђен је да плати 100 перпера.

Архиепископ је онда 18 априла позвао Преданелу, да му за неколико дана плати 100 перпера, на које је осуђен, иначе ће поступити против њега по закону. После два дана архиепископ је заиста хтео да предузме законске мере против Преданеле. Он је међутим замолио за милост и за опроштај; изјавио је, да се предаје у руке архиепископу и да ће учинити све што он хоће. После тога Преданела је положио заклетву, да ће слушати архиепископа и да ће му се у свему покоравати.

Архиепископ је после тога наредио, да му Преданела до суботе плати 100 перпера. Али субота је дошла и прошла, а он није платио архиепископу 100 перпера.

Онда је архиепископ поново позвао Преданелу за 27 април пред каптол, да му саопшти, шта ће против њега предузети због тога, што није испунио оно, на што се био обвезао. Али пре него што је

архиепископ дошао до тога, да каже шта мисли против њега предузети, Преданела је опет почео молити за милост и за опроштај, јер није у стању да плати 100 перпера, на које је осуђен. Том приликом су и дубровачки кнез и многи клирици и грађани, који су били присутни, такође молили архиепископа, да Преданели опрости, или бар да му смањи казну. Очевидно је Преданела уживао симпатије управних кругова и био популаран у грађанству и међу свештенством.

Под утицајем тих молби, архиепископ је на послетку попустио, и смањio је Преданели казну на половину, али под условом, да положи заклетву, да ће за опрштених 50 перпера издржати казну, коју му одреди архиепископ, и да ће му се од сада покоравати.

Вероватно је Преданела ове услове и испунио, јер о овој афери нема више помена у дубровачким актима...

У септембру исте године десио се још један скандал у Дубровнику, који је изазвао интересовање и нервозу не само у Дубровнику, него чак и у Риму на папској курији.

Једнога лепог септембарског дана срео се један калуђер, Барбије Дугачки, у улици Св. Јакова једну калуђерицу из манастира Св. Андрије, гђу Мару, која је била из једне угледне дубровачке аристократске породице. Шта је међу њима било и да ли су имале да пречисте какве старе рачуне, личне или породичне или сталешке, или су се због нечега ту на улици сукобили и посвађали, — то се из аката не види. Познат је само факат, да је побожни Барбије Дугачки потегло песницом на своју сестру у Христу, и да јој је — разбио нос!

Скандал је био велики и необичан: један калуђер разбио је нос једној калуђерици аристократског рода, на сред улице, у по бела дана!

Барбије Дугачки био је прво упућен на суђење у Млетке, али су га млетачке власти, не зна се зашто, вратиле одмах натраг у Дубровник, камо је требало да стигне почетком октобра. Кад се у Дубровнику сазнало, да ће Барбије бити враћен, један рођак г-ђе Маре, Марин, почео је ковати план да се освети Барбију Дугачком због увреде, коју је он био нанео његовој рођаци. Један пријатељ дао му је овај савет: „Иди прво кнезу и питај га, хоће ли он извршити правду или закон. Ако хоће да изврши закон, он може Барбија казнити само до 75 перпера глобе, а то није ништа према његовом злочину. У том случају, ти изађи пред брод ван дубровачке територије, па одсеци Барбију нос и руку. Ја ћу ићи с тобом, само ја не могу да платим казну, јер те кнез може казнити до 150 перпера, него да казну платиш ти“. Други пријатељи су саветовали Марину, да остави властима казну и освету. Два градска судије, које је Марин такође питао за мишљење, казали су му, да узме неколико пријатеља, паметнијих него што је он сам, па да са њима оде кнезу, и да њега пита за савет шта да ради.

Рођак г-ђе Маре није послушао овај савет и није отишао кнезу, вероватно због тога, што је сигурно знао, шта ће му кнез рећи. Али он није послушао ни савет онога пријатеља, који му је рекао, да изађе пред Барбија и да га нападне и казни на отвореном мору ван дубровачке територије. Он се решио на нешто треће: да приреди демонстрацију и изведе нападај на Барбија кад га доведу у Дубровник.

Када је првих дана октобра стигао у Дубровник брод, на коме је био Барбије, окупила се на пристаништу велика маса света, а кад су стражари извели Барбија са брода, свет је почео да виче и демонстрира, тражећи смртну казну за њега. У то

је Марин извукао нож и полетео на Барбија, вичући: „Ако имам рођака и пријатеља, нека дођу сада да ми помогну да осветим срамоту“. Он је напао на Барбија, оборио га на земљу и почео га је бити, тако да су га стражари једва спасли од разјарене светине и одвели га кнезу.

После тога Барбије је изведен пред црквени суд. Он је признао дело (нема забележено шта је навео као своје оправдање), и осуђен је: на губитак права да врши црквене обреде, затим на доживотну робију у подруму цркве Св. Спаса са оковима на ногама и једној руци, и да добија само хлеба и воде. И све то за разбијен нос г-ђе Марел!

Дубровачки кнез је изгледа протестовао против овако тешке осуде, али је архиепископ остао при томе, да се пресуда мора извршити, и Барбије Дугачки одведен је у подрум цркве Св. Спаса, метнути су му окови на ноге и на руку и ударен је на танку храну, на хлеб и воду.

Али ни Барбије Дугачки није био тиква без корена. И он је имао веза и пријатеља, и они су успели да Барбијеву молбу и жалбу доставе у Рим папској курији. У својој жалби Барбије се тужио, што га је световна власт насилно ухапсила. За ту аферу заинтересовао се и сам папа Хонорије. Он је суверениво чувао и бранио права и ауторитет цркве против макаквог мешања световних власти у црквене ствари. Стога је папа Хонорије, љут и огорчен, што је световна власт ухапсила једног свештеника, одредио посебног легата, да ту ствар испита. Папа је наредио легату, да тражи, да се Барбије одмах пусти на слободу и да буде сигуран од инсульта његових непријатеља. Ако световне власти у Дубровнику не буду хтеле то учинити, легат је имао налог, да их изопћи из цркве.

Кад је добио овај акт, дубровачки кнез је сазвао велико веће, а на ту седницу је позвао и

архиепископа и цео каптол. Ту је кнез изјавио пред свима, да он није ни осудио ни ухапсио Барбија, и да га он не држи у апсу, као што је то свима познато. Кнез је дакле скинуо са себе сваку одговорност у целој овој афери.

Барбије је после овога свакако пуштен, и тиме је цела ова афера завршена.

(Полишка 6—8-1-1926, бр. 6360).

Брачни уговор српске краљице Констанце

Српска краљица Констанца, била је из чувене млетачке породице Морозинија. Рођена тетка њенога оца била је удата за угарског краља Андрију III, последњег Арпадовог потомка.

Констанца се 1293 год. удала за Владислава, сина краља Стевана Драгутина. Владислав је, по уговору, што га је краљ Стеван Драгутин начинио приликом своје абдикиције (1282 год.) са својим братом Милутином, требало да после Милутинове смрти наследи српски престо. Кад је краљ Милутин 1321 год. умро, Владислав је покушао да узме престо, али га је Стеван Дечански победио, те се он повукао у Угарску, где је остао до своје смрти. После смрти свога оца (1316 год.), Владислав је носио титулу српског краља.

Владислав се 1293 год. оженио Констанцом, ћерком Михаила Морозинија. У Млетцима је сачувана једна њена слика, по којој се види, да је Констанца била жена необичне лепоте. Сем тога, сачуван нам је брачни уговор између Владислава и Констанце, што су га 24 августа 1293 год. склопили у Млетцима изасланици Драгутинови и Владиславови са Констанциним родитељима.

Тај уговор гласи:

„У име оца, сина и светог духа, амин. — Ја Василије, Божјом милошћу епископ босански, поданик и слуга господина краља Стевана, и Вите

Бобаљевић, Дубровчанин, изаслани од господина краља Стевана и од госпође краљице Катарине и од њиховога сина, господина Владислава, са задатком, да свршимо ову ствар, обећавамо и заклињемо се, у име господина краља Стевана и госпође краљице Катарине и њиховога сина Владислава, у њихове и у наше душе господину Алберту Морозинију, рођаку господина краља угарског, и његовоме сину Михаилу, да краљ Стеван и госпођа Катарина узимају Констанцу, ћерку Михаила Морозинија за закониту супругу своје сину Владиславу, и да ће је господин Владислав узети за своју закониту жену. Свадба ће се извршити како је уговорио господин Стеван са краљем угарским, т.ј. они ће узети Констанцу ћерку Михаила Морозинија за Владислава сина краља Стевана, како уговоре и у року који одреде.

Обећавамо и кунемо се на света еванђељиа и на часни крст у душу господина краља Стевана, госпође краљице Катарине и њихова сина, господина Владислава, и у наше душе, да ће они све испунити и одржати у век векова, амин. Уједно, да ће све ово потврдити господин краљ Стеван и госпођа краљица Катарина и господин Владислав поново заклетвом, како је написано у овом акту, који је писан српски и латински и запечаћен нама предан. И пошто су ова акта оверена, како је наведено, наредили смо Антонију Хотају, да напише акт на латинском језику, а Авраму (?) краљевом свештенику, да га напише на српском, да их начине јавним актима и да их запечате.

Ово је рађено у Млетцима, у великој палати господина Албертина, а сведоци су били: Брина епископ тршћански, брат Јаков из Рима из реда проповедника, избрани епископ критски Руђер

Морозини, Пефило Морозини, Јован Павле де ла Фонтана из Ферера, господин Марко Микили, и Јован Зено Млечанин.

Ово је писао Аврам (?), свештеник поменутога краља Стевана године од рођења Христова 1293, индикта шестога, месеца августа 24 дан.“

(Нови Лист 7-III-1923, бр. 224).

На Милутинову двору

У позну јесен 1298 год. кренуло је из Цариграда једно сјајно посланство византиског цара Андроника у Србију, да тамо утврди са краљем Милутином све детаље о удаји цареве ћери Симониде за српскога краља. На челу тога посланства био је чувени књижевник и византиски државник Метохит. Од њега је сачуван један извештај, у коме је он описао свој пут у Србију и боравак на Милутиновом двору. Извештај тај писан је из Србије и под још сасвим свежим утисцима догађаја и прилика.

Са византиским посланством кренуо се из Цариграда и један Србин, кога је Метохит у свом извештају врло живо описао. Тај Србин је много путовао, био је, како изгледа, у Бугарској, у Мађарској и у Русији, и познавао је те земље и народе. Он је, по Метохитовом опису, много причао и много се разметао. Грдио је наравно све народе, о којима је говорио. Особито се разметао својом отпорном снагом према зими. Ишао је врло лако одевен, а главу је покривао сасвим малом капом, и то само кад је био на коњу; чим би сјахао скидао је и њу и остајао гологлав. Он је обично устајао рано и одмах је почињао лармати, вичући на послугу.

Али једно јутро није га било као обично. Кад су га потражили, изјавио је да је болестан и да му је тако рђаво да може умрети. Имао је ужасну главобољу и тако јаке крајнике, да није могао гутати, и због тога се ужасно уплашио. Али га је

његово друштво брзо утешило и посаветовало га, да се више не размеће својом отпорном снагом према зими. Замотали су га затим добро у ћебади у бунду, — и посланство је кренуло даље. Он је међутим и даље причао „како се обично није бринуо за зиму, не само онда, кад је требало да путује по својој земљи, него и тада, када је имао да путује по туђим земљама, где људи нису ни поштенији ни човекољубивији према странцима, и као такве нам је поменуо Мађаре, Бугаре и Русе, и не знам које још народе, који живе још даље од руских ледених предела. Тако је он много којешта говорио против споменутих народа, причао нам је своја путовања и поносио се мукама, које је онде трпео, и у свему је претеривао“.

Као што се види, између Срба XIII и Срба XX века нема велике разлике!...

Византиски командант у Солуну дао је посланству обавештења о Србији и приликама тамо. На Метохитово питање, како је Милутин расположен према Византији, командант је одговорио, да је краљ добро расположен, „али да је окружен поквареним људима, који тешко разумеју, како стоје ствари и шта је добро. Од тих људи неки су варвари, нечовечни и тесногрудни, а други су опет гадни, безобразни и зловољни. Ови последњи, људи од утицаја, навикнути су на битке, и то им је највећа радост; навикнути су још да кришом отимају стоку... да из заседе плачкају путнике...“

Али кад је посланство стигло у Србију, Византинци су се на првом кораку уверили, да су прилике у Србији сасвим друкчије, него што им их је представио византиски командант у Солуну.

Када су Византинци прешли српску границу и стигли близу прве српске вароши, пошаљу они двојицу из своје свите, који су знали српски „да оду управнику вароши и старешини места, да јаве

да су стигли и да уједно питају, шта да раде и где да преноће“. Ма да је била ноћ, они су ипак „успели да виде управника, који без одлагања изађе нама на сусрет, ижљуби се с нама по обичају, и одведе нас у стан, који беше за нас. Успут нам се извињаваше, што нас због нашег одоцњења није могао на самом путу далеко од вароши дочекати, и у име свога господара одати уобичајене почаст, и свечано довести у варош као царског изасланика. Молио је, да му за то не замеримо, и ми му то опростимо, јер нам рече, да се и сам господар о томе бринуо, и да је преко дан послао више својих људи далеко ван вароши, да нас поздраве, и одаду нам почаст. Чекајући дуго до мрака и видећи да нас нема, изгубили беху наду о нашем доласку и вратили су се натраг. Рекавши ово тај добри човек, оде својој кући“.

Али тек што су се Византинци почели размештати у свом стану „а ето нам стижу разна јела у изобиљу... Међу осталим било је и дивљачи ради нашег уживања, и довољно хране за коње, — и све добро“. То је све заиста морало и бити добро, кад је префињени Византинац, који је презирао Србе као варваре, и који је био навикнут на гурманску цариградску кујну, констатовао да су српска јела добра.

Сутрадан рано ујутру примио је посланство краљ Милутин. Он је био „веома лепо украшен накитима; око тела имао је више накита од скупоценог камена и бисера, колико је год могло да стане, и сав је трептао у злату. Цео дом блисташе свиленим и златом украшеним намештајем. Окружен је био својим одабраним људима, и све је у опште било што лепше уређено и украшено“.

На тој првој аудијенцији Метохит је предао Милутину царска писاما, „поздравио се и пољубио по церемонијалу царског двора“. Милутин је „упитао

како смо, и како се осећамо после толиког путовања усред зимског доба, и пошто се мало разговарао и захвалио“, — отпустио је посланике.

Кад су они дошли кући, њима су се јавили на службу „људи из краљевог двора, који су нам били стављени на расположење, да нас служе као интенданти и надзорници, и да се старају о нашој храни и о осталим потребама, и да слушају“.

Затим Метохит описује у свом извештају како посланство живи у Србији: „Сваки дан добивамо из краљевог стана свега у изобиљу, и то боље и више, но што би нам требало, а у таквој количини, да би било сувише чак и да нас је било два пут више. Између осталог добивамо и дивљачи, разних тица и других животиња, које се једу, као вепрова, јелена, а са господарове трпезе разна јела и слаткише на златним и сребрним тањирима и посућу“. Добијали су, сем тога, и „лепа воћа и парчета приуговорљених риба . . . од оних повећих и дебелих дунавских риба, које нам одовуд ретко кад у Цариград долазе и јако се траже, али се увек не нађу“.

За време преговора са Метохитом, краљ је често позивао византиске посланике на ручак, и том је приликом „често са својим првацима пио здравице и радо је примао здравице, које смо ми пили, одговарајући на његове здравице“.

Види се да у нашим Војвођанима тече права стара српска крв!

Као особит знак пажње краљ Милутин је Метохиту „поклонио своје најлепше хаљине, које је само један пут носио, и опасао га појасима, који је тек један пут пасео“.

Сем описа свога пута, пријема у Србији и живота на двору, Метохит у своме извештају го-

вори врло подробно и о дипломатским преговорима са Милутином и српским државницима, и врло пластички описује све многобројне интриге, које су се у то доба плеле око српског двора и владаоачеве особе. Тај део Метохитовог извештаја такође је врло занимљив у сваком погледу.

(Полишка 17-II-1929, бр. 4315).

Нуклеус српског медицинског факултета у XIV веку

Архиепископ Данило II († 19 децембра 1337 год.) пише у биографији краља Милутина: „Ваславнем бо граде Константинопољи... у места рекомаго Продром сазда црков божаставнују поданијем бесчислнаго злата јего, и сатвори полати (палате) многије дивни и прекрасни, и постави ксенодохије, глагољемо болнице. И ту сатвори множаство много одров на покој болештим, мекије постеле вазложив врху их. И ту аште котороју болезнију одржим, не ими никојејеже надежде, повеле свакому ка таковому одру ити. Многа села избрана такожде купи од области грчкије, и ту приложи, од њих же дањи (порезе) давати ка таковому месту. И многије враче художигје (искусне лекаре) изборет (нађе), даст им злато много и јелико на потребу им, јако неотступно стојати им над болештима целити их. И ка сим достоименитије своје верни муже послав, иже хоштет присештати болештеје, сва ползна им твореште, јако да нијединже од болештих што вазнегудујет, и јелико аште чесо вапросит, да даст се јему“ (Данилов Зборник, стр. 134).

Архиепископ Данило прича дакле, да је краљ Милутин подигао у Цариграду, у чувеном манастиру Продрому, цркву и многе лепе зграде и болнице са много кревета за болеснике. Затим је у Византији купио много села, и одредио, да се при-

ход од пореза, што су га плаћала та села, даје за издржавање те болнице, па је онда скупио веште лекаре, дао им добру плату и све што им је потребно, да стално буду у болници и лече болеснике. А послао је и своје људе (болничаре), да обилазе болеснике и да им чине све што је корисно, да ни један од болесника нема разлога да буде незадовољан, него ако нешто тражи да му се даде.

Јасно је, да је болница, што је у манастиру Продрому подигао краљ Милутин и осигурао јој издржање, била нека врста клинике. У њој су, као што то Данило изрично истиче, радили и Срби из Србије, које је краљ Милутин тамо послао.

Али је Милутинова болница у Продрому убрзо постала факултетска клиника, и ту су држана предавања и вежбања из медицине.

Колики је углед Милутинова болница уживала у Цариграду, види се по ономе, што о њој пише један наш књижевник у похвали краљу Милутину, састављеној почетком XV века: Краљ Милутин је, каже се ту, подигао у Цариграду „храми страним на упокојеније и болним ва снабденије и исцељењие, јако и до данас сушти тамо видимо јест, јако не именовати се ни јединој преже бившим безчисленим (безбројним) болницам, разве светога краља“ (Споменик 15, 26). По овим речима се види, да је у Цариграду Милутинова болница сматрана за најпознатију у целој граду.

Треба у осталом имати на уму, да у Византији у XIV веку медицина није била посебна научна грана, него је била у тесној вези са другим наукама, и сматрана је као део науке у опште. Стога није било посебних предавања из медицине, него је медицина предавана са другим и уз друге науке (F. Fuchs, Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter, 1926, 62).

У византиским изворима се спомиње, да је у XIV и XV веку у Милутиновој болници у Продрому (*Ksenon ti krolu*, — краљем се у то доба у Византији звао српски краљ) била школа, у којој су медицинари те болнице слушали предавања. Тако се помиње, да је крајем XIV века био ту професор Јован Хортасмен.

Особито је чувен професор у тој болници, коју је основао краљ Милутин и из чијег се фонда она издржавала (због чега се стално звала „Краљева болница“), био Јован Аргиропул (*Fuchs*, I. c. 71). Он је пред средину XV века био основао у Цариграду приватну школу, али је убрзо именован за „царског професора“ и држао је предавања „у болници, коју је, каже *Fuchs*, основао српски краљ Милутин, и која је била уз Продромов манастир. Медицинари тога манастира, наставља *Fuchs*, били су Аргиропулови слушаоци“.

Има сачувана и савремена слика, која приказује Аргиропула како предаје са катедре. Његови слушаоци били су, како се то у извору изрично каже, медицинари у Милутиновој болници.

Да су Продромов манастир и болнице у њему, сматрани за српску установу, види се и по томе што је освајач Цариграда Мухамед II 1464/5 год. тај манастир и болнице у њему дао једној Српкињи властелинки: *matronae cuidam nobili christianae ex Servia oriundae* (*J. Karabaček*, *De codicis Dioscuridei*, 1906, 24).

У библиотеци манастира Св. Прохора Пчињског има два пергаментска листа из XIV века, на којима се налазе упутства за лекове и лечење. На њима је обележено, да је то дело „превео Никола врач од латинске књиге на српску књигу. Бог да га прости“ (Годишњица 20, 100). Можда је овај, по свој прилици најстарији српски лекар, који је у XIV веку превео једно медицинско дело, вероватно

са талијанског, на српски, учио медицину такође у болници краља Милутина у Цариграду.

Српска болница у Цариграду, коју је основао и подигао краљ Милутин, и из чијега се фонда она издржавала, која је убрзо постала универзитетска клиника и део медицинског факултета, где су држана предавања и где су радили и учили и Срби из Србије, — може се са разлогом сматрати за нуклеус српског медицинског факултета. Долазак Турака уништио је тај нуклеус, и требало је да прође пуних шест векова, док српски народ није добио свој медицински факултет.

(Медицински Преглед 1929, бр. 2).

Први циркус у Србији (1323 год.)

Навршило се равно шест стотина година од онога доба, када је кроз Србију прошао први циркус и кад су наши претци, савременици краља Стевана Дечанског, имали прилике да први пут присуствују циркуским представама и да гледају разне циркуске продукције.

Сачуван је детаљан опис једне циркуске представе из тога доба од једног савременог писца. Из тог списка се види, да се први циркус и представе, што их је прва циркуска трупа у Србији изводила пре шест стотина година, нису ништа разликовале од представа и извођења како се и данас виђају по циркусима.

Прва циркуска трупа појавила се у опште у Европи 1322 год. То је била једна дружина Цигана, њих око 20, а дошла је у Европу из Мисира. Они су давали прво представе у Цариграду, па су одатле, преко Македоније, отишли у западну Европу, где су забављали и задивљавали свет својим продукцијама.

Савремени писац, познати полихистор, државник и историк, Никифор Григорас описао је у својој Историји Византије, у којој су описани догађаји од 1204 до 1359 године, једну представу те прве циркуске трупе у Цариграду 1322 год. Пошто је та трупа из Цариграда отишла у Србију, нема сумње да је исте те продукције, које је описао Григорас, гледала идуће године и српска публика.

У то доба (1322 год.), пише Никифор Григорас, видели смо у Цариграду људе, њих око 20, који су се ту у пролазу задржавали, и који су знали чудне вештине. Таке људе наши стари нису познавали, ни по чувењу ни по виђењу.

Они су пошли из Мисира, и начинили су својим покретима читав круг, путујући на исток и на север. Они су прошли Халдеју, Арабију, Персију, Мидију и Асирију; после тога су отишли на запад, прошли су Кавкаске пределе, Ђурђијанску, Колхиду, Јерменску и све народе до Византије. У свима тим земљама и варошима изводили су они своје продукције.

Оно што су они изводили, пише даље Григорас, било је баснословно и задивљивало је. Њихове продукције нису имале никакве везе са чаролијама, него су то била извођења, у којима су чланови те трупе, услед дугог вежбања, дотерали до велике окретности.

После тих општих напомена, Григорас наводи неке од њихових продукција. Они су н.пр. узимали 2—3 мотке, па су их поставили усправно на земљу и везивали их и утврђивали конопцима тако, да се не могу клатити. Онда су преко врхова тих мотки затегнули други конопцац, а око самих мотки обавили су такође конопце, тако да су то биле као вијугаве степеннице. По тим степеницама успео би се онда један од њих горе на мотку, и ту би упро главом у врх мотке, и пружао би час једну час обе ноге према небу. Затим би учинио изненада брз покрет, ухватио се за конопцац и висио би тако у ваздуху. Онда би се почео окретати без престанка као точак. После тога би се обесио о конопцац потколенима, и висио би тако у ваздуху са главом, окренутом на доле. И онда би се у том положају опет окретао. После тога изашао би на средину затегнутог конопца, узео би

лук и стрелу и гађао би у нишан, који је био далеко постављен, а гађао је тако тачно, како други не би могао и кад стоји на чистој земљи. После тога би узео једно дете на рамена, па би ишао по ваздушном путу од једне мотке до друге. То су ствари, које је један од њих изводио.

Други би сео на коња и потерао би га у трк, а док је коњ јурио, он би устајао и час би стојао на седлу, час напред на гриви, час остраг на савима, а при том би вешто мењао ногу, на којој је стајао, лепршајући се као тица. После тога скочио би с коња доле, док је овај јурио у пуном трку, ухватио би му се за реп, и за трен ока, пре но што је човек могао видети шта се збива, седео је опет у седлу. Сад би се спустио према једној страни седла, провукао би се вешто испод коњског трбуха, изашао би на другу страну и сео би опет у седло. И ма да је тим послом био заузет, он је непрестано бичем гонио коња.

Трећи би метнуо на главу дугачак штап, а на врху тога штапа био је један суд са течномљу и ишао је тако, балансирајући са оним судом, дугоре горе доле.

Четврти би метнуо на врх главе копље, које није било краће од три фата, и од горе до доле увијено у конопцац, као степенице. Уз то би се копље онда рукама и ногама пузао један дечко, брзо смењујући ноге и руке, до врха копља и опет доле; при том је онај, што је држао копље на глави, непрестано ишао.

Пети би узео лопту од стакла, бацао би је у висину и дочекивао би је при паду на врх прста или на лакат и т.д., увек на друго место.

Григорас изрично истиче, да прелази преко разних игара и других вештина, које је ова трупа изводила, али напомиње, да сваки члан трупе није знао само једну ствар, него је сваки од њих изво-

дио све ствари. А знали су они, напомиње Григорас, не само оне ствари, које сам ја описао, него још и безброј других.

Напоследку истиче Григорас, да су њихова извођења била скопчана са великом опасношћу, и да се често дешавало, да је по који од вештака пао и погинуо. Кад су пошли из Мисира на овај турне, било их је преко 40, а у Цариград их је стигло једва 20. И у Цариграду је на једној представи, на којој је био и Григорас, један од њих пао са мотке и на месту остао мртав.

Напоследку Григорас напомиње, да је ова циркуска трупа зарађивала много пара; они су ишли по целом свету, каже Григорас, истина и да зараде, али и да покажу своју вештину. Дакле код циркуских играча Цигана у XIV веку већ: *L'art pour l'art!*.

Из Цариграда је ова циганска циркуска дружина отишла у Тракију, па у Македонију, па онда даље на запад.

(Полишика 13-IV-1924, бр 5738).

Наша послуга у средњем веку

Од када знам за себе, слушао сам и стално слушам тужбе на послугу: те како послуга „никада није била овако рђава као сада“, те како „нема више оних старих млађих“, који су били „пријатељи куће“, и т. д. и т. д., — у свима могућим варијацијама.

Међутим, и у овом погледу, као и у многим другим стварима, ове жалопојке нису тачне ни оправдане. Није у „старим dobrим временима“ било баш све тако добро и лепо, као што се то обично мисли и говори и прича, — па ни послуга.

Прикупио сам неколико података о нашој послузи у средњем веку у Дубровнику (где, у осталом, једино и има нешто података о том занимљивом предмету), из којих ће се видети, да ни наше старе дубровачке домаћице у XV веку нису имале разлога да се хвале са својом послугом и да буду задовољне са својим млађима.

I

У Дубровнику се у средњем веку обично са послугом правио уговор на пола године или на годину дана. У томе уговору била је назначена плата послуге и дужности једне и друге стране. Али се, како изгледа, газде и послуга нису много слагали и нису много били задовољни једни с другима, јер је послуга врло често бежала од својих господара и пре уговором одређеног рока. Често се дешавало, да су млађи приликом бегства покрали

свога господара или госпоњу и односили им разне кућне ствари. Напуштени и покрадени газда пријављивао је дубровачким властима, да му је одбегла послуга, и евентуално да је покраден. Дубровачке су власти онда, на основу пријаве, наређивале, да општински телал објави у вароши бегство слуге или слушкиње од свога газде, и наредбу, да нико не сме примити или сакрити одбеглу послугу или јој помоћи да побегне, него да је мора пријавити власти. Чак су биле одређене и казне за оне, који не пријаве одбеглу послугу, ако за њу знају.

Али мере, које су дубровачке власти предузимале, нису, изгледа, много користиле, јер је, у пркос тим наредбама и казнама, сачувано много бележака о бежању послуге.

Изнећу овде неколико бележака о бежању послуге у Дубровнику само у току од три и по године (од почетка 1344 до средине 1347), па ће се видети, како су и стари наши Дубровчани и Дубровчанке имали брига и мука са својим млађима још пре шест стотина година. Само за те три и по године сачувано је не мање него 33 случаја пријаве о одбеглој послузи, од којих је у 13 случајева дотични газда био и покраден.

Треба имати на уму, да је Дубровник у то доба био мало место, да је сразмерно мали број грађана могао држати послугу, и да без сумње знатан број случајева није био ни пријављен властима, или да се о томе није сачувало трага. Када је ипак сачувано толико података о невољама, што су их стари Дубровчани и дубровачке домаћице имали са својом послугом, види се, да је питање послуге и у Дубровнику пре шест стотина година било на дневном реду, као што је то случај и данас.

II

Година 1344 већ је почела у том погледу рђаво. По једној белешци у дубровачким записницима 7 јануара је „по наредби господина кнеза општински телал Лаврентије објавио на уобичајеним местима: да се ни једна особа, домаћа или страна, не усуди ма на који начин примити у своју кућу или другде, нити спровести, морем или сувим, служавку Ђиве Сараковића, која је одбегла од њега пре свршеног рока своје службе. Когод би знао где се она налази, мора то пријавити господину кнезу, јер ће бити кажњен казном, коју одреди господин кнез“. Већ сутрадан, 8 јануара, објавио је општински телал Алегрин, да је побегла служавка шустера Милослава, а 17 јануара објавио је телал Благоје, да је побегао слуга шустера Стипоја, и да је покрао свога газду и однео му ствари у вредности од 3 перпера.

Почетком фебруара побегла је Милина, служавка Вука Заманића, а 13 априла дошао је кнезу Ђорђе де Геденезо и пријавио је, да му је побегла служавка Гојна Добројевићева. Почетком маја побегла је Миху Де Мластраса служавка Брата. Крајем септембра побегла је Јуну Дражичићу слуга, и однео му ствари у вредности од 5 перпера, затим један мач, пар бисага и др. У октобру је побегао слуга Лајне де Марпис, а у новембру Милче, слуга Милослава шустера, и однео му 12 пари ципела, два ножа, један огртач и један пар одела, у вредности од 5 перпера.

Година 1345 почела је повољније за дубровачке газдарице. Тек 26 априла викао је по вароши општински телал, да је побегла служавка Радослава од свога газде, али је зато у јуну и јулу било доста сензација у том погледу: 16 јуна објавио је, на молбу Марка де Стрига, а по наредби кнеза, општински телал Лаврентије, да је побегла Мар-

кова служавка Добрица, и да је покрала свога газду, однесав му платна, чоје и других ствари, у вредности од 10 перпера; 24 јула викао је опет телал, да је побегла Богдана, жена Стипете „са многим стварима и платном, које јој је било дато, да га пере и бели“; 28 јула објавио је општински телал Доброслав, да је побегао од свога газде Мароја Соркочевећа слуга Братоје, и да га је покрао: однео му је 14 гроша, један фустан, два огртача, 10 комада рогова за прављење труба у вредности од 20 гроша, једну капуљачу и један пар ципела.

Занимљиво је, да су од октобра те године почеле необично много бежати слуге, које су служиле код златара. Тако је 16 октобра објављено, да је побегао Милдруг, слуга Павла златара. Павле је донео у општину уговор и показао га као доказ, да је Милдруг отишао од њега пре уговореног рока. Ускоро после тога, 21 октобра, објављено је, да је побегао Радост слуга некога Радонје. Средином новембра побегао је златару Радоју слуга Радослав.

У јануару 1346 год. побегао је Болица, слуга шустера Степана, и однео му неке коже, одела и једну кошуљу другог слуге, који је тада служио с њиме заједно код Степана, у вредности од 2 перпера. У мају је побегао од златара Илије његов слуга Прибиша, а почетком јуна побегла је Николи Мартунишићу служавка Првена. После неколико дана побегла је Радача, служавка Богдана Мариновића и покрала га у стварима, које су представљале вредност од 17 перпера; 27 јуна објављено је, да је побегла Добра, служавка Гаврила Гледића.

III

Како су бегства, и у вези са њима и крађе, послуге у последње време биле учестале, мислиле Из наше прошлости, I

су дубровачке власти, да треба нешто предузети, да се томе злу стане на пут. Стога је дубровачко мало веће донело 30 јуна решење, да ни једно млађе, које се погоди да служи, било на месеци или на годину или на више година, „не може више иступити из своје службе пре уговоренога рока, под казном од пет перпера.“ Ко прими одбеглу особу, биће такође кажњен са пет перпера. Одбегла послуга мора се вратити своме господару, да одслужи уговорени рок. Колико је то време, утврдиће се заклетвом газде или газдарице, а ако је то више од године дана, онда јавном исправом или сведоцима.

Али као да ни ова наредба није много користила. Већ 18 јула одбегла је Јакобици Ђорђићу служавка Милуша; почетком септембра побегао је Лука, слуга златара Драшка; после само неколико дана побегла је служавка жене Мароја Држића, а опет после неколико дана Милица, служавка Ђиве Сараковића, и однела му ствари у вредности од 10 перпера. У децембру је побегла Добра, служавка Јеле, жене Михаила Држића.

У марту 1347 год. побегао је Милутин, слуга Петра Бобанића, а у априлу Добра, служавка Гембела Гледића. У мају је опет забележено два бегства: 8 маја побегла је Будена, ћерка Милтена Дражановића, која је служила код општинског телала Доброслава; он је сам објавио, по кнежевој наредби, то бегство са напоменом, да му је одбегла служавка однела разних ствари у вредности од 10 перпера. После два дана објављено је, да је побегла Добрица, служавка Јакобице, и да је однела својој газдарици један асталски чаршав, једну сукњу и једну лампу.

И тако се то ређало, из године у годину, из месеца у месец, и скоро из дана у дан...

IV

Да испричам још један случај, са послугом, који се догодио скоро сто година доцније.

Дубровачки канцелар Јован де Ариминио поднео је 6 априла 1442 год. дубровачком суду тужбу против Владне, служавке Нике Обртића. Јован је у својој тужби навео, да је неколико дана пре тога његова служавка Радослава била на морској обали, где је прала рубље. Туда је прошла оптужена Владна, и позвала је Радославу, да иде с њом у цркву. Радослава је одбила позив и рекла је Видни, да не може ићи с њом, јер њена газдарица има мало дете. На то јој је оптужена Владна рекла: „Еј, тешко теби, кад си тако везана код једног де-риштета! Не можеш да идеш куда би хтела! Учини, да он умре, јер догод је он жив, нећеш никада моћи имати мира. Ако хоћеш, ја ћу те научити, како ћеш лако удесити да он умре, а нико неће знати како је умро.“ Радослава је на то одговорила: „Господи Боже, како можеш тако говорити у ове свете дане (био је Ускрс)! Ја никада не бих учинила да он умре, јер ми је дечко мио као моје очи.“

Поводом те тужбе позван је на суд, као сведок, Живан, слуга Леона из Виченце. Он је изјавио, да се десио на обали „чувајући вуну свога господара“, и да је чуо кад је Владна рекла: „Ја знам једну траву, са којом можеш уморити тога дечка“, а Радослава јој је на то одговорила: „Господи Боже, шта ти говориш! Ја никада не бих за живу главу то учинила, јер ми је тај дечко мио, као да ми је брат.“

После тога је Владна, пошто није хтела ништа да призна, метнута на муке, али ни онда није хтела ништа признати, те је опет враћена у апс.

Ето тако су били наши млађи пре много стотина година у она „стара добра времена“!

(Полишика 6-1-1931, бр. 8144).

Из Дубровачке чаршије у XIV веку

У записницима дубровачких већа, уколико су они очувани, има прилично података о животу и приликама у Дубровнику у средњем веку. По тим податцима може се доста јасно и тачно реконструисати живот старих Дубровчана у XIV веку. Ево неколико слика из дубровачког живота у то доба.

I

У XIV веку владао је у Дубровнику рђав обичај, да се на пијаци продаје воће док је још зелено. У том погледу и ми смо, изгледа, достојни потомци старих Дубровчана. Али су дубровачке власти у XIV веку предузимале енергичне кораке против тога зла. Тако је мало веће на својој седници од 15 маја 1326 год. једногласно решило, да се нигде у вароши не смеју продавати јабуке. За оне, који би прекршили ову забрану, одређена је казна од 1 перпера, од које ће половину добити општина, а половину онај, који властима пријави особу, која продаје јабуке. То је решење онда, по тадашњем обичају, општинска власт објавила на одређеним местима у вароши.

У овој, можда првој, забрани продаје зелених јабука није речено докле забрана траје, али је забрана продаје зелених јабука после тога сваке године у мају остало обновљана, и после јој је тачно одређиван рок, а забрана продаје јабука проширена је и на крушке. Тако је мало веће 11

маја 1313 год. решило, да се јабуке и крушке не смеју продавати до 15 јуна, ни на пијаци нити иначе ма где у вароши, под претњом казне од 12 гроша, од које ће казне онај, који пријави случај, добити половину. Идуће године донето је 23 маја исто решење, а као казна је одређен 1 перпер. Средином маја 1363 год. поновљена је та наредба, само је казна повишена чак на 5 перпера.

Крајем децембра 1359 год. решавало је велико веће о цени вина, које је било поскупило. Том приликом је решено, да од дана објаве ове одлуке нико ко продаје крчмама вино, не може крчмарима или крчмарицама продати један квинтал вина скупље од 6 фолара. За оне, који прекрше ову наредбу, одређена је врло висока казна: онај, који буде продавао квинтал вина скупље од 6 фолара, има да плати 10 перпера, а крчмар или крчмарица, која га по скупљу цену купи, има да плати 5 перпера. За личну употребу међутим дозвољено је, да се вино и даље продаје „по обичају“. Да се у том погледу ипак не би чиниле злоупотребе, решено је у исти мах, да нико не може узети крчмара или крчмарицу у службу, и то ни на дан ни на месец ни на годину. Међутим је дозвољено, да лична послуга може слободно продавати вино свога газде.

II

Дубровник је од продаје грожђа и вина имао знатне приходе. Стога су дубровачке власти обраћале увек особиту пажњу на чување винограда и на продају вина. Тако је у фебруару 1312 год. издата наредба, да нико не сме ићи преко винограда и газити их, већ да свако мора ићи само уобицајеним и дозвољеним путем. Веће умољених решило је 20 јула 1379 год., да се на острвима напишу сви становници за војску, али је уједно наредило,

да се чувари винограда (пудари — та се реч у дубровачким актима стално употребљава), не узимају у попис.

Двадесет година пре тога (28 новембра 1359 год.) израђена је у великом већу уредба о висини наднице за раднике у виноградима. По тој уредби није копач винограда могао имати у самом Дубровнику више од 1 гроша, а на острвљу више од $1\frac{1}{2}$ гроша на дан. Резачи су могли добити највише 6 фолара. Казна, одређена за оне, који се огреше о ову уредбу, била је врло велика: Газда је имао да плати 25 перпера, а надничар 6 гроша. Сем тога се у винограду или на земљи, где су радили радници по скупљу надницу, није годину дана смело ништа радити. Од наплаћене казне једну трећину је имао добити онај, који је пријавио случај властима, једну трећину општина, а једну чиновници, који су имали око тога посла.

За сељаци, који раде виноград на пола или на део, па се огреше о ову наредбу, одређено је да добију месец дана затвора и да о свом трошку морају свршити газди сав посао, а њихов део вина и плода да добију чиновници и особа, која је пријавила властима дотични случај. На истој седници изабрана је комисија од 5 чиновника, који ће, поред редовне дужности, вршити надзор над овим пословима. Чланови те комисије имали су да положе заклетву, да ће савесно и свима средствима како најбоље знају тражити оне, који не поступају по овој уредби, и да ће свакога, кога ухвате, казнити. Решење о стављању под оптужбу, које је у комисији донето већином гласова, није могло бити опозвано.

Ову уредбу примио је и дубровачки архиепископ са каптолом, само је тражио, да се трећина глобе, која ће се од световњака наплаћивати у корист државне касе, од свештенства наплаћује у његову корист.

После неколико дана (9 децембра) израђена је допуна овој уредби. У њој је одређено, да радник, који сади, плевџи, копа (мотиком или на други начин) и реже виноград, има 1 грош на дан, и на копну и на острвљу. Свакако су надничари обично радили само одређено време преко дана, јер се у уредби даље каже, да радници, који раде од изласка до заласка сунца, могу имати надницу „по старом обичају“, а сем тога, резачима винограда може газда, ако хоће, додати 6 фолара. Који од надничара почне рад с понедељника, мора радити до краја недеље, а не може за то време радити ништа друго, ни себи ни другом, по старом обичају, сем ако је изрично другаче уговорено. Казна, одређена за прекршај ове одредбе, била је доста мала: свега 6 гроша.

III

Због знатног прихода, што су га Дубровчани имали од вина, државна власт је често предузимала мере за заштиту домаћег вина. Тако је мало веће решило 23 јула 1323 год., да се изабере једна комисија од 3 члана, чији ће задатак бити, да при идућој берби пази, да се у Дубровник не доноси вино изван дубровачке области. За онога, ко буде ухваћен, да је покушао да увезе страном вино, одређена је велика казна: 25 перпера, од којих је половину имала добити држава, а половину чланови комисије. Трошкове за комисију даће држава, па ће их наплатити од глоба, ако их буде, а ако их не буде, трошкови ће пасти на рачун државне касе.

Али мере, предузете против увоза страног вина, као да нису много користиле, и велико веће е у својој седници 16 маја 1345 год. констатовало, да се у Дубровник довози много вина са стране,

и то да се оно кријумчари, због чега трпе царински приходи. Али томе злу, изгледа, није било лека.

Дубровачке су се власти бринуле и за ред у крчмама, и од времена на време предузимале су мере, којима је био задатак, да се утврди извештај ред у крчмама и да се при продаји вина заштите фискални интереси. У новембру 1313 год. забрањено је н. пр. мало веће крчмарицама продају вина док га има у крчми, по подрумима и пред подрумом, под претњом казне од 4 гроша.

Да би се осигурао и ограничио кредит у крчмама, решило је мало веће 30 јануара 1332 год., да ни једна крчмарица не сме по једном бурету вина дати на вересију једној особи више од 12 гроша, и то за месец дана после продатог вина из истог бурета.

У октобру 1335 год. објављено је, да ни једна крчма не сме узети на продају ни једно буре вина, ако оно није пре тога пријављено царинарници, а чим се вино прода, има да се плати царина. Ко се огрешо о ову наредбу, имао је да плати глобу од два перпера. У октобру 1348 год. објављено је, да ни једна крчмарица не сме држати отворену крчму нити продавати вино после трећег звона никоме, сем капетану ноћне страже.

Да заштити интересе господара од злоупотребе послуге и закупаца, мало је веће 29 јануара 1359 год. наредило, да ни један крчмар или крчмарица не смеју увече носити кући дневни пазар од вина, него га морају предати господару или метнути га у касу у господаревој кући, а кључ од касе могу, ако хоће, задржати код себе. Ко буде ухваћен да није тако поступио, биће кажњен са 5 перпера.

У средини XIV века почела се дубровачка општина бринути и за странце, који су у то доба

у доста великом броју долазили по разним пословима у Дубровник.

На седници великог већа од 30 октобра 1348 год. констатовано је, да Дубровнику недостаје гостионица за странце, и веће је решило, да се о општинском трошку подигне један хотел. Решено је, да се изабере једна комисија од два члана, која ће одредити место, где да се гостионица подигне, и учинити предлоге о финансирању зграде. У децембру је мало веће решавало по тој ствари, и оно је одлучило, да изабере комисију од 4 члана која ће одредити, где да се подигне општинска гостионица, или која кућа да се у ту сврху узме под закуп.

Дубровачка општина имала је у Дубровнику својих зграда, у којима је издавала под кирију дућане. Средином XIV века наплаћивала је општина, свакако према месту и величини дућана, за поједини дућан 25—50 перпера годишње. Дућани су издавани под закуп на пет година. Занимљиво је, да је дубровачка општина обично постављала закупцима својих дућана услов, да не могу у дућану држати и продавати: уље, сир, месо и златарски еспап.

У Дубровнику је већ 1335 год. постојала наредба о затварању дућана. Велико веће донело је 28 јануара те године уредбу, по којој ни један трговац ни занатлија не сме држати отворену радњу ни трговати: недељом, на дан Св. Апостола, у Богородичине празнике, на дан Св. Марка и на дан Св. Влаха. У те дане могу бити отворене радње само да приме новац и да продају: пера, хартију и такве мање ствари, а могу били отворене сасвим само оне радње, које продају уље, сир и светиљке.

IV

И у Дубровнику је, као у целом свету, у средњем веку владала велика несигурност. Стога

су дубровачке власти предузимале оштре мере за осигурање личне и имовне безбедности у вароши, особито ноћу. Али безбедност дубровачких грађана није била угрожена само због злих људи у самом Дубровнику, него су Дубровчани често страховали и од знатног броја странаца у вароши, који је по неки пут био тако велики, да су се дубровачке власти, са разлогом или без разлога, бојале, да они могу покушати неки преврат или државни удар, те су предузимале енергичне мере, да се осигурају против ма каквог изненађења са те стране.

Тако је у седници малог већа 15 јула 1330 год. константовано, да у Дубровник стално долазе многи странци, и да се стога град и варош морају боље чувати, па је решено, да се изаберу два капетана, да се свакоме од њих даде по 50 људи, и да они са тим људима стражаре наизменице, по једну ноћ. После 15 дана, 1 августа исте године, поднета су већу умољених по тој ствари два предлога. Један је предлог био, да се из Дубровника изгнају сви странци, сем трговаца, а други је предлог тражио, да се свима странцима одузме оружје, и да га они никако не могу носити ни имати, а да се у исти мах пооштре и појачају страже. Десет чланова већа умољених гласало је за први предлог, а 17 за други, и тако је овај други био примљен.

Али Дубровчанима се чинило, да мере, предузете по том решењу, нису довољне да обезбеде Дубровчане против својих евентуалности, те се мало веће ускоро вратило на ову ствар; 14 септембра изразило је оно жељу, да стража у вароши буде боља и сигурнија, те је решило, да изабере четири капетана, који ће имати под собом 100 људи. Ова четири капетана ће се побринути за већу безбедност Дубровника и како ће се он боље чувати и дању и ноћу; они ће послати чуваре на приста-

ниште и гледаће да се врши наредба, по којој нико, ни од дубровачких грађана, сем чувара, ни од странаца, не сме носити оружје; они ће, сем тога, настојати, да сви странци још за дана напусте Дубровник.

Више од 30 година после тога Дубровчани су били узнемирени и забринуте, јер се у вароши за кратко време десило више разбојништава, а кривци нису пронађени, нити им се ушло у траг. На седници великог већа 27 фебруара 1363 год. констатовано је, да се од извесног времена у вароши дешавају злочини, а онима који их чине не може да се уђе у траг. Тако је, међу осталим, на мистериозан начин убијен један властелин, Влахо Гучетић, један ђакон и једна крчмарица. Стога је веће једногласно решило, да се распише награда од 1000 дуката за онога, ко пронађе Гучетићевог убицу. Ако убицу прокаже који његов саучесник, да му буде опроштена казна и да добије 1000 дуката. За проналазак убице других жртава обећана је, под istim условом, награда од 100 перпера.

У истој седници донети су још неки закључци, који су имали да послуже бољем осигурању безбедности у Дубровнику. Специјално је напоменуто, да треба обратити већу пажњу на стражу, затим је наређено, да се хватају они, који иду прерушени, они, који стоје на сумњивим местима и који не иду правим путем својој кући. Сваког од таквих лица стража има одмах да ухвати и да га доведе у апс, а саслушање има да се изврши тек сутрадан ујутру, без обзира да ли је ухапшена особа племић, сељак, клирик, презвитер или фратар.

V

Једна од мера безбедности и контроле у Дубровнику у то доба била је наредба, да свако, ко иде ноћу улицом, мора носити фењер.

Када су издате прве наредбе, да свако, ко иде ноћу после трећег звона улицом, мора имати при себи фењер, досетљиви Дубровчани, наравно особито они, којима се та наредба није свиђала, изигравали су је на тај начин, што су фењере носили под хаћином. Стога су 18 јануара 1327 год. дубровачке власти објавиле наредбу, по којој нико, па ма ко то био, не сме после трећег звона носити фењер под хаћином, под претњом казне од два перпера. У јануару 1335 год. поновљена је наредба, да свако ко иде улицама после трећег звона мора имати фењер. Чудно је, да је као глоба за преступнике против ове наредбе одређен само један перпер. После десет година, 5 јуна 1345 год., поновљена је та наредба, али су том приликом ослобођени обавезе да носе фењер чиновници и ноћни чувари. У решењу, којим је после три године опет обновљена та наредба, нема међутим помена о овом изузетку. Али је у наредби од 2 септембра 1358 год. унет овај додатак: Ако стража нађе некога ноћу без фењера, па хоће да га ухвати, а он се не да, те у распри и борби око тога он буде рањен, стражари неће моћи због тога бити кажњени.

Санитет је у Дубровнику у XIV веку био добро уређен и дубровачке су власти често предузимале разне мере, чији је циљ био, да се побољшају здравствене прилике у вароши. Тако је 6 априла 1312 год. забрањено да се баца ђубре у пристаништу близу градских зидова. Казна за преступнике одређена је на два гроша; од тога је половину имао добити онај, који пријави власти особу, која се огрешила о ову наредбу.

У априлу 1336 год. наредило је мало веће, да свако, и мушко и женско, и Дубровчани и странци, морају сваке суботе чистити и поливати пред кућом, у којој станује. За онога, ко то не учини, одређена је казна од 6 гроша.

Крајем новембра исте године наредило је мало веће, да се свиње и прасици у току новембра не смеју пуштати да иду по улицама. Свиње, које буду ухваћене на улици, биће узете онеме чије су, и он ће имати још да плати два перпера глобе. Онај, који пријави такав случај власти, добиће половину те глобе. Од децембра пак свакоме ће бити слободно да убије свиње или прасе, које нађе на улици, без одговорности и казне.

(Полишка 16-XI-1932, бр. 8746 и 17-IX-1932, бр. 8747).

Топови на Косову

Барут је, као што је познато, пронађен почетком XIV века, а у другој десетини тога века утврђена је његова покретна сила. Та покретна сила барута примењена је прво на оружју конструисане су посебне справе за бацање, прво стрела па онда великих лопти од камена, па после од гвожђа. Тако су постали топови. Већ 1327 год. помиње се у једној енглеској биографији топ, а у једном рукопису из 1336 год. има слика једног топа, из кога су, помоћу барута, бацане стреле. Ускоро после тога пронађене су и пушке. У Млетцима се пушке помињу први пут 1351 год.

У нашим се изворима помиње употреба барута први пут, колико је то по до сада објављеним изворима познато, 1378 године. Од те године се барут и употреба ватреног оружја помиње у нашим изворима доста често. Очевидно је ватрено оружје и код нас ушло врло брзо у употребу и одомаћило се.

Дубровачки историк Мавро Орбини пише у својој историји словенских држава, коју је издао 1601 год., да је кнез Лазар, када је потукао Николу Алтомановића (1374 год.), па се Никола био склонио у Ужице, напао на ужички град и био га „са ватром“. Врло је вероватно, да је Орбини тај податак узео из једног досада необјављеног или изгубљеног извора.

Ускоро после тога догађаја, за који је везан први, досада познат, помен употребе ватреног ору-

жја код нас, почињу се у нашим изворима све више и све чешће помињати барут и топови („ломбарде“ и „бомбарде“). Особито се често барут и топови помињу у записницима дубровачких већа 1378 и 1379 год.

Питања о баруту и топовима решавало је у Дубровнику скоро увек веће умољених, и по томе се види, како је дубровачка република питању ватреног оружја давала велики значај.

Ево неколико података из записника дубровачких већа о тим питањима.

Деветнаестог августа 1378 год. решило је веће умољених једногласно „да се пошаље једна оружана барка у Апулију, да донесе отуда барута“. Четрнаестог октобра исте године решило је исто веће, са 20 од 24 гласа, да се команданту ђеновљанске флоте даду две „бомбарде“, а 31 истога месеца помиње се у записницима, да се у једној лађи био запалио барут. Првог децембра решило је веће умољених, са 21 од 22 гласа, да се за Стон узме један мајстор, који зна да рукује бомбардама.

Двадесет и осмог фебруара 1379 год. решило је веће умољених, са 20 од 26 гласова, да се босанском краљу Твртку I поклони извесна количина барута. У то је доба и зетски господар Баоша Баошић тражио од Дубровчана, да му уступе један топ, али је веће умољених 18 априла 1379 год. решило, са 16 против 5 гласова, да се Баошина молба одбије. Двадесетог априла исте године решило је веће умољених, са 15 од 21 гласа, да се краљу Твртку уступи десет либара барута за бомбарде, а 26 октобра је решило, са 22 од 23 гласа, да му се уступи још осам либара барута. У исти мах је веће умољених решавало о продаји, уступању и поклањању државних топова. У октобру

1382 год. слале су дубровачке власти у Стон барут и бомбарде.

Двадесет и седмог марта 1383 год. послали су Млечићи краљу Твртку један мали топ.

Баоши Баошићу је изгледа било много стало до тога, да и он има топове, па је своју молбу, да му Дубровчани уступе то ново оружје, понављао. Тако је дубровачко веће умољених 25 фебруара 1384 год. поново претресало Баошину молбу, да му се уступе бомбарде и барут, потребан за њих. Његова молба, онако како ју је он био саопштио, није примљена, али му је овога пута одобрено, да може добити један топ мањег калибра.

И Баошин наследник, зет кнеза Лазара, Ђурађ Срацимировић, тражио је из Дубровника топове и барута. Мало веће решило је 6 маја 1391 године, да се Ђурђу даду на зајам три мање бомбарде и 30 либара барута, пошто обећа, да ће бомбарде вратити.

Још се у изворима помиње, да је дубровачко веће умољених 5 марта 1399 год., одбило молбу Хрвоју Вукчићу да му се да барута и бомбарди, и да је млетачка република почетком октобра те године, поводом побуне против Млечића у околини Скадра и Дриваста, послала у та утврђења барута и бомбарде.

Према томе се види, да су, бар од осме десетине XIV века, и код нас употребљавани барут и топови, и да је употреба ватреног оружја у то доба била и код нас позната, и по томе су у битци на Косову могли бити употребљени топови.

(*Политика 15-IV-1933, бр. 8954.*)

Владаоци као трговци

Византиски цар Теофило (829—842) седео је једнога дана у своме двору у Цариграду крај прозора и посматрао како бродови улазе и излазе из Златнога Рога. Његову пажњу обратио је на себе један трговачки брод, који је био необично леп и велик, а пун крцат разне робе. Теофило позове ађутанта и нареди му, да сиђе на пристаниште и да распита, чији је тај брод. Кад се ађутант вратио, известио је цара, да је то брод његове жене, царице Теодоре, и да је роба у њему њезина. Кад је цар Теофило то чуо, он се наљути и, вичући, да се они који владају не смеју бавити трговином, нареди, да се царичин брод са целим товаром на њему, који је представљао врло велику вредност, потопи. Та је наредба наравно одмах и извршена. По себи се разуме, да царици Теодори није више никада пало на ум, да се бави трговином.

Наши владоци средњег века као да нису имали онако високе појмове о владалачком положају и владалачким дужностима, као цар Теофило. За многе од њих има података да су се помало бавили трговином, и да су чак свој владалачки положај злоупотребљавали у корист својих трговачких предузећа.

Тако је краљ Милутин првих година XIV века издао Дубровчанима једну повељу са разним повластима за трговање по његовој држави. У тој повељи наређује краљ Милутин: „И да им се не наметује без воље месо купити, или брава или свиње,

или краљево или чије годе, ни малу ни велику купљу, разве кади се хоће краљево месо продати, да се заручи по всему тргу, да не продају ни купују меса, доколе се краљево прода“.

Као што се види, краљ Милутин је осигурао прво продају своје робе: тек када се његова роба прода, могла је да се продаје и роба његових сретних поданика.

Босански краљ Твртко II Твртковић послао је у децембру 1442 год. у Дубровник „сребра фина 1250 литара“. Он је именовао у Дубровнику за свог трговачког агента и заступника Мароја Растића, и наредио је, да „када речени Мароје види време и рече, да више речена сребра продаду се на дукате на златне, да се има продати, и ти речени дукати да се поставе на поставу у нашем комуни на место више реченога сребра, а на име господина краља Твртка“.

На модерном национално-економском језику то би се казало, да је господин краљ Твртко II Твртковић трговао и правило спекулације са ажијом.

Твртков наследник „Штефан Томаш, краљ Србљем, Босни, Поморију и к тому“, пошао је још даље. Он је у фебруару 1449 год. начинио са неким кнезом Николом из Трогира уговор, по коме је постао Николин ортак за трговање по Босни. У акту о томе каже краљ Томаш, како је уговорио са Николом „да има прибавити у нашем краљевству за нашега слугу, и учинити с нами опћено трговање: да ми имамо дати из наше коморе (касе) шест тисући дуката, али (или) у сребру, а више речени кнез Никола да има дати другу шест тисућ дуката. И да се ти дукати имају поставити заједно у опћину и држати пет годишта, од онога времена, када се ставе заједно. И да тим пинези (парам) има тржити (трговати) на све четири стране,

куда му буде боље видети. И да има ставити један стачун (дућан) у Сплиту, други у Хвојници, трећи у Јајцу, а да му ми имамо дати куће у наших мистих, гди му буде потребовати. И да ми, речени господин краљ Томаш, имамо узимати у тих стачуних тој, што нам буде потребно у нашу кућу и за наш двор, а да имамо плаћати како и иним (другим) трговцем пошто буде право. И јоште хоћемо, да сва сребра, која доходе у нашу комору (благајну), и која се находе у наших мистих на продају, да се имају дати њему за готове дукате, пошто их могао буде куповати. А да тизи трзи и тај сребра имају бити добића на поли и штете, чеса Бог обори (сачувај). А што би га која шкода (штета) нашла у нашем русагу (држави), да је на наш разлог (рачун), изам (сем) турске силе“.

Као што се види, краљ Томаш је ступио са 6000 дуката као ортак у радњу кнеза Николе из Сплита. Кнез Никола се обвезао да и он уложи у заједнички посао 6000 дуката и да отвори три дућана: у Сплиту, Хвојници и Јајцу. Добит ће делити по пола, а и штету ће исто тако сносити по пола. Уговарачке су стране нашле за потребно да чак у уговор унесу усклик, да их Бог сачува од губитка.

Изгледа, да је у овај посао кнез Никола ушао са више искуства но краљ Томаш, јер он је себи осигурао две врло важне ствари: постао је главни лиферант за двор, и добио је монопол за куповину сребра из босанских рудника. Он је истина и од тога посла половину чисте добити имао да даде краљу, али без краљевог ортаклука, он те повластице не би уопште имао. Сем тога, краљ је имао да сноси сву штету, коју би Никола претрпео у Босни, осим ако би страдао од турске војске. Као што се види, кнез Никола је себе добро осигурао са свих страна...

Да напоменем још, да је госпођа Јела Баошићка, кћи кнеза Лазара, о којој је, због њене лепоте и духовитости, са онолико одушевљења често писао г. Чедо Мијатовић, имала инвестираних у трговину Лавра Шиговића у Бару шест стотина дуката. У свом тестаменту 1442 год. она је наредила, да се добитак од тог капитала, уложеног у Лаврову трговину, употреби на одржање цркве, коју је она сазидала себи за гробницу.

(Полишка 23-XI-1920, бр. 3533).

Међународни изборни суд код нас у средњем веку

Познато је, да су у познијем средњем веку поједине државе и великаши у међусобним споровима по некада бирали међународни суд, да реши питања, због којих је било опасности, да може међу њима доћи до сукоба.

И код нас је у XIV и XV веку у појединим случајевима предлагано, да се решење разних спорова преда једном међународном суду.

Цар Душан је у јесен 1346 год. дошао у сукоб са босанским баном Стеваном Котроманићем због Хума, који су Босанци двадесет година пре тога били заузели. Душан је у то доба, после прогласа царства, када се осећао у сили и моћи, тражио, да му Стеван Котроманић врати отету област, и претио је ратом, ако му се не учини што тражи. Стеван Котроманић се нашао у великој невољи. Он је осећао, да је слаб да се бори са моћним царем, и стога се обратио млетачкој републици са молбом, да се млетачка влада заузме код цара Душана за њега. Млетачка се влада радо одазвала молби босанског бана, јер и Млетцима није у тај мах ишло у рачун да две српске државе зарате међу собом, пошто је она и босанског бана и српског цара сматрала за своје природне савезнике у борби против Угарске.

Крајем новембра известила је млетачка влада босанског бана, да се посланик, који је, по њего-

вој молби због његовог спора са Србијом ишао цару Душану, вратио, и да је донео Душанов одговор на предлоге за решење сукоба. Душан је, каже се ту, тражио, да му се врати Хум „јер је његов, а ако бан у то сумња, он (Душан) пристаје, да о његовим правима на ту земљу расправи други, а обе странке да даду довољне и добре гаранције, да ће поступити по ономе што буде решено“.

Међутим изгледа, да до међународног суда није дошло, како је то цар Душан предлагао, јер је он ускоро после тога заратио на Босну....

У априлу 1421 год. умро је господар Зете (Црне Горе) Баоша III Баошић и оставио је своју државу у наследство своме ујаку, деспоту Стевану Лазаревићу. Деспот Стеван је примио наследство, али је он са Зетом наследио и рат са млетачком републиком, јер је Баоша умро у сред рата са Млечићима.

Деспот Стеван је и рат и дипломатске преговоре са млетачком републиком тим поводом водио енергично, али није имао среће. Његова војска, која је стајала под командом престолонаследника, његовог сестина, Ђурђа Вуковића, била је под Скадром, у децембру 1422 год., разбијена, и Стеван је после тога био приморан да се мири са Млечићима. Тако је 12 августа 1423 год., на Бојани код цркве Св. Срђа, потписан мир између Србије и млетачке републике.

Али је и после тога уговора остало још доста нерешених и отворених питања, која су могла изазвати нове кризе и сукобе. Због тога је млетачка влада почетком септембра 1425 год. упутила престолонаследнику Ђурђу Вуковићу свога посланика Франциска Квиринија, са задатком, да на пријатељски начин реши сва спорна питања. У подробној инструкцији, која је издана Франциску Квиринију 8 септембра, казано је, да је млетачка влада вољна

да сва спорна питања као што је српским посланицима изјавила, повери на решење трећој особи или телу, под условом, да није у савезу или у сродству са српским двором. Као особе и тела, на која би млетачка влада пристала да уђу у изборни суд, наведени су у инструкцији: 1. Византиски цар; 2. Ахајски кнез; 3. Јанински деспот; 4. Никола, кнез сењски; 5. Општина фиорентинска; 6. Општина сијенска; 7. Општина јакинска; 8. Ма који члан породице Малатеста; 9. Университет болоњски; 10. Университет сијенски.

У инструкцији је даље речено, да замоли Ђурђа, да одмах пошаље оној особи, општини или универзитету, на коме се сложи да буде судија, молбу, да се прими те дужности, а то ће исто учинити и млетачка влада.

Напослетку је у инструкцији Квиринију речено, ако Ђурађ предложи за судију Сандаља Храњића, да тај предлог на леп начин одбије, јер је Сандаљ у сродству са Стеваном и Ђурђем и тутор је ћерима Баошиним.

Али овај предлог млетачке владе о изборном суду за решавање спорних питања са Србијом такође није остварен, јер је Квирини успео да у априлу 1426 год. реши сва спорна питања директно са Ђурђем, и без изборног суда.

(Полишка 17-IX-1923, бр. 5531).

Позив српских рудара у Шпанију у XV веку.

Везе нашега народа са Шпанијом биле су у средњем веку доста живе. У изворима се н.пр. помиње, да је у XI веку телесна гарда шпанских калифа била састављена од Срба и Хрвата. У то доба је један сараценски престолонасленик извршио државни удар, сличан државном удару што га је 1 априла 1893 год. извршио краљ Александар: прогласио се пре времена пунолетним. При извођењу тог државног удара, играла је његова гарда, састављена од Срба и Хрвата, знатну улогу.

У почетку XIV века дошла је једна велика група шпањолских најамника на Балканско Полуострво и почела је ту робити и пљачкати. Онда су наши претци дошли у ближи додир са Шпањолцима. Ти шпањолски пљачкаши напали су били и на манастир Хиландар у Светој Гори и држали су га у опсади дуго времена. Одбрану Хиландара организовао је и руководио том приликом тадашњи игуман, а доцније архиепископ српски Данило II. У његовој биографији, писаној од једног његовог ученика, који је без сумње и сам учествовао у одбрани Хиландара, сачуван нам је класичан опис те борбе.

У битци на Велбужду (1330 год.), у којој је победом над Бугарима питање власти у вардарској долини и питање превласти на Балканском Полуострву решено у корист српскога народа, учество-

вало је у српској војсци и 300 шпанских најамника у тешким оклопима.

Везе нашега народа са Шпањолцима нису се после тога никако прекидале. Али су оне постале особито живе нарочито у XV веку, кад је арзгонски краљ Алфонс Великодушни освојио напуљску краљевину. Од тога се доба и у нашим изворима често помињу Арагонци и везе са њима.

Међу историским изворима, у којима има података о тим везама, особито су за нас важна и занимљива два документа, у којима краљ Алфонс тражи, да му се из наших земаља пошаљу вешти рудари за отварање рудника у Шпанији.

Ти су документи знатни због тога, што показују, колико су наши рудари у то доба били у целом свету на гласу, кад је краљ једне тако културне земље, као што је у то доба била Шпанија, тражио рударе из наших крајева. Вештина српских рудара била је онда позната у целом свету, а о најзнатнијем рударском месту у нашим земљама, о Новом Брду, причале су се у Европи читаве бајке.

У фебруару 1452 год. написао је краљ Алфонс босанском краљу Стевану Томашу и херцегу Стевану Вукчићу писма, у којима им јавља: „У неким мојим земљама нађена је жица злата, сребра и других неких метала, а у нас нема доста вештих мајстора, који знају топити руде. Дознао сам да у Вашим земљама има у довољном броју мајстора за тај посао, те Вас стога живо молим, да ми пошаљете пет или шест таквих мајстора“. Са писмом је краљ Алфонс послао одмах и човека, који ће те мајсторе довести у Шпанију.

Краљ Стеван Томаш и херцег Стеван Вукчић вероватно се нису одазвали молби краља Алфонса и нису му послали рударе. Стога се краљ Алфонс после три године обратио са истом молбом деспоту Бурђу Бранковићу. Он је 26 апри-

ла 1455 год. писао из Напуља деспоту Ђурђу: „Дознали смо, да код Вас или под Вашом влашћу има одличних и искусних људи за изналажење и чишћење жица злата и сребра“. Стога он моли деспота Ђурђа, пошто су у његовој држави на неким местима нађене жице злата и сребра, а у њих нема вештих људи за тај посао, да му пошаље шест вештих рудара, који тај посао добро знају. И овом приликом краљ Алфонс је послао свога човека, који ће рударе повести собом из Србије. На крају писма нуди краљ Алфонс деспоту Ђурђу своје услуге, ако би их деспот затребао.

Шта је даље било, и да ли је деспот Ђурађ послао краљу Алфонсу рударе, које је овај од њега тражио, то, по до сада објављеним изворима, није познато.

(Полишика 17-III-1923, бр. 5351).

Прва српска фабрика

Већ се у житију краља Драгутина († 1316 год.), које је писао његов савременик архиепископ Данило, прича, како је Драгутин чинио „милостиве дарове божаставним храмовима и давао им црквене утвари, које су израђиване у његовом дому: златне и сребрне свештене сасуде, украшене бисером и драгим камењем, путире и чиније за нафору, кадионице, ручке, рипиде и златне свећнике, и друго што је потребно од таквих ствари, драгоцене златоткане свештеничке одежде. Све је он то израђивао у своме дому, и слао је божаставним црквама, и то не само црквама у његовој отаџбини, него и црквама других благоверних народа“.

Ту би дакле био први помен о малој фабрици црквених утвари на двору краља Драгутина у Дебрцу на Сави, близу Обреновца. По тој белешци та фабрика није само подмиривала домаће потребе, него је и извозила своје производе у друге државе.

По себи се разуме, да то још није била права фабрика, ни у средњовековном смислу, али је ово већ свакако била организација производње и систематског рада у већем стилу.

Прва права фабрика у нашим земљама основана је у Дубровнику почетком XV века.

Већ су се током XIII века организовали и развиле у Дубровнику разни еснафи, особито еснафи за израду текстилне индустрије и кожних производа. Почетком XV века почели су талијански мајстори у Дубровнику добивати од државе знатну потпору и велике повластице, а 1416 год. основана је у Дубровнику фабрика чоје и уз њу фарбарница.

Та дубровачка фабрика које развијала се и напредовала је у првој половини XV века врло лепо, и прођа њених производа, који су завладали свима пијацама у Србији, Босни и Бугарској, била је необично добра.

Добра зарада, што су је имали Дубровчани од своје фабрике које, побудила је завист и тежњу за конкуренцијом код њихових суседа Которана. Пошто се Котор у то доба (1420 год.) својевољно био подложио млетачкој републици, која је тада била силна и угледна, и у пуном напону своје снаге, надали су се Которани, да ће помоћу свог моћног заштитника моћи такође подићи фабрику које, да њоме сузбију свога конкурента, који је отуда добијао велике приходе.

У јулу 1446 год. дошли су у Млетке изасланици которске општине и поднели су млетачком сенату представку, у којој су истакли, како су Дубровчани са великим количинама које, коју производе у Дубровнику, преплавили Зету (Црну Гору), Босну, Србију и друге околне земље. То је велика штета, не само за Котор, него и за државне царинске приходе. Стога би, говорили су которски посланици, било добро и врло корисно, и за државну касу и за Котор, да се и у Котору подигне фабрика које.

Млетачки сенат није одушевљено примио ту молбу Котора. Которским изасланицима одговорено је, да ће сенат узети ту ствар у разматрање, па је на томе и остало.

Али се ускоро нашао други, озбиљнији конкурент дубровачкој фабрици које. Амбициозни и предузетни војвода хумски Стеван Вукчић видео је како Дубровчани имају лепе приходе од своје фабрике које, па је намислио да сузбије експлоатацију, коју су вршили дубровачки трговци у његовој држави, и да им покуша конкурисати у осталим земљама, чијим су пијацама они дотле владали.

Стога је он 1448 год. почео чинити припреме да подигне у Херцег-Новом фабрику које.

Вест о томе свакако је била непријатна, у првом реду Дубровчанима, али је она веома узнемирила и Которане. Они су у априлу 1449 год. послали у Млетке своје изасланике, који су известили млетачки сенат, да војвода Стеван Вукчић хоће да у Херцег-Новом подигне фабрику које „и других ствари“, па су истицали, да ће то бити од велике штете за Котор, те су молили сенат, да у том погледу нешто предузме.

Занимљив је одговор млетачког сената на ту представку. Сенат је одговорио которским изасланицима, да је немогуће спречити војводу Стевана, да на својој територији не чини што хоће. Ако Млечићи својим протестом покажу, да је подизање фабрике важна ствар, тиме ће га само још више ободрити да настави намеравани и започети посао. Стога је, тврдио је сенат, боље правити се у целој овој ствари невест, и тиме показати, да се овом послу не придаје никакав значај.

Али је ипак млетачка влада после ове представке которских изасланика писала Стевану Вукчићу, молила га је и саветовала му, да не подиже фабрику које, као што је науимо.

У августу исте (1449) године дошли су у Млетке посланици Стевана Вукчића. Они су, међу осталим, повели у сенату разговор и о подизању фабрике које и о протесту Которана против тога, о чему је Стеван био сазнао. У сенату је Стевановим посланицима речено, да су Которани због те ствари чинили представку у Млечима, уверени, да ће подизање те фабрике бити на њихову велику штету, па су молили сенат, да се он заузме код Стевана, да не диже у опште ту фабрику. Сенат је међутим „знајући да је мистерија (тајна) израде које резервисана за вароши, за издржавање народа, који живи од рада својих руку“, писао Стевану, молио

га и саветовао му, да одустане од подизања фабрике, и поновио је ту молбу и тај савет и овом приликом његовим посланицима.

Међутим, Стеван је ускоро после тога почео озбиљно спремати све што је потребно за подизање фабрике. Он је почео подизати у Херцег-Новом зграде за фабрику, довео је мајсторе и раднике са стране, свакако из Италије, и дао им је велике повластице на много година. Сем тога, он је објавио, да ће сви дужници, који дођу и настане се у Херцег-Новом, бити ослобођени дуга, те је силан свет са разних страна нагрнуо, да се тамо насели.

У Котору се говорило, да су Млечићи дозволили Стевану да подигне фабрику. Стога су у јануару 1450 год. которски изасланици у Млетцима, међу осталим, протестовали против те дозволе, са изјавом, да они не могу веровати да је то истина. Они су изјавили, да Стеван Вукчић хоће да упропасти Котор и да на то мисли дан и ноћ. Стога је он у Херцег-Новом почео подизати читаву варош. Ту ће бити и фабрика чоје, због које је он довео мајсторе и дао им повластице. Због обећаног ослобођења од дуга, поврвили су тамо дужници са разних страна и долазе сваки дан. Ако се то досељавање настави као што је почело, подићиће се, говорили су которски изасланици, тамо за кратко време велика варош.

Млетачки сенат је на то одговорио, да он никада није дозволио Стевану подизање фабрике, и да ће целу ствар испитати и донети решење.

Међутим је у то доба млетачки сенат објавио забрану увоза и транита за дубровачку чоју преко млетачких земаља. Стога је будвански кнез запленио један транспорт чоје, рађене у Дубровнику, која је била упућена војводи Стевану Црнојевићу у Зету. Из особитих обзира према војводи Стевану, који је био присталица Млечића и чинио им велике

услуге, млетачки је сенат решио 6 септембра 1451 год., да му се заплена чоја врати, али у будуће да не превози дубровачку чоју преко млетачке територије, јер је то забрањено.

Ускоро после тога била је, како изгледа, фабрика Стеванова готова, и он се трудио, да својој чоји отвори пијаце околних земаља.

Међутим су Которани, не могући спречити подизање фабрике, мислили, да ће новом индустриским предузећу и проћи његових производа нашкодити тиме, што су ударили посебну царину на све особе, које иду у Херцег-Нови. Стога је Стеван Вукчић у новембру 1455 год. упутио у Млетке своје посланике, који су тражили: 1. Да Стеван и становници Херцег-Новог могу слободно куповати и доносити материјал, потребан за израду чоје; 2. Да се чоја, која се израђује у Херцег-Новом, може слободно носити и свуда продавати, пошто се наравно плати уобичајена царина; 3. Да се укине нова царина, коју су Которани завели за све оне, који долазе у Херцег-Нови.

Млетачки је сенат одбио сва три Стеванова предлога са кратком мотивацијом, да се ти захтеви не могу испунити због млетачких закона и због реда, који у Млетцима влада.

Сем одбијања Стеванових захтева, млетачка је влада покушавала и на разне друге начине да заштити своју индустрију и да ослаби конкуренцију фабриката чоје у Дубровнику и у Херцег-Новом. Тако је у то доба забрањено, да се са млетачких лађа, које дођу у которски залив, машта продаје Стевановим поданицима. Стеван је у новембру 1461 год. протестовао против тога, и тражио је, да му се изда решење за дозволу куповања на млетачким лађама у которском заливу, али је, како изгледа, тај његов захтев одбијен.

Међутим су, и покрај тих мера, које су Млечићи предузели, фабрике чоје, и у Дубровнику и у

Херцег-Новом, не само и даље радиле, него и лепо напредовале. Како су оне све више и све озбиљније конкурисале млетачкој индустрији, тако да је с те стране настала озбиљна опасност за текстилне фабрике у Млетцима, предузела је млетачка влада особите мере, да спасе своје фабрике чоје и раднике у њима. У септембру 1462 године донео је млетачки сенат у том погледу врло важан закључак.

У том закључку се каже, да је познато, како је за млетачку државу производња чоје необично важна, јер се од тога посла и рада издржавају и хране многе сиромашне породице, особито породице морнара, који одлазе у свет, а остављају код куће своје породице без пара, због тога, што се уздају, да ће они у фабрикама чоје зарадити колико им је потребно за живот. Кад не би они ту зарађивали, морали би им морнари остављати своју плату, што би била велика штета за државу. Међутим, производњу чоје у Млетцима, каже се даље у том закључку млетачког сената, упропашћује дубровачка чоја, која се у великој количини израђује у Дубровнику, и која се против закона носи и продаје свуда. Млетачки је сенат, каже се даље, решен, да помогне индустрију чоје, да не би пропале толике породице, на срамоту млетачке републике. Стога је решено и објављено, да се за чоју, која се израђује у Дубровнику и у Херцег-Новом, пре извоза плати у Котору 10% од вредности, и да млетачки грађани у опште не смеју куповати и извозити чоју, израђену у Дубровнику и у Херцег-Новом. — За овај предлог гласало је 87 сенатора, а против њега 21.

То је, колико је, по досада објављеном материјалу, мени познато, последњи помен о нашим фабрикама чоје.

(Полишика 15-X-1923, бр. 5558).